

İşin prokurora qaytarılması: institusional problemlər, praktiki nəticələr

(Əvvəli jurnalın ötən nömrəsində)

4. Konkret işlər üzrə qərarların təhlili.

4.1. Məhkəmə ittiham funksiyasının ifaçısı kimi.

Hüquqi konfliktin bir növü olan cinayət-prosessual konflikt nəinki qaçılmaz, hətta zəruri bir hadisədir. Bu konfliktin kökündə cinayət prosesi iştirakçılarının həyata keçirdikləri fərqli funksiyaların mahiyyəti və məzmunu durur. Onların bir qrupu qanunvericiliyin qüsurlarından doğursa, digərləri qanunverici tərəfindən bilərəkdən edilir, proqramlaşdırılır. İttiham və müdafiə tərəfini təmsil edən proses iştirakçıları arasındakı məhkəmə tədqiqatının predmeti üzrə prosesual konflikt qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmişdir. Bu konfliktin dinamik inkişafı – tərəflərin prosesual qanunvericiliklə müəyyən edilmiş proseduralar və qaydalar üzrə çəkişməsi kimi çıxış edir. Aydındır ki, çəkişmə sonsuz davam edə bilməz; o sona çatmalı və həll olunmalıdır. Bunun üçün üçüncü bir tərəfə – bu konfliktin həll edən və qəti qərar qəbul edən subyektə ehtiyac yaranır. Bu subyekt – məhkəmədir. Məhkəmənin məhkəmə baxışının hazırlanmasına, iş üzrə toplanmış sübutların tədqiqinə, yoxlanmasına, qiymətləndirilməsinə və yekun prosesual qərarın qəbul olunmasına yönəlmiş fəaliyyəti «işin həlli funksiyası» adlanır.

Beləliklə, əsasını tərəflərin çəkişməsi təşkil edən cinayət prosesində üç əsas cinayət prosesual funksiya mövcuddur: ittiham, müdafiə və işin həlli funksiyaları. Bu funksiyaların daşıyıcıları cinayət prosesi tərəfləri və məhkəmədir. Kriminal konfliktin ədalətli həllini təmin edən şərtlərdən biri də bu subyektlərin eyni zamanda iki və ya üç funksiyanı təmsil etməsinin yolverilməzliyidir. Cinayət-prosessual qanunvericiliyi bunu qadağan edir. Məsələn, ittihamçı eyni zamanda müdafiəçi və ya hakim, müdafiəçi – prokuror və hakim, hakim – prokuror və ya müdafiəçi ola bilməz.

CPM-nin 32-ci maddəsində (Maddə 32. Cinayət prosesində tərəflərin çəkişməsi) müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasında cinayət mühakimə icraatı ittiham və müdafiə tərəfinin çəkişməsi əsasında həyata keçirilir. Tərəflərin çəkişməsinə təmin etmək məqsədi ilə hər bir tərəf məhkəmədə təmsil olunur; *öz mövqeyini* müdafiə etmək üçün bərabər hüquqlara və imkanlara malikdir. İttiham tərəfi cinayət təqibini həyata keçirir və cinayət təqibindən imtina edir, cinayət hadisəsinin baş verməsini, cinayət əlamətlərinin mövcudluğunu, bu əməlin törədilməsinə təqsirləndirilən şəxsin aidiyyətini, cinayəti törətmiş şəxsin cinayət mə-

suliyyətinə cəlb olunmasının mümkünliyünü sübut edir, təqsirləndirilən şəxsin əməlinin hüquqi tövsifinə və məhkəmənin yekun qərarına dair öz təkliflərini verir. Müdafiə tərəfi cinayət təqibi ilə bağlı irəli sürülmüş ittihamı təkzib edir və ya cinayət prosesini həyata keçirən orqanın diqqətini təqsirləndirilən şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinə və ya cinayət məsuliyyətini yüngülləşdirən halların mövcudluğuna cəlb edir və təqsirləndirilən şəxsin əməlinin hüquqi tövsifinə və məhkəmənin yekun qərarına dair öz təkliflərini verir.

Məhkəmənin bunların heç birini etməyə ixtiyarı yoxdur. O, yalnız cinayət prosesi tərəflərindən hər birinin vəsatəti ilə əlavə olaraq zəruri materialların əldə edilməsinə kömək göstərir. Onun çıxardığı hökm isə yalnız cinayət prosesi tərəflərinin iştirakı bərabər əsaslarla təmin edilməklə tədqiq olunmuş sübutlarla əsaslandırılır.

Bu çərçivədən kənara çıxmaq hakimi (məhkəməni) çəkişən tərəflərin birinin maraqlarının ifadəçisinə çevirir. Cinayət prosesində «etiraz» institutu belə halların qarşısını almağa xidmət edir. Cinayət işi üzrə zərər çəkmiş şəxs, mülki iddiaçı, mülki cavabdeh və ya onların qanuni nümayəndəsi, yaxud nümayəndəsi olduqda, şahid qismində dindirildikdə və ya dindirilməsi üçün əsaslar olduqda, ittiham və ya müdafiə tərəfindən cinayət prosesinin hər hansı iştirakçısı ilə, habelə belə iştirakçının qanuni nümayəndəsi və ya nümayəndəsi ilə qohumluq, yaxud şəxsi asılılıq münasibətində olduqda, onun cinayət təqibində maraqlı olmasını təsdiq edən konkret və mötəbər sübutlar olduqda hakim işə baxa bilməz və özünə etiraz etməlidir.¹

Hakimin cinayət təqibində maraqlı olmaması onun ittiham funksiyası həyata keçirməməsini tələb edir. Bu qaydaya əməl olunması işin prokurora qaytarılması məsələsinin həlli zamanı xüsusilə vacibdir, çünki buna əhəmiyyət vermədikdə işin prokurora qaytarılması barədə qərarların məzmununda hakimin cinayət təqibində maraqlı olmasına dəlalət edən kifayət qədər iz, «konkret və mötəbər sübut» qalır. Təhlil göstərir ki, əksər hallarda bu, diqqətsizlik, nəzəri-metodiki biliklərin azlığı ilə bağlıdır.

Funksiyaları bir-birindən ayırmaq üçün cinayət-prosessual «ittiham», «müdafiə» və «məhkəmə» fəaliyyətlərinin mahiyyəti, onların həyata keçirən subyektlərin dairəsinə diqqət yetirmək vacibdir. Cinayət-prosessual «ittiham» – qanunla müəyyən olunmuş qaydada şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş konkret əməli törətməsinin israr edilməsidir. Bu fəaliyyəti ittiham tərəfinin təmsilçiləri – «təhqiqatçı, müstəntiq,

¹ Bax, CPM-nin 109.1-ci maddəsi.

prokuror, həmçinin zərər çəkmiş şəxs, xüsusi ittihamçı, mülki iddiaçı» həyata keçirir. «Müdafiə – cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsi istinad edilən şəxsə qarşı irəli sürülmüş ittihamın təkzibi və ya yüngülləşdirilməsi, onun hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, habelə cinayət təqibinə qanunsuz məruz qalmış şəxsin pozulmuş hüquq və azadlıqlarının bərpası məqsədi ilə həyata keçirilən prosessual fəaliyyətdir» (CPM-nin 7.0.27-ci maddəsi). Prosessual müdafiəni şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, onların müdafiəçiləri və mülki cavabdeh həyata keçirir (CPM-nin 7.0.28-ci maddəsi). Məhkəmə – Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq ədalət mühakiməsini həyata keçirmək məqsədi ilə yaradılan, qanunla müəyyən edilmiş qaydada birinci, apellyasiya və kassasiya instansiyası qismində cinayət işlərinə və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallara baxan məhkəmədir (CPM-nin 7.0.9-cu maddəsi).

Bəzən təcrübədə «cinayət təqibinin həyata keçirilməsi» ilə «cinayət prosesinin həyata keçirilməsi» anlayışları arasında fərq qoyulmur, biri o birinin əvəzinə işlənilir. Əslində, onların arasındakı fərq prinsiplərdir.

Cinayət-prosessual qanunvericiliyinə əsasən, «cinayət təqibi – cinayət hadisəsinin müəyyən edilməsi, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməmiş şəxsin ifşa olunması, ittiham irəli sürülməsi, bu ittihamın məhkəmədə müdafiə edilməsi, ona cəza təyin edilməsi, zəruri olduqda prosessual məcburiyyət tədbirlərinin təmin edilməsi məqsədi ilə həyata keçirilən cinayət-prosessual fəaliyyətdir» (CPM-nin 7.0.4-cü maddəsi). Bu fəaliyyəti təhqiqatçı, müstəntiq və ya prokuror, müvafiq hallarda xüsusi ittihamçı həyata keçirir (CPM-nin 38-ci maddəsi). Bu fəaliyyətin subyektləri arasında «məhkəmə» yoxdur.

Cinayət təqibinin subyekt olmayan «məhkəmə» cinayət prosesinin subyektidir. Qanunverici məhkəməni prokuror, müstəntiq və təhqiqatçı ilə bərabər cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar sırasına daxil etmişdir (CPM-nin 7.0.5-ci maddəsi). Lakin məhkəmə ilə sıradakı cinayət prosesini həyata keçirən digər subyektlər bu fəaliyyəti müxtəlif mərhələlərdə həyata keçirirlər. Prokuror, müstəntiq və təhqiqatçı bunu məhkəməyə qədər mərhələdə edirlərsə, məhkəmə – sonrakı, yəni məhkəmə mərhələsində edir. Ancaq bu o demək deyildir ki, cinayət təqibi həyata keçirmə müstəvisində də belədir, yəni təqibi məhkəməyədək mərhələdə – prokuror, müstəntiq və təhqiqatçı, məhkəmə mərhələsində – məhkəmə həyata keçirir. Qarışıqlıq da buradan yaranır, «şerti həqiqət» «mütləq həqiqət» kimi təqdim olunmaqla məntiqi səhvə (*a dicto secundum*

quid ad dictum simpliciter) yol verilir. Səhvədən uzaq durmaq üçün isə onların təzahürlərini (müvafiq qərarın məzmununda ifadə edilən) fərqləndirməyi bacarmaq lazımdır.

Cinayət təqibi həyata keçirmək – ittiham funksiyasıdır. Konstitusiya Məhkəməsinin «Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun sorğusuna əsasən Azərbaycan Respublikası CPM-nin 43.1.1, 314.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş «dövlət ittihamçısı və xüsusi ittihamçı cinayət təqibindən imtina etdikdə» müddəasının şərh edilməsinə dair» 15 fevral 2008-ci il tarixli plenum qərarına bir qrup hakim xüsusi rəyində göstərilmişdir ki, «Məhkəmə (...) ittiham funksiyasını daşımamaq üçün aşağıdakıları etməməlidir: (...) işi əlavə istintaqa qaytarmaq yolu ilə ittihamı təsdiq edən sübutların tamamlanmasına dair tədbirlər görsün». Bu mövqeyə görə, əlavə ibtidai istintaq aparılması bir məqsədə – *ittihamı təsdiq edən sübutların tamamlanmasına* xidmət edən tədbirdir. Məhkəmə işi prokurora buna görə qaytarırsa, deməli, ittiham funksiyasını icra etmiş olur.

İşin prokurora qaytarılması barədə qərarda bilavasitə və dolayısı ilə ittihamın mövqeyinin möhkəmləndirilməsi, sübutlar sisteminin tamamlanması açıq-aydın və ya pərdələnmiş mətnlərlə həyata keçirilə bilər. Əgər qərarlarda bu görünürsə və ya sezilirsə, deməli, məhkəmə ittiham hakimiyyətinə yardım etmiş, cinayət təqibini uğurla başa çatdırmaq üçün ona əlavə şans vermiş, bitərəfliyini itirmişdir.

Cinayət mühakimə icraatı məhkəmənin hazırlıq mərhələsində də aparılır və bu icraata dair bütün tələblər, o cümlədən çəkişmə və prosessual funksiyaların bölünməsi prinsipləri burada da təmin olunmalıdır. Digər funksiyaya aid sahələrə müdaxilə etməmək, «ayaq basmamaq» üçün işin prokurora qaytarılması haqqında qərarları, eləcə də bu qərarlarla bağlı vəsatətləri hazırlayarkən diqqətli olmaq, hər bir müddəanı qeyd edilən prinsiplərə uyğunluq baxımından nəzərdən keçirməklə yanaşı müvafiq qərar üçün onun arqument potensialını dəyərləndirmək gərəkdir. CPM-nin 303.2-ci maddəsi işin prokurora qaytarılması haqqında qərarın əsaslandırılmasını tələb edir.² Bu əsaslar (arqumentlər) cinayət təqibinin səmərəsiz və ya səmərəli olması, prosedur və metroloji pozuntularla müşayiət edilməsi, təqsirləndirilən şəxsə qarşı cinayət qanununun daha ağır və ya daha yüngül maddəsi ilə ittiham irəli sürülməsi, təqsirləndirilən şəxsin və ya digər şəxslərin cinayət əməllərinə hazırki icraat çərçivəsində qiymət verilməməsi və sairə bu kimi müddəalardan ibarət olmamalıdır. Onlar işin prokurora qaytarılması üçün «yanlış arqument»lərdir (error fundamentalis) və məhkəmənin qərəzli, qeyri-

2 Bax, CPM: «303.2. Cinayət işi və ya məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat materiallarının baxılmasına xitam verilməsi və onu ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora qaytarılması məhkəmənin əsaslandırılmış qərarı ilə həyata keçirilir.»

müstəqil, qeyri-bitərəf olmasına dəlalət etməsi prosesual nəticəyə səbəb ola bilər.

Etiraf olunmalıdır ki, işin prokurora qaytarılması haqqında qərarlar prokuror və müstəntiqlər üçün əhəmiyyəti mütləq xarakter daşıyırlar. Qanunun belə tələbi yoxdur. Qaytarılmış iş üzrə qərarla göstəriləndən daha geniş dairədə və dərinlikdə təqib həyata keçirilməsinin qarşısını almaq üçün heç bir prosesual vasitə yoxdur. İkinci dəfə işi məhkəməyə cinayət qanununun daha ağır və ya daha yüngül maddəsi ilə göndərilməsi, təqsirləndirilən şəxslərin bir qisminin və ya hamısının cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi və s. kimi məsələlər *mutatis mutandis* yalnız prokurorun və müstəntiqin iradəsindən asılıdır. İşin prokurora qaytarılması haqqında qərarların məzmunlarının bu zəmində heç bir hüquqi əhəmiyyəti yoxdur. Nə müstəntiq, nə də prokuror məhkəmələrin belə sənədlərinin məzmunları, şərtləri və s. ilə ciddi asılılıqda deyildirlər. Bunlar CPM-nin 303.1-ci maddəsinin və digər əlaqəli normalarının məzmunlarından irəli gəlirlər.

Bununla belə, əminliklə demək olmaz ki, işin prokurora qaytarılması üzrə məhkəmə təcrübəsinin mövcud vəziyyəti yalnız qanunvericiliyin xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Xüsusi olaraq qeyd edilməlidir ki, hazırki hüquqi-prosesual baza işin prokurora qaytarılması institutunu fundamental ədalət prinsiplərinə uyğun tətbiqi üçün kifayət edir. Lakin təcrübənin təhlili göstərir ki, qeyd edilən qərarlar çox nadir hallarda bu tələblərə cavab verən səviyyədə olur. Əksər hallarda onlar ibtidai istintaqın irili-xırdalı görünən bütün qüsurlarını əks etdirir. Nəzərə alınmır ki, bunların hansının qarşısını almaq prokuror nəzarətinin, ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirməyin, hansının – ədalət mühakiməsinin vəzifəsidir. Gözə dəyən nə qüsurlarsa (cinayət, cinayət-prosesual, kriminalistik, məntiqi və s.), hamısı qeyd edilir.

Belə qərarlarla qaytarılmış iş üzrə ibtidai istintaqın qanunvericiliyin norma və prinsipləri hüddudlarında aparılacağı gözləmək sadələşmələr olardı. Təhqiqatçı, müstəntiq və prokuror rasional düşüncə sahibləri kimi görəndə ki məhkəmə irili-xırdalı bütün qüsurları işin geri qaytarılması əsası hesab edir, ibtidai istintaqın vəzifəsini «kobud pozuntular» aradan qaldırmaqda yox, icraatın bütün qüsurlarını – məhkəmə qərarlarında göstərilən və göstərilməyən çatışmazlıqlarını aradan qaldırmaqda görür. (Necə deyirlər, göz gördüyündən qorxar.) Onlar bir qayda olaraq məhkəmə qərarlarında olan göstərişləri adekvat dəyərləndirir, cinayət təqibinin təkmilləşdirilməsi üçün kart-blaşdan səmərəli istifadə etməyə çalışırlar. Bu, qeyd edilən vəzifəli şəxslərin həm prosesual, həm də xidməti maraqlarına cavab verir. Belə qərarlar imkan verir ki, məhkəmənin hazırlıq iclasından qaytarılmış iş üzrə təmənlərlə əlavə ibtidai istintaq aparılsın, əlavə ittiham sübutları toplansın, ilkin ibtidai istintaqın yarımçıqlığı aradan qaldırılsın, bir sözlə, ittiham da-

ha da möhkəmləndirilsin, icraat təkmilləşdirilsin.

Qeyd edilənlər işin prokurora «əlavə ibtidai istintaq aparılması üçün qaytarılması» institutuna xas olan hərəkətlərdir. O instituta ki məhkəmə-hüquq islahatları zəminində ləğv edilmişdir. Qüvvədə olan qanunvericiliyin qeyri-mükəmməlliyi şərait yaradır ki, təcrübədə tətbiqi zamanı işin prokurora qaytarılması *kobud pozuntuların aradan qaldırılması* məqsədi yox, daha geniş – *cinayət təqibi maraqlarında əlavə ibtidai istintaq aparılması* məqsədi daşsın. Nəticədə cinayət prosesi üzrə ədalət mühakiməsi qanunla müəyyən edilmiş prinsiplərə uyğun olmayan tərzdə həyata keçirilir.

Lakin nə qanunvericiliyin qeyri-müəyyənliyi, nə də məhkəmə qərarlarının qüsurları «əlavə ibtidai istintaq» institutunun bərpasına səbəb olmamalıdır. Ədalətli prosedura olsaydı, yəqin ki, qanunverici bu institutdan imtina etməzdi. İşin prokurora qaytarılması cinayət prosesində ədalət mühakiməsinin fundamental prinsiplərinin bərqərar edilməsi üçün səmərəli vasitədir. Lakin onun qeyd edilən tərzdə dərk edilməsi və tətbiq olunması milli ədalət mühakiməsi mədəniyyətinə ciddi təhlükədir. Məhkəmə-istintaq təcrübəsi qanunvericilik normalarının öz təyinatları işığında, yəni düzgün tətbiq olunması üçün həlledici rol oynayır. Yanlış formalaşan təcrübəni sonradan dəyişmək çətin olur; xüsusən də o təcrübəni ki, prosesi həyata keçirən subyektləri komfortlu fəaliyyət şəraiti ilə təmin edir. Əksinə, bu vasitədən bacarıqla istifadə etmək lazımdır ki, gözlənilən effektdə nail olmaq mümkün olsun.

İşin müstəntiqə qaytarılması barədə prokuror nəzarəti qaydasında çıxarılmış qərarın məzmunu ilə məhkəmənin çıxardığı eyni adlı qərarın (eləcə də onunla əlaqədar olaraq dövlət ittihamçısının vəsatətinin məzmunu) məzmunu arasında fərq yalnız formal əlamətlərdən ibarət olmamalıdır. Fərqi mahiyyəti onların məzmunundan keçməlidir. Məhkəmə qərarının məzmunu onun bitərəfliyinə kölgə salmamalı, ittiham funksiyasına xas olan əlamətlərə malik olmamalıdır. Nəzərə alınmalıdır ki, məhkəməyədək mərhələdə yol verilmiş «kobud pozuntular» aradan qaldırılmasının taktiki məsələləri ədalət mühakiməsinin yox, prokuror nəzarətinin, ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyin predmetidir. Bununla məhkəmə məşğul olmamalıdır.

Məsələn, təqsirləndirilən şəxsə daha ağır və ya daha yüngül ittiham irəli sürülməsi, qətimkan tədbiri seçilməsi, bu və ya digər prosesual hərəkətlərin aparılması və s. barədə müstəntiqə və prokurora göstərişlər verilməsi ittiham funksiyasına aid hərəkətlərdir. Təsədüfi deyildir ki, belə hərəkətlər CPM-nin 290-cı maddəsində prokurorun vəzifələri sırasında yer almışdır. «Cinayət işinin **öz göstərişləri ilə** müstəntiqə **qaytarmaq**» funksiyasını qanunverici ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən

prokurorun statusuna aid məsələ hesab etmişdir.³ Təbii ki, məhkəmə qərarında belə müddəalar olmalıdır. Əks təqdirdə bunlar «ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərlik» elementi, yəni ittiham funksiyasının həyata keçirilməsi kimi dəyərləndirilməyə layiqdir.

4.2. Ali Məhkəmənin qərarlarında ittiham funksiyası elementləri.

İşin prokurora qaytarılması qərarlarının təhlili göstərir ki, məhkəmələrin işin həlli funksiyasından açıq-aşkar kənara çıxan müddəalara malik qərarlar çıxarması bir qanunauyğunluq halını almışdır. Qanun normalarının mahiyyətinə uyğun qərarlara çox az rast gəlmək olur. Eyni xarakterli yanaşmaların müxtəlif işlərdə tətbiq olunması göstərir ki, hakimin belə məsələlərə baxışları artıq formalaşmış, oturmuş mövqe olmaqla hakimlərin iş təcrübəsi, nəzəri bilik və peşə hazırlığı səviyyəsinə söykənir.

Hakimlər arasında vaxtilə prokuror, müstəntiq, təhqiqatçı işləyənlərin sayı az deyil. Düşünmək olardı ki, qeyd edilənlər bu qrup hakimlərin peşəkar psixologiyasının dəyişməz dominantları ilə bağlıdır. Uzun illər ərzində bu vəzifələrdə çalışmış şəxslərin «təqib», «axtarış» psixologiyasının bir anda dəyişməsi, «arbitr» psixologiyasına transformasiya olunması inandırıcı deyil. Bununla belə, müşahidələr qeyd edilən ehtimalı təkzib edirlər. Hakimlərin ittiham mövqeyinə meyl etmələri ilə onların əvvəlki əmək fəaliyyəti arasında asılılıq yoxdur. Problem daha dərin, fundamental köklərə malikdir.

Məhkəmələr özlərini ölkədə cinayətkarlıqla mübarizə sisteminin tərkib elementi kimi hiss etməkdədir. İctimaiyyət üçün açıq olan məlumatlarda bu, inkar edilmir, əksinə, təsdiq olunur. Məsələn, Ali Məhkəmənin 2003-cü il 4 nömrəli bülletenində «Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzasının təyin edilməsi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi» adlı sənəd (Məhkəmə təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi və məhkəmə statistikasının təhlili şöbəsi tərəfindən hazırlanmışdır) dərc olunmuşdur. Orada belə bir cümlə var: «Qanuni, əsaslandırılmış və ədalətli cəzanın təyin edilməsi cinayətkarlıqla mübarizə

aparılması və hüquqi qaydalarının möhkəmləndirilməsi üçün vacib vasitə olmaqla, lazımi cəzalandırma tədbirini təmin edir, məhkumun islah olunması və yenidən tərbiyə edilməsinə köməklik göstərir, onun, həm də sair şəxslər tərəfindən yeni cinayət edilməsinin qarşısını alır.»⁴ Bunu oxuyan hakim nə düşünməlidir? Onu düşünməlidir ki, o, cəza təyin etməklə cinayətkarlığa qarşı mübarizə aparır, hüquq qaydalarını möhkəmləndirir. Əslində, bu vəzifələr dövlət hakimiyyətinin icra qoluna aiddir.

Daha bir misal. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 15 noyabr 2013-cü il tarixli «Yol hərəkəti və nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydalarının pozulmasına dair cinayət işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» qərarında məhkəmələrə ünvanlanmış belə məzmununda irad var: «Bir sıra hallarda məhkəmələr *işin bütün faktiki hallarının* araşdırılmasına lazımi diqqət yetirmir, təqsirləndirilən şəxslərlə yanaşı yol hərəkətinin *digər iştirakçılarının* da hərəkət və ya hərəkətsizliyinin cinayətin baş verməsinə səbəb olması faktlarına və *qarşılıqlı təqsirin mövcudluğuna* əhəmiyyət vermirlər.» Daha sonra qərarında göstərilmişdir: «(...) məhkəmələrin diqqəti (...) işin bütün hallarının tam və hərtərəfli araşdırılmasına, o cümlədən yol hərəkəti qaydalarını pozmuş şəxsin hadisədən bilavasitə əvvəl vəziyyətinin, psixoloji və sağlamlıq durumunun müəyyən edilməsinə, cinayətlərin törədilməsinə səbəb olmuş və şərait yaratmış halların aşkar edilməsinə, cinayət işləri üzrə qanuni, əsaslı və ədalətli qərarların qəbul edilməsinə yönəldilsin.»⁵ «İşin bütün faktiki hallarının araşdırılması», hadisənin «digər iştirakçılarının» da və ya «qarşılıqlı təqsirin mövcudluğunun» müəyyən edilməsi cinayət təqibi əlamətləridir və onların təmin edilməsi icra hakimiyyətinə aid orqanların vəzifəsidir. Məhkəmənin isə vəzifəsi işə şəxsə (və ya şəxslərə) qarşı irəli sürülmüş ittiham çərçivəsində baxmaq, nə şəxslər, nə də digər cinayət faktları barədə kənara çıxmaqdır (CPM-nin 318.1-ci maddəsi).

Cinayətin törədilməsinə şərait yaranan halların müəyyən edilməsi və aradan qaldırılması vəzifəsini qanunverici müstəntiqin vəzifəsi kimi müəyyən etmişdir.⁶ Məhkəmələrin cinayətin törədilməsinə səbəb

3 Bax, CPM: «290.3. Cinayət işinin ittiham aktı ilə daxil olduğu vaxtdan 5 (beş) gün müddətində ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror aşağıdakı qərarlardan birini qəbul etməlidir: (...) 290.3.3. əlavə ibtidai istintaq aparılması və ya ittiham aktının yenidən tərtib edilməsi üçün cinayət işinin öz göstərişləri ilə müstəntiqə qaytarmaq;»

4 Bu mətn Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 1997-ci il 30 dekabr tarixli 3№-li «Məhkəmələr tərəfindən cəza təyin etmənin ümumi prinsiplərinin tətbiq olunması təcrübəsi haqqında» qərarının preambulasının cümləsini təkrarlayır.

5 Qərar Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Yol-nəqliyyat hadisələri ilə əlaqədar təhlükəsizlik tədbirlərinin gücləndirilməsi və yol hərəkətinin tənzimlənməsi sahəsində idarəetmənin şəffaflığının artırılması ilə bağlı tədbirlər haqqında» 26 dekabr 2012-ci il tarixli Sərəncamının icrası ilə əlaqədar qəbul edilmişdir. Sərəncamın 6-cı bəndində göstərilmişdir: «Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinə tövsiyə edilsin ki, məhkəmə orqanları tərəfindən yol-nəqliyyat hadisələrinə dair işlərə baxılması ilə əlaqədar mövcud məhkəmə təcrübəsinə ümumiləşdirsin və bu kateqoriyadan olan işlərə baxarkən öz qərarları ilə ədalətli məhkəmə təcrübəsinə formalaşdırsın.»

6 Bax, CPM: «Maddə 221. Cinayətin törədilməsinə şərait yaranan halların müəyyən edilməsi və aradan qaldırılması vəzifəsi. 221.1. İbtidai araşdırmanın aparılması zamanı müstəntiq cinayətin törədilməsinə imkan yaranan halları (səbəb və şəraiti) müəyyən etməlidir. Bu halları müəyyən etdikdə müstəntiq zərurət olduqda müvafiq hüquqi və ya vəzifəli şəxsin ünvanına cinayətin törədilməsinə şərait yaranan halların aradan qaldırılması üçün tədbirlər görülməsi barədə təqdimat göndərir.»

olmuş hallar və şəraitlə bağlı prosessual vəzifələri passiv xarakterlidirlər, onlar qeyd edilən halları aşkarlamaq üçün fəaliyyət göstərmirlər. CPM-nin 355.1.1-ci maddəsində (Maddə 355. Məhkəmə baxışının nəticələrinə dair xüsusi qərar) qeyd edilmişdir: «355.1. Məhkəmə baxışının nəticələrinə dair aşağıdakılar *müəyyən edildikdə* məhkəmə xüsusi qərar çıxara bilər: 355.1.1. fiziki şəxslərin cinayət məsuliyyətinə səbəb olmayan hərəkət və ya hərəkətsizliyinin, dövlət orqanlarının vəzifəli şəxslərinin fəaliyyətindəki çatışmazlıqların və ya səhvlərin cinayətin törədilməsinə səbəb olduğunu və şərait yaradıldığını;». Göründüyü kimi, qanunverici vurğulamışdır ki, cinayət törədilməsinə səbəb və şərait olan amillər *məhkəmə baxışının nəticəsində* müəyyən edilir; məhkəmə onları aşkar etmək üçün xüsusi fəaliyyət göstərmir. Apellyasiya və kassasiya instansiya məhkəmələrində də eyni yanaşma nəzərdə tutulmuşdur.

Qərarın 12-ci bəndində «işlərə tam, hərtərəfli və obyektiv baxılmasının təmin olunması və qanuni və əsaslı qərarların qəbul edilməsi üçün (...) hadisə yerinin müayinə edilməsi, nəqliyyat vasitələrinə baxış keçirilməsi, sürücülərin sağlamlıq və ya sərxoşluq vəziyyətinin yoxlanılması (müvafiq müayinələrdən keçirilməklə), ifadələrin yerində yoxlanılması, istintaq eksperimentinin keçirilməsi kimi istintaq hərəkətlərinin aparılması, iş üzrə məhkəmə-tibbi, məhkəmə-texniki və məhkəmə-yol-nəqliyyat hadisələri ekspertizalarının keçirilməsi» kimi məhkəməyəqədər mərhələdə cinayət təqibi hərəkətlərinin aparılmasının bu təqib üçün əhəmiyyəti qeyd edilmiş və tələb olunmuşdur ki, «(...) yol-nəqliyyat hadisələrinin baş verdiyi ərazi videomüşahidə vasitələrinin nəzarəti altında olduqda, müvafiq görüntülərin elektron daşıyıcıda cinayət işinə əlavə olunması» təmin edilsin. Qərarın 17-ci bəndində, hətta təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə qərarının məzmununda baş vermiş nəticələrin hamısının göstərilməsi tələb edilmişdir, yəni məhkəmə istintaq orqanının qarşısına təqib fəaliyyəti ilə bağlı konkret vəzifə müəyyənləşdirmişdir.

Göründüyü kimi, Ali Məhkəmə səviyyəsində məhkəmələrdən və cinayət təqibi orqanlarına təqibin tam, hərtərəfli və daha səmərəli həyata keçirilməsi üçün hansı konkret addımlar atılması barədə göstərişlər verilmiş, cinayət mühakiməsinin qanunilik və əsaslılıq tələbləri müəyyən olunmuşdur. Məhkəmələr bu tələblərə cavab verməyən cinayət təqibini məqbul saymamağa istiqamətləndirilmişdir. Tələblərə uyğunsuzluq halları ibtidai istintaq mərhələsinə aiddirsə, işin hazırlıq iclasından geri qaytarılması üçün Ali Məhkəmənin «tövsiyələri» artıqlaması ilə kifayət edir.

Məhkəməyə qədər mərhələdə qətimkan tədbiri tətbiq olunması ilə bağlı Ali Məhkəmənin bəzi məsələlərə dair mövqeyi məhkəmələri ittiham tərəfinə daha çox meyl göstərməyə sövq edir. Məsələn, «Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlarla baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 noyabr 2009-cu il tarixli qərarının 13-cü bəndində məhkəmələrdən tələb edilmişdir ki, «Təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanması müddətinin uzadılması haqqında təqdimatlarla baxılarkən məhkəmələr əvvəllər müəyyən edilmiş müddət ərzində ibtidai araşdırmanın başa çatdırılmasının mümkünsüzlüyü haqda təqdimatın dəlillərini hərtərəfli yoxlamalıdır. (...) təqdim edilən sənədləri, təqdimatın dəlillərini təhlil edən hakim istintaq hərəkətlərini daha az müddətdə başa çatdırmağın mümkün olması qənaətinə gəldikdə həbsdə saxlama müddətinin daha qısa vaxt üçün uzadılması barədə qərar qəbul edə bilər.»⁷

Nə milli, nə beynəlxalq qanunvericilik ibtidai araşdırmanın müəyyən müddətdə başa çatmamasını cinayət təqibinə məruz qalan şəxsin həbs edilməsi əsasları sırasına daxil etməmişdir. Bu, cinayət təqibi subyektinin daxili problemi kimi qəbul edilir və ona görə neqativ nəticələr təqibə məruz qalanın üzərinə qoyulmamalıdır. Problem kimdirsə, o da onu başqasının hesabına yox, öz hesabına həll etməlidir. Belə yanaşma ilə cinayət təqibi orqanının işi çox asanlaşar – şəxsi həbsdə saxlamaq üçün sadəcə istintaq müddətini uzatmaq kifayət edər. Əslində, təqdimata baxan məhkəməni istintaqın qayğıları maraqlandırmamalıdır. Şəxsin həbsə alınması məsələsinə baxılarkən onun vəzifəsi konkret halda publik (istintaq orqanı bu marağın ifadəçisidir – N.B.) maraqların fərdi azadlığa hörmət hüququnu üstələyib-üstələməməsini müəyyən etməkdən ibarətdir; üstələyirsə – şəxsi həbs etməli, üstələmirsə – azad etməlidir.

Daha sonra, Plenum məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəmələr qarşısında cinayət-prosessual qanunvericiliyi ilə müəyyən edilməmiş, birtərəfli qaydada ittiham hakimiyyətinin daha səmərəli həyata keçirilməsinə xidmət göstərən vəzifə qoymuş, «ibtidai araşdırmanın lazımi dərəcədə təşkil edilməməsi səbəbindən süründürməçiliyə yol verilməsi, təqdimatın CPM-nin 159.3-cü maddəsinin tələblərinin pozulması ilə məhkəməyə təqdim edilməsi və sair qanun pozuntuları aşkar edildikdə məhkəmə ibtidai araşdırma və ya təhqiqat orqanının vəzifəli şəxsləri barəsində xüsusi qərarlar qəbul etməklə bu pozuntulara öz münasibətini»⁸ bildirməyi tələb etmişdir. CPM-də belə nor-

7 Bax, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 noyabr 2009-cu il tarixli «Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlarla baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında» qərarının 13 və 14-cü bəndləri.

8 Bax, orada, b.13.

manın olmamasının səbəbi aydındır: məhkəmə dövlət hakimiyyətinin digər qoluna aid subyektin öz vəzifələrini, o cümlədən ibtidai araşdırmanı lazımı dərəcədə təşkil etmək, süründürməçiliyə yol verməmək vəzifələrini yerinə yetirməyə kömək etməməlidir. Bu, cinayət prosesində çəkişən əks tərəfin ziyanına şərh oluna bilər.

Bundan başqa, məhkəmələrdən tələb edilir ki, yalnız bir tərəfin – ittiham tərəfinin dəlilləri tamlıqla nəzərdən keçirilməlidir. Qərarda yazılmışdır: «Materiallar (həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi ilə əlaqədar olan materiallar – N.B.) apellyasiya instansiyası məhkəməsinə daxil olduqdan sonra həmin məhkəmə cinayət işinin materiallarını ibtidai araşdırma prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurordan tələb etməklə apellyasiya şikayətinə və ya apellyasiya protestinə 3 gün ərzində qapalı məhkəmə iclasında baxmalıdır.»⁹ CPM cinayət işinin icraat materiallarının bütövlükdə tələb edilməsini nəzərdə tutmamışdır. Bu Məcəllənin 452.4-cü maddəsində göstərilmişdir: «Həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya bundan imtina barədə, habelə həbsdə saxlama müddətinin uzadılması, yaxud bundan imtina barədə hakim qərarından protest və ya şikayət almış apellyasiya instansiyası məhkəməsi təxirə salmadan aşağıdakı hərəkətləri yerinə yetirməlidir: 452.4.1. birinci instansiya məhkəməsindən həbsə və ya həbsdə saxlama müddətinin uzadılmasına dair məsələnin baxılmasına *aid olan materialları* tələb etmək; 452.4.2. ibtidai araşdırma prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurordan həbsin tətbiqinin və ya həbsdə saxlama müddətinin uzadılmasının zəruriliyini *təsdiq edən materialları* tələb etmək.» Plenum isə məhkəmələri cinayət işinin materiallarını tələb etməyə istiqamətləndirmişdir. Bu materiallarda prokurorun təqdimatında istinad etdiyi materiallarla yanaşı, *etmədiyi* materiallar da ola bilər. Məhkəmə tərəfindən belə materiallara baxmaq onun tərəfindən həbsə əlavə arqumentlər axtarışı və ya istintaqın gedişinin təftiş olunması təsəvvürü yaradır. Hər iki halda məhkəmə özünə xas olmayan funksiyaların icraçısı rolunda çıxış edir.

Belə «tövsiyələr» hazırlıq mərhələsində məhkəmələrin üzərinə daha geniş – cinayət təqibinin məhkəməyə qədərki mərhələsində ittiham hakimiyyəti orqanları tərəfindən yol verilmiş bütün nöqsanların müəyyən edilməsi və aradan qaldırılması üçün tədbirlər görülməsi vəzifəsi qoymuşdur.

4.3. İşin prokurora qaytarılması haqqında qərarlarda ittiham funksiyasının təzahürləri.

Aydındır ki, işin prokurora qaytarılması haqqında qərarlarda məhkəmənin ittiham funksiyasını həyata

keçirməsinə dair açıq məzmunlu müddəalar yoxdur. Digər tərəfdən, belə müddəalar çox da məharətlə «gizlədilir». Qərarların mətnində məhkəmənin özünə aid müddələrdə bu, kifayət qədər aydın şəkildə ifadə edilir.

İşin prokurora qaytarılması haqqında qərarlarda məhkəmələrin ittiham funksiyası həyata keçirmələrini təsdiqləyən müddəaları aşağıdakı təzahür qruplarına bölmək olar.

Qərarların məzmununda yazılmışdır:

– cinayət təqibi səmərəsiz aparılmışdır (qüsurlar sadalanır, onların aradan qaldırılması üçün lazım olan tədbirlər göstərilir);

– təqsirləndirilən şəxsin digər cinayət xarakterli əməllərinə görə ittiham irəli sürülməmişdir;

– təqsirləndirilən şəxsin əməli cinayət qanununun yüngül maddəsi ilə tövsif edilmişdir;

– digər şəxslərin cinayət əməlləri üzrə cinayət təqibi həyata keçirilməmişdir;

– təqsirləndirilən şəxsin barəsində qətimkan tədbiri seçilməmişdir;

– ittiham sübutları düzgün qiymətləndirilməmişdir;

– ayrı-ayrı istintaq hərəkətləri, prosessual məcburiyyət tədbirləri və əməliyyat-axtarış tədbirləri lazım olduğu halda aparılmamış və ya düzgün aparılmamışdır;

– digər proseduraların pozulması hallarına yol verilməmişdir.

Etiraf edilməlidir ki, faktoloji baxımdan məhkəmələrin göstərdiklərinin əksəriyyəti həqiqətə uyğundur. Lakin qeyd edilən qüsurların aradan qaldırılması məhkəmənin hazırlıq iclasında, məhkəmə tərəfindən işi prokurora qaytarmaq üsulu ilə həll edilməli deyil. Ona görə də, hazırki təhlilin məqsədi işin prokurora qaytarılması qərarlarının məzmununun *mütləq mənada* yox, yalnız *nisbi mənada*, yəni məhkəmənin hazırlıq iclası prosedurları çərçivəsində «həqiqi» olub-olmamasını müəyyənləşdirməkdir.

Məntiqdə «şərti mənada deyildəndən şərtsiz deyilənə doğru» (a dicto secundum quid ad dictum simpliciter) adlı səhv var. Səhvin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, şərti, nisbi mənada həqiqi olan müddəaya qeyri-şərti, mütləq mənada verilir. İşin prokurora qaytarılması haqqında qərarların əksəriyyətində məhz bu məntiqi səhvə yol verilmişdir. Məsələn, şəxsin əməlinin cinayət qanununun daha yüngül norması ilə tövsif edilməsi cinayət prosesinin bütün mərhələləri üçün, o cümlədən məhkəmənin hazırlıq iclası çərçivəsində «həqiqi» deyil, lakin məhkəmə baxışı çərçivəsində «həqiqi»dir. Və ya bunu məhkəmə bildirəndə «həqiqi» deyil, lakin dövlət ittihamçısı və ya zərərçəkmiş deyəndə (CPM-nin 318.2-ci maddəsi ilə nəzərdə tu-

⁹ Bax, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 noyabr 2009-cu il tarixli «Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlarla baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında» qərarının 19-cü bəndi.

tulmuş vəsətət formasında), – «həqiqi»dir. Göstərilən müddəanın «həqiqi»lik şərtlərini cinayət-prosessual qanunvericiliyi müəyyən etmişdir.

Ümumiyyətlə, qeyd edilən qərarların məzmunu hüquqi, metodoloji, məntiqi və s. xarakterli bütün qüsurlarına baxmayaraq prokuror nəzarəti, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyin həyata keçirilməsi prizmasından dəyərlidir. Cinayət təqibinin səmərəsiz aparılması, təqsirləndirilən şəxsin digər cinayət xarakterli əməllərinə görə ittiham irəli sürülməməsi, təqsirləndirilən şəxsin əməlinin cinayət qanununun yüngül maddəsi ilə tövsif edilməsi, digər şəxslərin cinayət əməlləri üzrə cinayət təqibinin həyata keçirilməməsi, zəruri və mümkün olduğu hallarda təqsirləndirilən şəxsin barəsində qətimkan tədbirinin seçilməməsi, ittiham sübutlarının düzgün qiymətləndirilməməsi, ayrı-ayrı istintaq hərəkətləri, prosessual məcburiyyət tədbirləri və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin lazım olduğu halda aparılmaması və ya düzgün aparılmaması, digər proseduraların pozulması hallarının aşkarlanması, onların aradan qaldırılması, bir daha belə hallara yol verilməməsi üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi və s. istiqamətli fəaliyyət ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyin həyata keçirilməsinin, bütövlükdə cinayət təqibinin təkmilləşdirilməsinə xidmət edir. Bunlar prokurorluğun gündəlik iş formalarıdır və ittiham funksiyasının subyektivi olan prokurorluq orqanları üçün «məqbul», «həqiqi» olduqları halda, bitərəf arbitr rolunda işin həlli funksiyasını həyata keçirən məhkəmə üçün isə «qeyri-məqbul», «yanlış»dır.

4.3.1. Cinayət təqibi səmərəsiz aparılmışdır.

Cinayət təqibi – cinayət hadisəsinin müəyyən edilməsi, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətmiş şəxsin ifşa olunması, ittiham irəli sürülməsi, bu ittihamın məhkəmədə müdafiə edilməsi, ona cəza təyin edilməsi, zəruri olduqda prosessual məcburiyyət tədbirlərinin təmin edilməsi məqsədi ilə həyata keçirilən cinayət-prosessual fəaliyyətdir (CPM-nin 7.0.4-cü maddəsi).

CPM-nin 38.1-ci maddəsinə (Maddə 38. Cinayət təqibinin həyata keçirilməsi vəzifəsi) əsasən, təhqiqatçı, müstəntiq və ya prokuror hazırlanan, yaxud törədilən cinayətin əlamətlərini əks etdirən əməllər barədə məlumat aldıqda və ya cinayət hadisəsinə bilavasitə aşkar etdikdə bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş qayda-da cinayətin izlərinin qorunması və götürülməsi üçün tədbirlər görməli, həmçinin öz səlahiyyətləri daxilində dərhal təhqiqat və ya istintaq aparmalıdırlar. Yəni, cinayət təqibini qeyd edilən subyektlər – təhqiqatçılar, müstəntiqlər və prokurorlar həyata keçirir. Məhkəmə bu sıradan yoxdur, başqa sözlə, o, cinayət təqibini həyata keçirmir və cinayət təqibində bilavasitə və ya dolayısı ilə maraqlı olmamalıdır.

Təqibin səmərəliliyini təmin etmək üçün cinayət-prosessual qanunvericiliyində müəyyən proseduralar nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd edilməlidir ki, bunların hamısında səlahiyyət subyektləri yalnız ittiham funksiyası həyata keçirən şəxslər – prokurorlar, yuxarı prokurorlardır. Məsələn, CPM-nin 218.9.2 və 218.9.4-cü maddələrində «cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraatın hərtərəfli, tam, obyektiv və vaxtında aparılmasının təmin edilməsi üzrə müstəntiqin və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun fəaliyyətini qiymətləndirmək», «cinayət işinin araşdırılması ilə bağlı süründürməçilik və ya bu Məcəllənin tələblərinin pozulması hallarını müəyyən etdikdə, öz səlahiyyətləri daxilində təsir tədbirləri görmək» yuxarı prokurorun funksiyaları hesab edilmişdir. CPM-nin 84.5.3, 85.6.3-cü maddələri «istintaqın hərtərəfli, tam və obyektiv aparılmasını təmin etmək məqsədi ilə» müvafiq prosessual tədbirlərin həyata keçirilməsini prokurorun, müstəntiqin və təhqiqatçının üzərinə qoymuşdur. Cinayətlərə dair ərizə və digər məlumatlara baxmaq, cinayət işi başlamaq, cinayətin açılması, işin hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırılması üçün zəruri tədbirlər görmək, səlahiyyəti daxilində bütün istintaq və ya digər prosessual hərəkətləri həyata keçirmək müstəntiqin səlahiyyətinə aid edilmişdir (CPM-nin 85.2.1-ci maddəsi). Məhkəmələr üçün belə prosessual vəzifələr müəyyən edilməmiş, müvafiq hüquqlar verilməmişdir. Ona görə də, işin prokurora qaytarılması barədə qərarlarda məhkəmələr tərəfindən müstəntiqin və prokurorun fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi, onların fəaliyyətində süründürməçilik və qanun pozuntuları hallarına yol verilməsinin qeyd olunması, cinayətin açılması üçün tədbirlər görülməsi, digər şəxslərin əməlləri üzrə cinayət təqibi başlanması barədə tələblər irəli sürülməsi yolverilməzdir.

Belə hallara isə kifayət qədər çox qərarda rast gəlmək mümkündür.

Məsələn, H.X.G. oğlunun CM-nin 178.2.2, 178.2.4 və 320.2-ci maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(010)-157/2013 nömrəli cinayət işi üzrə qərarda məhkəmə prokuror müfəssəlliyi ilə göstərir ki, «ibtidai araşdırma zamanı Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin tələblərinin pozulması ilə nəticələnən aşağıda göstərilən digər nöqsanlara da yol verilmişdir: «Cinayət işinin materiallarından görünür ki, ibtidai araşdırma zamanı müstəntiq tərəfindən cinayət işinin hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırılması üçün zəruri tədbirlər görülməmiş, ifadələrdə və digər istintaq sənədlərində təqsirləndirilən şəxsin ittiham olduğu cinayət əməllərinin harada baş verməsi, onların vaxtı, cinayət əməllərinin baş vermə gedişatı (danışıqların aparıldığı və pulun verilib-alındığı yer, cinayət əməllərinin başlanma və qurtarma vaxtları, yerləri və sair) göstərilməmiş və demək olar ki, ibtidai araşdırma zamanı bu hallar müəyyən edilməmişdir. (...) cinayət əməllərinin baş vermə yerlərinin müəyyən

edilməməsi – iş üzrə istintaq və məhkəmə aidiyyətinin də müəyyən olunmaması ilə nəticələnmişdir. Çünki təqsirləndirilən şəxsə istinad edilən cinayət əməllərindən hər hansı birinin S. rayonu ərazisində baş verməsini təsdiq edən heç bir sübut əldə edilərək, istintaq sənədlərində təsbit edilməmişdir. (...) Cinayət işinin materialları ilə müəyyən edilir ki, ibtidai araşdırma zamanı müstəntiq tərəfindən ərazi aidiyyətinin müəyyən edilməsi üçün zəruri istintaq hərəkətləri həyata keçirilməmiş və hətta dindirilən şəxslərə bunun aydınlaşdırılması üçün heç bir sual verilməmişdir. Bununla əlaqədar məhkəmə qeyd etməyi lazım bilir ki, dələduzluq və saxta sənəddən istifadə etmə cinayətlərinin törədilməsi zamanı alqı-satqının predmeti kimi nəzərdə tutulan torpaq sahəsinin yerləşdiyi ərazi birmənalı olaraq cinayətin törədilmə yeri kimi qəbul edilə bilməz. Çünki qeyd olunan cinayət əməllərinin törədilmə yeri başqa yerlər və ünvanlar da ola bilər. Ona görə də, ibtidai araşdırma zamanı bu xüsusat müəyyən edilərək, aidiyyəti üzrə ibtidai araşdırma aparılmalı və eləcə də, cinayətin törədilmə yeri ittihamda və ittiham aktında göstərilməlidir.(...) belə bir ərazi vahidinin və müəssisəsinin hal-hazırda da mövcudluğu barədə hər hansı bir sübut növü istintaq materiallarına əlavə edilməmiş və bu qeyri-müəyyənlik araşdırılmamışdır. Beləliklə də, yuxarıda qeyd edilənlərdən görünür ki, hazırki cinayət işi üzrə ibtidai araşdırma səthi aparılmış və ümumiyyətlə cinayət işi üzrə sübutların toplanması prosesi zamanı cinayət əməllərinin harada və nə vaxt baş verməsinin müəyyən edilməsi üçün heç bir tədbir görülməmiş, cinayətin törədilmə vaxtı ilə bağlı istintaq sənədlərində olan ziddiyyətlər və digər zəruri hallar aydınlaşdırılmamışdır.»¹⁰ Belə fikirdə olan məhkəmə, sözsüz ki, cinayət təqibinin daha dərinə, tam, hərtərəfli aparılmasında marağını nümayiş etdirir.

Başqa misal. O. rayon məhkəməsinin bir qərarında yazılmışdır: «İş üzrə ibtidai istintaq səthi aparılmaqla əməlin tövsifi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən bir sıra hallar, yəni təqsirləndirilən şəxsin zərərçəkmiş şəxsə zərbələr endirərkən onun həmin zərbələri əsasən hansı nahiyələrə yetirmək istəməsi, zərbələri hansı istiqamətdə endirməsi, zərərçəkmiş şəxsi öldürmək niyyətinin olub-olmaması ilə yanaşı sonuncunun həmin şəraitdə hansı təsirə məruz qalması, zərərçək-

miş şəxs təqsirləndirilən şəxsə müqavimət göstərərkən təqsirləndirilən şəxsin yenə də ona bıçaq zərbələri endirmək niyyətində olub-olmaması, bunun üçün onun real imkanının olub-olmaması, usta A.C. evə daxil olarkən Ə.Ə.-ovun hansı sözləri deməsi, əlində olan bıçağı hansı vəziyyətdə saxlaması, yenidən zərbə endirmək imkanının olub-olmaması müstəntiq tərəfindən dəqiqliklə araşdırılmamışdır.»¹¹

X. rayon məhkəməsi cinayət işi üzrə icraatın qanunsuz dayandırılmasına diqqəti çəkərək bunun cinayət təqibinin səmərəsinə təsir etdiyini vurğulamışdır. Qərarda yazılmışdır: «(...) istintaqçı tərəfindən süründürməçiliyə yol verilməklə iş üzrə icraat əsassız və qanunsuz olaraq dayandırılmışdır. (...) cinayət işi üzrə istintaq yarıtmaz və səthi aparılmışdır.»¹²

Başqa bir qərarda X. rayon məhkəməsi ibtidai istintaqın qanunun tələbləri səviyyəsində aparılmamasını prokurorun öz prosesual vəzifələrini layiqincə yerinə yetirməməsi ilə əlaqələndirmişdir. Qərarda qeyd edilmişdir ki: «(...) təqsirləndirilən şəxs Ə.Ə.H. oğlu barəsində istintaq yarıtmaz və səthi aparılmış, (...) prokuror (...) ibtidai istintaqın aparılma qaydalarına riayət edilməsini yoxlamaq üçün ittiham aktı ilə daxil olmuş cinayət işini araşdırmamış, kobud qanun pozuntularına əhəmiyyət verməmişdir.»¹³

Q. rayon məhkəməsi iş üzrə cinayət təqibinin hərəkətsizliyinə diqqət yetirmişdir: «(...) cinayət işi üzrə icraat 10 ay müddətində faktiki olaraq əsassız olaraq dayandırılmaqla və ibtidai istintaqın dayandırılmadığı 5 ay müddətində isə demək olar ki, istintaq hərəkətləri aparılmamaqla cinayət işi üzrə icraat hərəkətsiz saxlanılmışdır.»¹⁴

Göründüyü kimi, məhkəmə bitərəfliyini tam itirərək, faktiki olaraq yuxarı prokurorun xidməti və prosesual vəzifələrinə aid məsələlərlə məşğul olmuş, məhkəməyə qədərki mərhələdə cinayət təqibinin aşkar etdiyi qüsurlarını, o cümlədən təqibin intensiv aparılmadığını, bir müddət hərəkətsiz saxlandığını, qanunsuz dayandırıldığını, cinayətin törədilməsi yerinin, vaxtının, təqsirləndirilən şəxsin niyyətinin müəyyənləşdirilmədiyini, ayrı-ayrı sübutlar arasından ziddiyyətlərin aradan qaldırılmadığını qeyd etmiş, cinayət təqibinə bütövlükdə qiymət vermiş, onu «səthi», «yarıtmaz» kimi ifadələrdən istifadə etməklə qiymətləndirmişdir. Bitərəf məhkəməni bunlar narahat et-

10 Bax: H.X.G. oğlunun CM-nin 178.2.2, 178.2.4 və 320.2-ci maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(010)-157/2013 nömrəli cinayət işi üzrə Suraxanı rayon məhkəməsinin 07.08.2013-cü il tarixli qərarı.

11 Bax: Ə.Ə.İ. oğlunun CM-nin 221.3 və 228.4-cü maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(054)-6/2013 nömrəli cinayət işi üzrə Oğuz rayon məhkəməsinin 18.02.2013-cü il tarixli qərarı.

12 Bax: İ.V.V. oğlunun CM-nin 128-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(011)-292/2013 nömrəli iş üzrə Xətai rayon məhkəməsinin 30.10.2013-cü il tarixli qərarı.

13 Bax: Ə.Ə.H. oğlunun CM-nin 177.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(011)-53/2013 nömrəli iş üzrə Xətai rayon məhkəməsinin 19.02.2013-cü il tarixli qərarı.

14 Bax: M.M.M. oğlunun CM-nin 192.2.2 və 213.1-ci maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(002)-103/2013 nömrəli iş üzrə Qaradağ rayon məhkəməsinin 28.06.2013-cü il tarixli qərarı.

məməlidir. Çünki cinayət təqibinin qüsurlarından müdafiə tərəfi faydalanmalıdır. Bu, təqsirsizlik prezumpsiyasından irəli gəlir.¹⁵ Məhkəmənin göstərişləri və cinayət təqibi orqanı üçün yaratdığı fürsət müdafiə tərəfini bu imkandan məhrum edir.

4.3.2. Digər cinayət xarakterli əməllərinə görə təqsirləndirilən şəxsə qarşı ittiham irəli sürülməmişdir.

Cinayət təqibi həyata keçirilərkən onun gedisini və nəticələrini əks etdirən icraat aparılır (CPM-nin 45.1-ci maddəsi). İttiham aktı ilə göndərilmiş işə məhkəmə təqsirləndirilən şəxsə verilmiş ittiham daxilində baxır (CPM-nin 318.1-ci maddəsi). Cinayət təqibi bu «çərçivəyə ölçülmüş» həcmdə icraat materiallarından ibarət olmur. Cinayətin açılması, tam, hərtərəfli və obyektiv istintaq aparılmasının təmin edilməsi üzrə atılan addımlar icraat materiallarında iz qoyur. Onların bir qismi məhkəməyə göndərilən işin materiallarında qalır, bəziləri – qalmır. Məhkəməyə göndərilən icraat materiallarının CPM-nin 318.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq «təmizlənməsi» üçün müvafiq prosesual addımlar atılır – cinayət işindən icraat ayrılır, icraat başqa cinayət işinə birləşdirilir, cinayət işi başlanması rədd edilir (şəxslər və başqa epizodlar üzrə), cinayət işi üzrə təqibə xitam verilir (şəxslər və başqa epizodlar üzrə) və s. Bəzi cinayət xarakterli əməllərin cinayət təqibi subyektinin diqqətindən yayınması da mümkündür. Ola bilər ki, cinayətlər qəsdən «gizlədilsin». Bunların hamısı real təcrübədir və hər bir halda məhkəmə tərəfindən bu hallara qanuna müvafiq reaksiya verilməlidir. Bu reaksiya ittiham funksiyasına bənzəməməsi üçün yalnız qanunun müəyyən etdiyi hədudlarda olmalıdır. Ədalət mühakiməsi maraqları çərçivəsi qanunla müəyyən edildiyindən bu çərçivədən hər bir kənara çıxma halı artıq ədalət mühakiməsinin deyil, hansısa «özəl» maraqların ifadəsi kimi görünəcək.

İttihamdan kənar cinayət xarakterli hadisələr barədə nə məlumat varsa, onlar məhkəmə tərəfindən prokurora xüsusi bir prosedura üzrə göndərilməlidir. Bunu işin prokurora qaytarılması çərçivəsində etmək düzgün deyil. Çünki cinayət-prosessual qanunvericiliyi belə məlumatların hərəkətini ciddi qaydada tənzimləyir. Məlum olduğu kimi, cinayət-prosessual qanunvericiliyində hüququn və qanunun analogiyası tətbiq edilmir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, cinayət hadisələri

ilə bağlı cinayət təqibi həyata keçirmək vəzifəsi qanunla təhqiqatçının, müstəntiqin və prokurorun üzərinə qoyulmuşdur. Məhkəmə bunu öz boynuna götürə bilməz. Cinayət hadisəsi məhkəməyə məlum olduqda o, müvafiq məlumatı «dərhal baxılması üçün ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərir» (CPM-nin 207.6-cı maddəsi). Ədalət mühakiməsinin hər hansı icraatı üzrə həyata keçirilməsi zamanı öz səlahiyyətlərini yerinə yetirərkən cinayət haqqında məlumatı alan məhkəmənin müraciəti cinayət işi başlanmasına səbəb olur (CPM-nin 208.0.5-ci maddəsi). Deməli, qanun bu mexanizmi müəyyənləşdirməmişdirsə, verilmiş ittihamdan kənar istənilən cinayət xarakterli məlumat prokurora başqa üsulla, mexanizmlə ötürülə bilməz. Təəssüflə qeyd edilməlidir ki, belə hallara yol verilir.

Məsələn, Ş. rayon məhkəməsi işi prokurora təqsirləndirilən şəxsin fəaliyyətinin bir epizodunun qanunun tələbləri baxımından dəyərləndirilmədiyinə görə qaytarılmışdır. Qərarda yazılmışdır: «Bundan başqa, ibtidai istintaq orqanı tərəfindən M.M.-in Ş. rayonunun Şəhriyar Bələdiyyəsinin sədri vəzifəsində işləyərək 05 dekabr 2007-ci il tarixli, 65 sayılı qərarı ilə M.C.-a 0,06 ha torpaq sahəsini satması faktının «Bələdiyyələrə dair Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikasının 23 oktyabr 2007-ci il tarixli 466-IIIQD nömrəli Qanunun tələblərinə uyğunluğu yoxlanılmamış və həmin fakta hüquqi qiymət verilməmişdir.»¹⁶

Y. rayon məhkəməsi təqsirləndirilən şəxslərin cinayət əməllərinin bir qisminin (T. rayonu ərazisində törədilmiş) verilmiş ittihamda nəzərə alınmamasını CPM-nin 289.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş – «ittiham aktının nəticəvi hissəsində (...) verilmiş ittihamın təsviri əks etdirilir» tələbinin pozmaya bərabər tutmuşdur. İşin prokurora qaytarılması qərarında bu mülahizə belə əsaslandırılmışdır: «Y. rayon polis şöbəsinin istintaq bölməsində cinayət işinin istintaqını aparan müstəntiq təqsirləndirilən şəxslər A.Ə. və M.Ə.-in T. rayonu ərazisində də analoji cinayət törətdiklərini bildiyi halda T rayon polis şöbəsindən birləşdirilməsi üçün göndərilmiş cinayət işinin Y. rayon polis şöbəsinə daxil olmasını gözləmədən icraatında olan cinayət işi üzrə ittiham aktını yalnız təqsirləndirilən şəxslərin Y. rayonu ərazisində törətdikləri oğurluq cinayətlərini əhatə edən hissəsində tərtib etmiş və bununla da T. rayonu ərazisində təqsirləndirilən şəxslər tərəfindən törədilmiş oğurluq cinayətləri onlara verilmiş ittihamın

15 Bax, CPM: «Maddə 21. Təqsirsizlik prezumpsiyası. 21.2. Şəxsin təqsirli olduğuna əsaslı şübhələr varsa da onun təqsirli bilinməsinə yol verilmir. Bu Məcəllənin müddəalarına uyğun surətdə müvafiq hüquqi prosedura daxilində ittihamın sübuta yetirilməsində aradan qaldırılması mümkün olmayan şübhələr təqsirləndirilən şəxsin (şübhəli şəxsin) xeyrinə həll edilir. Eyni ilə cinayət və cinayət-prosessual qanunlarının tətbiqində aradan qaldırılmamış şübhələr də onun xeyrinə həll olunmalıdır.»

16 Bax: M.M.M. oğlunun CM-nin 314.2-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair Şamaxı rayon məhkəməsinin 1(074)-6/2013 nömrəli cinayət işi.

təsvirində əks olunmamışdır.»¹⁷ Beləliklə, məhkəmə mahiyyət etibarını ilə cinayət təqibi orqanının marağı olan – cinayət hadisəsinin bütün hallarının tam və hərtərəfli araşdırılması marağını CPM-nin 289.4-cü maddəsi ilə pərdələməyə uğursuz cəhd göstərmişdir.

Göründüyü kimi, işin prokurora qaytarılması qərarlarında məhkəmələr öz təşəbbüsü ilə təqsirləndirilən şəxsin ona qarşı irəli sürülmüş ittihamdan kənar qalmış digər əməlləri barədə cinayət təqibi həyata keçirilməsinə dair göstərişlər verməklə faktiki olaraq cinayət təqibinin tam və hərtərəfli həyata keçirilməsi, təqsirləndirilən şəxsin daha ağır məsuliyyətə layiq olması, bu məsuliyyətin gerçəkləşdirilməsi üçün tədbirlər görülməsinin vacibliyinə dair ittihamedicini mövqelərini açıqlamışlar.

4.3.3. Təqsirləndirilən şəxsin əməli cinayət qanununun daha yüngül maddəsi ilə tövsif edilmişdir.

Bəzi hallarda işi prokurora qaytaran məhkəmələrin arqumenti təqsirləndirilən şəxsin əməlinə cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş daha ağır cinayətin tərkibinin mövcudluğu olmuşdur. Cinayət-prosessual qanunvericiliyi belə halların həllinin ayrıca prosedurasını nəzərdə tutmuşdur. CPM-nin 318.2-ci maddəsinə əsasən, bu məsələ məhkəmənin hazırlıq iclasında yox, məhkəmə baxışında həll edilməlidir. Bu norma müəyyən etmişdir ki, məhkəmə baxışı zamanı təqsirləndirilən şəxsin hərəkətlərində daha ağır cinayətin əlamətlərinin mövcudluğu müəyyən edildikdə, dövlət ittihamçısının vəsatəti əsasında məhkəmə irəli sürülmüş ittiham üzrə məhkəmə baxışını dayandırır, işi təqsirləndirilən şəxsə başqa ittihamın irəli sürülməsi məsələsinə baxmaq üçün prokurora göndərir. Belə məzmunlu vəsatəti zərər çəkmiş şəxsin və ya onun qanuni nümayəndəsi verdikdə məhkəmə qeyd edilən qərarı çıxara da, çıxarmaya da bilər. Xüsusi diqqət yetirilməlidir ki, qanun bu məsələni məhkəmənin öz təşəbbüsü ilə etməyi müəyyənləşdirməmişdir. Dövlət ittihamçısının və zərərçəkmiş şəxsin (onun qanuni nümayəndəsinin) vəsatəti olmadıqda məhkəmə prosesi davam etdirməyə məcburdur. Hətta məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin daha ağır məsuliyyət daşımaları olmasında qəti əmin olsa belə, ittiham hökmünü ədalət-siz və qanunsuz hesab etdiyi ittiham üzrə çıxarır.

Bununla bağlı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin bir mövqeyinə diqqət yetirmək yerinə düşərdi. Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun «Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun sorğusuna əsasən Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 43.1.1, 314.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş «dövlət ittihamçısı və xüsusi ittihamçı

cinayət təqibindən imtina etdikdə» müddəasının şərh edilməsinə dair» 15 fevral 2008-ci il tarixli qərarında vurğulanmışdır: «Dövlət ittihamçısı tərəfindən təqsirləndirilən şəxsin əməlinin cinayət qanununun daha yüngül cəza nəzərdə tutan norması ilə tövsifinə dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin hüquqi mövqeyi ondan ibarətdir ki: «(...) məhkəmə ittiham funksiyasını öz üzərinə götürə bilmədiyinə görə, ictimai ittiham üzrə məhkəmə baxışı zamanı dövlət ittihamçısının əməlin cinayət qanununun daha yüngül cəza nəzərdə tutan norması ilə tövsif edilməsi təklifi məhkəmə tərəfindən dövlət ittihamçısının təklifində irəli sürüldəndən daha ağır cəza nəzərdə tutan cinayət qanunu norması üzrə məhkəmə aktı qəbul olunmasını istisna edir.» Necə deyərlər, şərhə ehtiyac yoxdur.

Qanunvericiliyin qısa təhlili göstərir ki, qaytarılmış iş üzrə şəxsə qarşı daha ağır ittiham irəli sürülməsinə yol verilmir. Təbii ki, məhkəmənin qərarında buna açıq və ya dolayısı ilə göstəriş yolverilməzdir. Lakin məhkəmələr bunu qanunvericiliyin tələbi ilə açıq konfliktə girmədən edir – təqsirləndirilən şəxsin əməlinə daha ağır cinayətin olması barədə mövqelərini prokurorlara və müstəntiqlərə qanunun müəyyən etdiyi prosedura çərçivəsində yox, qeyri-prosessual qaydaya oxşar bir formada, işin prokurora qaytarılması qərarlarında göstərməklə çatdırır. Belə qərarla daxil olmuş cinayət işi üzrə müstəntiq və prokuror məhkəmənin mövqeyindən kənara çıxmırlar. Burada hüquqi əsaslar ikinci plana keçir, önə saf pragmatik motivlər çıxır. Təkrar olaraq işin qaytarılması təhlükəsinin qarşısını almağın ən yaxşı üsulu «necə məsləhətdir» variantıdır. Bir tərəfdən məhkəmə «məsləhət bilməmiş», digər tərəfdən qayıdan iş üzrə daha ağır ittiham irəli sürülməsinin qarşısını alan qanun norması yoxdur. Nəhayət, bu, prokurora (müstəntiqə və tədqiqatçıya) imkan verir ki, məhkəmə prosesini «nəzarətdə saxlasınlar», məsələn, qaytarılmış iş üzrə daha ağır və ya tamamilə yeni ittiham irəli sürmək təhdidi ilə şəxsləri (özü də tək təqsirləndirilən şəxsləri yox, digərlərini də) ibtidai istintaq zamanı verdiyi ifadələri təsdiq etməyə məcbur edə bilsinlər. Bunları nəzərə almadan başqa variantı seçmək reallıq hissini itirmək olardı. Qeyd olunmalıdır ki, bu, yeni praktika deyil, sovet dönəmində belə «üsullar» «cinayətkarlıqla mübarizə»də, «cinayətə görə cəzanın labüdlüyünün təmin edilməsi»ndə yüksək effektiv istifadə olunurdu.

Adətən, şəxsə qarşı daha ağır ittiham sürülməsi istəyini məhkəmələr işin geri qaytarılması arqumentinə çevirmək üçün CPM-nin 303.3.6-cı maddəsinin məzmununun qeyri-müəyyənliyindən istifadə edirlər. Ümumiyyətlə, işin prokurora qaytarılması

17 Bax: Ə.A.M. oğlunun və Ə.M.A. oğlunun CM-nin 177.2.1, 177.2.2 və 177.2.4-cü maddələri ilə təqsirləndirilmələrinə dair 1(039)-27/2013 nömrəli iş üzrə Yevlax rayon məhkəməsinin 07.03.2013-cü il tarixli qərarı.

əsasları sırasında ittihamla bağlı olanları CPM-nin yalnız iki – 303.3.5 və 303.3.6-cı maddələrində nəzərdə tutulmuşdur. Birinci əsas ittihamın irəli sürülməsinin təsdiq edilməməsidir. Bu, ittihamın ağırlığı ilə heç bir əlaqəsi olmayan əsasdır. İkinci halda göstərilən əsasın – ittiham aktının CPM-nin 289 və 290.3.2-ci maddələrinin və ya 296.2-ci maddəsinin tələblərinə uyğun olmamasının irəli sürülmüş ittihamın ağırlığına aidiyyəti ola bilər. Çünki ittiham aktına dair tələblər sırasında ittihamın təsvirinin əks etdirilməsi və cinayət qanununun göstərilməsi CPM-nin 289.3 və 289.4-cü maddələrində tələb edilir. Təbii ki, bu tələblərə əməl edilmirsə, CPM-nin 303.3.6-cı maddəsinin tətbiqinə əsas yaranmış olur. Lakin qeyd edilən maddələr dəqiqləşdirmir ki, *ittihamın təsviri* ilə *cinayət qanunu norması* arasındakı uyğunsuzluğun məzmununu nədən ibarətdir. Burada ən azı iki variant mümkündür: (1) ittihamın təsviri göstərilən cinayət qanunundan daha ağır cinayətin təsviridir və (2) ittihamın təsviri göstərilən cinayət qanunundan daha yüngül cinayətin təsviridir.

Məsələnə aydınlığı CPM-nin 290.3.2-ci maddəsi gətirir. Bu maddədə vurğulanır ki, prokuror ittiham aktına baxarkən yalnız bir istiqamətdə – ittihamın yüngülləşdirilməsi istiqamətində qərarlar qəbul edə bilər, əks istiqamətli qərarlar qəbul edə bilməz.¹⁸ Bunun üçün o, işi müstəntiqə qaytarmalıdır.¹⁹

Deməli, ittiham aktına baxan prokuror ittihamı yüngülləşdirməmişdirsə, CPM-nin 303.3.6-cı maddəsi tətbiq edilə bilər, əksinə, ağırlaşdırmamışdırsa – tətbiq edilə bilməz. Görünür, qanunverici bu məsələni məhkəmənin baxış mərhələsində həll edilməsini istəmişdir.

Qeyd edilənlərdən hasil olan praktiki nəticə belədir: ittiham aktının qanunun tələblərinə cavab verməməsi (CPM-nin 303.3.6-cı maddəsi) şəxsə qarşı irəli sürülmüş ittihamın yüngüllüyü ilə (və ya şəxsə qarşı daha ağır ittiham irəli sürülməsi zəruriliyi ilə) əsaslandırıla bilməz.

İşin prokurora qaytarılması institutunun mahiyyəti də məhkəmənin müvafiq qərarında şəxsə qarşı daha ağır ittiham irəli sürülməsi məsələsinin qoyulmasını, müstəntiq və prokuror tərəfindən buna uyğun qərarlar qəbul edilməsini istisna edir. Bu institutun məqsədi CPM-nin 303.1-ci maddəsinin məzmunundan hasil

edildiyi kimi, cinayət prosesinin məhkəməyə qədərki mərhələsində yol verilmiş kobud pozuntuların aradan qaldırılmasıdır. Başqa məqsəd nə göstərilmiş, nə də buna eyham vurulmuşdur. Müvafiq prosesual normalar genişləndirici şərhə məruz qalmamalıdır, xüsusən də şəxsin vəziyyətini ağırlaşdıran təzədə. Deməli, bu mərhələdə ittihamın ağırlaşdırılmasından söhbət getməməlidir.

İnandırıcı görünməsə də təcrübədə belə hallara yol verilir. Məsələn, O. rayon məhkəməsinin bir qərarında işin prokurora qaytarılması arqumenti kimi şəxsin əməlinin düzgün tövsif edilməməsi, işdə olan sübutların əməli daha ağır cinayət qanunu ilə tövsif olunmasına dəlalət etməsi göstərilmişdir: «Ə.Ə.-nin B.A.-ya endirdiyi zərbələr nəticəsində onun xəsarət almasını görsə də yenə öz hərəkətlərini davam etdirdiyindən və davamlı olaraq zərbələr endirdiyindən onun niyyətinin şəxsi xəsarət yetirməklə cəzalandırmaq deyil, zərərçəkmiş şəxsi öldürmək olması bəlli olur».²⁰

Belə qərarlar yuxarıda qeyd edilənlərə görə cinayət-prosesual qanunvericiliyinin tələblərinə uyğun, işin prokurora qaytarılması baxımından əsaslı sayıla bilməz.

4.3.4. Digər şəxslərin cinayət əməlləri üzrə cinayət təqibi həyata keçirilməmişdir.

Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosesual qanunvericiliyi məhkəmələrə cinayət işi başlamaq səlahiyyəti verməmişdir. Qeyd edilməlidir ki, əvvəllər, məhkəmə-hüquq islahatlarına qədərki dövrdə məhkəmələrin belə səlahiyyəti var idi. İslahat nəticəsində cinayət prosesinin konstruktiv modeli dəyişdiyinə və bu səlahiyyətin həmin modelə uyğun olmasına görə ondan imtina olunmuşdu.

Mülki prosesdə bir müddət məhkəmələrə cinayət işi başlamaq haqqında xüsusi qərardad çıxarıb prokurora göndərmək səlahiyyəti var idi. MPM-nin 265-ci maddəsində göstərilirdi ki, «265.4. Məhkəmə işə baxarkən, tərəflərin və ya digər şəxslərin hərəkətlərində cinayətin əlamətlərini aşkara çıxarsa, o, bu barədə xüsusi qərardad çıxarmaqla prokurora xəbər verir. 265.5. Qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qətnaməsi icra olunmadıqda, məhkəmə bir ay müddətində bununla bağlı cinayət işinin başlanması haqqında xüsusi qərardad çıxarmaqla, prokurora xəbər verir.»

18 Bax, CPM: «290.3. Cinayət işinin ittiham aktı ilə daxil olduğu vaxtdan 5 (beş) gün müddətində ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror aşağıdakı qərarlardan birini qəbul etməlidir: (...) 290.3.2. öz qərarı ilə ittiham aktının məzmunundan ayrı-ayrı bəndləri xaric etmək, ittiham aktındakı tövsiflə müqayisədə əməli cinayət qanununa uyğun olaraq daha yüngül məsuliyyət nəzərdə tutan cinayətə tövsif etmək və bu dəyişikliklərlə ittiham aktını təsdiq etmək;»

19 Bax, orada: «290.4. İttihama əlavələr edilməsi və ya onu faktiki hallarına görə əvvəl elan edilmiş ittihamdan əhəmiyyətli surətdə fərqləndirən, yaxud daha ağır ittihamla əvəz edilməsi üçün əsaslar olduqda əlavə edilmiş və ya dəyişilmiş ittihamın təqsirləndirilən şəxsə elan edilməsi üçün ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror cinayət işini müstəntiqə qaytarmalıdır.»

20 Bax: Ə.Ə.İ. oğlunun CM 221.3, 228.4-cü maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair cinayət işi üzrə Oğuz rayon məhkəməsinin 18 fevral 2013-cü il tarixli qərarı.

Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun «Azərbaycan Respublikası Mülki-Prosessual Məcəlləsinin 265.5-ci maddəsinin və «Məhkəmə qərarlarının icrası haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 82.3-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair» 15 fevral 2008-ci il tarixli qərarında, hətta mülki prosesdə belə, cinayət işi başlanması haqqında xüsusi qərardadın çıxarılmasının məhkəmə tərəfindən ittiham funksiyasını həyata keçirməsi kimi qəbul olunmasına əsas verdiyi qeyd edilmişdir. Qərarında yazılmışdır: «MPM-in 265.5-ci maddəsinə nəzərdən keçirərkən aydın olur ki, bu maddənin norması qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qətnaməsi icra olunmadıqda faktla bağlı məhkəmə tərəfindən cinayət işinin başlanması haqqında xüsusi qərardadın qəbul olunmasına hüquqi əsas yaradır. Bu isə öz növbəsində MPM-in 265.6-cı maddəsinin məzmunu ilə birlikdə götürüldükdə cinayət prosesində ittiham tərəfinə xas olan prosessual hərəkətin yerinə yetirməsində israrlı olmaq, yəni şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsinə görə mütləq təqib edilməsi üçün ittiham funksiyasının həyata keçirilməsini öz üzərinə götürmək anlamına gəlirdi. Mülki məhkəmə icraatında cinayət işinin başlanması haqqında xüsusi qərardadın çıxarılması bu icraatın təbiətinə yad olan digər növ – cinayət mühakimə icraatı daxilində və həmin icraatı başlayan ibtidai araşdırma orqanları əvəzinə qərarın qəbul olunması mənasını verə bilər. Xüsusi qərardadla cinayət işinin başlanması, bu barədə prokurora xəbər verilməsi və onun tərəfindən cinayət təqibinin aparılmasında hakimin israrlı olması həmçinin məhkəmə tərəfindən ittiham funksiyalarının həyata keçirilməsi kimi də dəyərləndirilə bilər.»

Bu qərardan sonra qanunverici MPM-də dəyişiklik etdi, 265.2, 265.3, 265.6-cı maddələri çıxardı, lakin 265.4 və 265.5-ci maddələri saxladı.²¹ Qanunvericinin məntiqi belə idi ki, mülki işə baxan məhkəmə cinayət əlaməti aşkar etdikdə bu barədə prokurora yalnız «xəbər verə» bilər, mütləq qaydada hüquqi nəticəyə səbəb olan qərar çıxara bilməz.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 133-cü maddəsində qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda cinayət işləri başlamaq və istintaq aparmaq səlahiyyəti prokurorluğa aid edilmişdir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, CPM-nin 38.1-ci maddəsi (Maddə 38. Cinayət təqibinin həyata keçirilməsi vəzifəsi) cinayət hadisələri ilə əlaqədar təhqiqat və istintaq aparılmasını, cinayət təqibi həyata keçirilməsini təhqiqatçı, müstəntiq və prokurorun vəzifəsi kimi təsbit etmişdir. Məhkəmənin belə vəzifəsi yoxdur və o, bu və ya digər şəxsin barəsində cinayət təqibində maraqlı deyildir.

Bu Məcəllənin 46.3-cü maddəsində göstərilmişdir ki, «cinayətin əlamətlərini əks etdirən əməlin törədilməsini və cinayət təqibini istisna edən halların olmadığını güman etməyə əsaslar mövcuddursa, öz səlahiyyətləri daxilində fəaliyyət göstərən təhqiqatçı, müstəntiq və ya prokuror dərhal cinayət işi başlamalıdır».

Sual oluna bilər: bəs məhkəmə hazırlıq iclasının gedişində verilmiş ittihamla əhatə olunmayan cinayət əməlləri barədə məlumat əldə etdikdə, bu məlumatlara hansı reaksiya verməlidir? CPM-nin 207.6-cı maddəsində göstərilmişdir ki, cinayət haqqında məlumatları aldıqda məhkəmə onda olan bütün məlumatları dərhal baxılması üçün ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərir. Diqqət yetirin, sadəcə olaraq *göndərir*; özü də heç bir prosessual qərar qəbul etmədən.

Həmin Məcəllənin 46.4-cü maddəsində dəqiqləşdirilmişdir ki, «məhkəmə iclasında sədrlik edən ədalət mühakiməsi əleyhinə olan hər hansı cinayətin əlamətlərinin məhkəmə baxışı zamanı müəyyən olunduğuna prokurorun diqqətini cəlb etdikdə, prokuror bununla bağlı dərhal cinayət işi başlamalıdır».

Təəssüflər olsun ki, təcrübədə məhkəmələr bəzən qeyd edilən məlumatlar üzrə cinayət təqibi həyata keçirilməməsini işin prokurora qaytarılması üçün kafi hüquqi əsas səviyyəsinə qədər qaldırır, qanunun açıq-aydın tələblərini nəzərə almır, ittiham funksiyasını üzərinə götürməklə çıxardıqları qərarlarda məhkəməyə göndərilmiş icraat materiallarında ittiham irəli sürülməmiş şəxslərin cinayət əməlləri barədə cinayət təqibi həyata keçirilməsini nəzərdə tutan müddəalar göstərilir. Bu göstərişlərə «işin prokurora qaytarılması arqumenti» keyfiyyəti vermək üçün məhkəmələr yenə də CPM-nin 303.3.6-cı maddəsinin sonsuz imkanlarına müraciət edir, cinayət təqibinin diqqətindən kənar qalmış cinayət faktları üzrə ittiham verilməməsini ittiham aktının CPM-nin 289-cü maddəsinə uyğunsuzluğu kimi qələmə verirlər.

Məsələn, X. rayon məhkəməsinin qərarında yazılmışdır: « (...) çörək bişirmə sexində təhlükəsizlik qaydalarına *kim tərəfindən* hansı qaydada nəzarət edilməsi, təhlükəsizlik qaydalarına görə kimlərin cavabdehlik daşması, qazanxanaya nəzarət edən şəxsin vəzifəli şəxs olub-olmaması, onun vəzifələrinin nədən ibarət olması, həmçinin onun və digər şəxslərin əməllərində səhlənkarlıq cinayətinin əlamətlərinin olub-olmaması aydınlaşdırılmamış və hüquqi qiymət verilməmişdir.»²²

B. rayon məhkəməsi bir-biri ilə əlaqəli olan, lakin cinayət qanununa görə müstəqil hesab edilən

21 Bax, 26 may 2009-cu il tarixli 819-IIIQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu («Azərbaycan» qəzeti 24 iyun 2009-cu il, № 135, Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2009-cu il, № 06, maddə 402)

22 Bax, M.S.İ. oğlunun CM-nin124.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(067)-68/2013 nömrəli cinayət işi üzrə Xaçmaz rayon məhkəməsinin 22.05.2013-cü il tarixli qərarı

cinayətlərin ayrı icraatlarda aparılmasını mümkünsüz saymışdır. Məhkəmə qərarların birində yazmışdır: «(...) 28 aprel 2012-ci il tarixdə T.H.-ə CM-nin 234.2-ci maddəsi ilə verilmiş ittihamda onun istintaqa məlum olmayan mənbədən qanunsuz olaraq 15,09 qram narkotik vasitə - qurudulmuş marixuana əldə edib saxlaması, həmin narkotik vasitənin 6,81 qram hissəsini M.V.L. oğluna 30 manata satması və qurudulmuş marixuananın qalan 8,28 qram hissəsinin onun yaşadığı evdən götürülməsi göstərilmişdir. Hazırkı cinayət işi üzrə T.H. CM-nin 234.1-ci maddəsi ilə verilmiş ittiham a görə isə o, istintaqa məlum olmayan mənbədən qanunsuz olaraq satış məqsədi olmadan şəxsi istehlak miqdarından artıq, ümumi xalis çəkisi 8,28 qram olan narkotik vasitə – qurudulmuş marixuananı əldə edib özündə saxlamış və həmin narkotik vasitə 02 mart 2011-ci il tarixdə yaşadığı evdə axtarış aparılarkən aşkar olunaraq götürülməsi göstərilmişdir. Göstərilən bu ziddiyyətlərin aradan qaldırılması, o cümlədən T.H.-in V.M.-ə narkotik vasitəni satmadığı halda sonuncunun narkotik vasitəni hansı mənbədən əldə etməsinin araşdırılması üçün ibtidai istintaq orqanı tərəfindən heç bir tədbir görülməmiş və işin bu vacib halına hər hansı formada hüquqi qiymət verilməmiş, cinayət işindən həmin xüsusata dair material ayrılmamışdır. İki ittiham arasında yol verilmiş ziddiyyətin məhkəmədə aradan qaldırılması mümkün olmadığından hazırda icraata daxil olmuş cinayət işinin məhkəmədə mahiyyəti üzrə qanuni həll edilməsini də mümkünsüz etmişdir. (...) ittiham aktı Azərbaycan Respublikası CPM-nin 289-cu maddəsinin tələblərinə, təqsirləndirilən şəxs T.H.-ə qarşı irəli sürülmüş ittiham isə işin obyektiv hallarına və iş üzrə toplanmış sübutlara uyğun olmamışdır.»²³ Məhkəmənin məntiqinə görə, narkotik vasitənin istehsalçısını və hazırlayanını müəyyən etmədən nə onu əldə edəni, nə saxlayanı, nə daşıyanı, nə satanı cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək olmaz. Bu isə absurdur, cinayət prosesinin prinsiplərinə ziddir.

Bəzi məhkəmələr digər cinayət əməlləri üzrə cinayət işi başlanmaması ilə CPM-nin 303.3-cü maddəsinin tələbləri arasında məntiqi bağlılıq tapmamış və müvafiq qərarlarda qeyd edilən faktın cinayət-prosessual hüquqi əhəmiyyətini göstərməmişlər. Bununla belə həmin faktlar «kəbud hüquq pozuntusu» kimi dəyərləndirilmiş və bu zaman formal olaraq CPM-nin 303.1-ci maddəsinə müraciət edilmişdir. Məsələn, Q. rayon məhkəməsinin qərarında yazılmışdır: «(...) «Arax Avia» şirkətinin məsul şəxslərinin əməllərinə

hüquqi qiymət verilməmişdir. Hansı ki, iş materiallarından və həmin qərarlardan görünür ki, digər şəxslərin də barəsində cinayət təqibi həyata keçirilsə də, müvafiq qərar qəbul edilməmişdir.»²⁴ Cinayət işi isə prokurora CPM-nin 303.3-cü maddəsinə nisbətən daha ümumi normaya CPM-nin 303-cü maddəsinə istinad olunmaqla qaytarılmışdır.

4.3.5. Qətimkan tədbiri seçilməmişdir.

Qətimkan tədbirləri müvafiq təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə tərəfindən tətbiq olunur. Həbs və vəzifədən kənarlaşdırma müstəntiqin vəsatəti əsasında və prokurorun təqdimatı, habelə cinayət işinə baxan məhkəmənin öz təşəbbüsü ilə və yalnız məhkəmənin qərarına əsasən seçilir. Cinayət təqibinin məhkəməyə qədər mərhələsində həbsin qətimkan tədbiri kimi seçilməsi yalnız cinayət təqibi orqanının təşəbbüsü ilə həyata keçirilir. Müstəntiqin vəsatəti, prokurorun təqdimatı olmalıdır ki, məhkəmə müvafiq qərar qəbul edə bilsin. Bu mərhələdə məhkəmə nəzarət funksiyasını həyata keçirən qisimdə çıxış edir və öz təşəbbüsü ilə təqsirləndirilən şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbiri seçə bilməz.²⁵ Hazırlıq mərhələsində məhkəmə təqsirləndirilən şəxs barəsində qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsinin və ya edilməməsinin, qətimkan tədbiri seçildiyi halda onun növünün əsaslılığı, eləcə də təqsirləndirilən şəxs barəsində seçilmiş qətimkan tədbirinin qüvvəsinin saxlanması, dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi barədə qərarlar qəbul edir (CPM-nin 306.1-ci maddəsi). Lakin qanun məhkəməyə səlahiyyət verməmişdir ki, işi qaytararkən belə qərarların qəbul edilməsi barədə prokurora göstəriş versin. Çünki iş məhkəməyə qədər mərhələyə qayıtdığından həmin məsələlərin həlli cinayət təqibi həyata keçirən subyektlərin və məhkəmə nəzarəti funksiyası həyata keçirən məhkəmənin səlahiyyətlərinə aid olur.

Qanunun müəyyənləşdirdiyi bu qaydaya baxmayaraq, bəzi hallarda məhkəmələr hazırlıq iclasında qətimkan tədbiri ilə bağlı qanunun onlara verdiyi səlahiyyətləri həyata keçirmir, bunun əvəzində işi prokurora qaytararkən qətimkan tədbiri ilə bağlı müstəntiq və prokurorların fəaliyyətinə neqativ münasibət ifadə edirlər.

Məsələn, H.X.G. oğlunun CM-nin 178.2.2, 178.2.4 və 320.2-ci maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(010)-157/2013 nömrəli cinayət işi üzrə S. rayon

23 Bax: H.T.F. oğlunun CM-nin 234.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(022)-32/2013 nömrəli iş üzrə Biləsuvar rayon məhkəməsinin 05.03.2013-cü il tarixli qərarı.

24 Bax: H.R.İ oğlunun CM-nin 162.2-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(002)-25/2013 nömrəli cinayət işi üzrə Qaradağ rayon məhkəməsinin 24.01.2013-cü il tarixli qərarı

25 Bax, CPM: «446.1. İstintaq hərəkətinin məcburi aparılması, prosessual məcburiyyət tədbirinin tətbiq edilməsi və ya əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi məsələlərinin məhkəmədə baxılması üçün aşağıdakılar əsasdır: (...) 446.1.2. prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsi üçün müstəntiqin və ya digər səlahiyyətli şəxsin əsaslandırılmış vəsatəti və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı;»

məhkəməsinin qərarında işin məhkəməyə qaytarılması əsaslarından biri kimi təqsirləndirilən şəxs barəsində qətimkan tədbiri seçilməməsi göstərilmişdir: «Eyni zamanda məhkəmə qeyd etməyi lazım bilir ki, cinayət işi materiallarından görünür ki, «qətimkan tədbiri seçilməsi haqqında» 15 may 2013-cü il tarixli qərarla (...) təqsirləndirilən şəxs H.X.G. oğlu barəsində Bakı şəhər X. rayon məhkəməsi tərəfindən seçilmiş həbs qətimkan tədbiri nəzərə alınmış və hazırki iş üzrə onun barəsində heç bir qətimkan tədbiri seçilməmişdir.»²⁶

Kontekstdən açıq-aydın görünür ki, məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilməsinin və onun real olaraq həbsə alınmasının tərəfdarıdır. Yəni, bu məsələdə çəkişən tərəflərdən birinin – ittiham tərəfinin maraqlarını ifadə edir. Çünki ibtidai istintaq mərhələsində qətimkan tədbiri seçilməsini nə müdafiə tərəfi, nə də məhkəmə həll etmir, bu, ittiham tərəfinin prerogatividir. «Heç bir qətimkan tədbirinin seçilməməsi»ni isə məhkəmə təqib orqanının işinin çatışmazlığı kimi təqdim etmişdir, baxmayaraq ki, (1) işdə təqsirləndirilən şəxsin barəsində qətimkan tədbiri seçilməsi barədə müvafiq qərar (qanuni qüvvəyə minməmiş) olmuş; (2) o, hazırlıq iclasında şəxsən iştirak etmiş, həbs qətimkan tədbiri seçilməsinə əsas verən davranış nümayiş etdirməmişdir. (3) Təqsirsizlik prezumpsiyası təqsirləndirilən şəxsin barəsində qətimkan tədbiri seçilməsini istisna hal kimi təsbit edir və onun yalnız CPM-nin 155.1-ci maddəsində göstərilən «kifayət qədər əsaslar» olduqda tətbiq edilməsini mümkün sayır. Məhkəmənin məntiqinə görə isə barəsində ittiham irəli sürülmüş hər bir şəxsin barəsində mütləq qətimkan tədbiri seçilməlidir (avtomatik qaydada). Bu isə yolverilməzdir; məhkəmənin qərəzliyinə, ittiham funksiyası yerinə yetirməsinə dəlalət edir.

4.3.6. Sübutlar düzgün qiymətləndirilməmişdir.

Mahiyyəti məhkəmə baxışının təyin edilməsinin mümkünlüyünün yoxlanılması məqsədi ilə keçirilən ilkin dinləmələr olan hazırlıq iclasında ittiham sübutlarının kəmiyyət və keyfiyyət parametrləri – onların kifayət etməsi, məzmunu, mənbəyi, mötəbərliyi və s. araşdırılmır, yoxlanmır və qiymətləndirilmir. Məhkəmənin ittiham sübutlarına qiymət vermək səlahiyyəti var, lakin bu səlahiyyəti hazırlıq iclasında yox, cinayət təqibinin məhkəmə baxışı mərhələsində həyata keçirir. İttiham sübutlarının araşdırılması, qiymətləndirilməsi məhkəmə baxışının predmetidir. Bu sübutların tədqiq

edilməsi qaydası CPM-nin 325.5-ci maddəsində (Maddə 325. Məhkəmə istintaqında sübutların tədqiq edilmə ardıcılığı) tənzimlənir. Hazırlıq mərhələsində yalnız «ittiham və müdafiə tərəflərinin məhkəmə baxışı zamanı təqdim etdikləri sübutlar siyahısı», «məhkəmə baxışından sübut kimi yolverilməz materialların xaric edilməsi» barədə məsələlər həll edilir. Dövlət ittihamçısı və ya xüsusi ittihamçı məhkəmə baxışı zamanı tədqiq etmək niyyətində olduqları *sübutlar siyahısını* məhkəməyə təqdim edir; təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçisi (onun köməyindən imtina edildiyi hallarda isə təqsirləndirilən şəxsin özü), habelə zərər çəkmiş şəxs, mülki iddiaçı, mülki cavabdeh şəxsən və ya öz nümayəndəsi vasitəsilə özlərinin qanuni mənafelərinin müdafiəsi üçün əhəmiyyətli olan sübutlar siyahısını təqdim edir, hər hansı şəxsin məhkəmə iclasına çağırılması və şahid qismində dinlənilməsi haqqında vəsatətlər verir, onların göstərdikləri sübutların məhkəmədə hansı məqsədlə tədqiq edilməsini və onların vasitəsilə məhkəmə baxışı zamanı hansı halların müəyyən edilə biləcəyini izah edir. Məhkəmə yalnız işə aid olmayan və ya yolverilməz hesab etdiyi halda sübutların təqdim edilməsi ilə bağlı vəsatətləri rədd etmək hüququna malikdir.

Hazırlıq mərhələsində ittiham sübutlarına qəti münasibət bildirilməməsinin, qiymət verilməməsinin rəşional izahı var. Belə hallara yol verən məhkəmənin baxış mərhələsində sübutlara münasibətdə obyektiv, qərəzsiz, bitərəf olacağı inandırıcı deyil. Həll olunan məsələlərə münasibətdə məhkəmənin mövqeyi eyni olmalı və proses boyu dəyişməz qalmalıdır. Bu prinsip ittiham sübutlarını da əhatə edir. O sübutları ki məhkəmə baxışının yekununda hökmün əsasını təşkil edəcəkdir. Hazırlıq iclasında artıq qiymətini bir dəfə almış sübutun baxış mərhələsində başqa qiymət alacağı inandırıcı görünmür. Yekun qərarın (hökmün) çıxarılmasına qədər məhkəmənin sübutlarla bağlı mövqeyi bəlli olmamalıdır. Bu, ədalətli mühakimənin bitərəf məhkəmə tərəfindən həyata keçirilməsi standartının tələblərindən irəli gəlir.²⁷ Hazırlıq mərhələsində konkret ittiham sübutuna münasibət bildirmiş, qiymət vermiş məhkəmənin bitərəfliyi ciddi şübhə altına düşür. Qiymətin məzmunundan asılı olaraq bu, tərəflərdən birinin maraqları ilə ziddiyyət təşkil edir, eyni zamanda hakimə etiraz üçün əsas yaradır.

Məhkəmə tərəfindən sübutlara vaxtından əvvəl, qanunla müəyyən edilmiş yoxlama və qiymətləndirmə qaydalarına əməl etmədən münasibət bildirilməsi təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipinə də ziddir. CPM-

26 Bax: H.X.G. oğlunun CM-nin 178.2.2, 178.2.4 və 320.2-ci maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(010)-157/2013 nömrəli cinayət işi üzrə Suraxanı rayon məhkəməsinin 07.08.2013-cü il tarixli qərarı.

27 Bax, İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 6.1-ci maddəsi: «Hər kəs, onun mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən və ya ona qarşı hər hansı cinayət ittihamı irəli sürülərkən, qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə vasitəsi ilə, əqlabatan müddətdə işinin ədalətli və açıq araşdırılması hüququna malikdir.»

nin 21.2-ci maddəsinə əsasən, «Bu Məcəllənin müddəalarına uyğun surətdə müvafiq hüquqi prosedura daxilində ittihamın sübuta yetirilməsində aradan qaldırılması mümkün olmayan şübhələr təqsirləndirilən şəxsin (şübhəli şəxsin) xeyrinə həll edilir. Eyni ilə cinayət və cinayət-prosessual qanunlarının tətbiqində aradan qaldırılmamış şübhələr də onun xeyrinə həll olunmalıdır.» Sübutların çatışmazlığı, onların məzmunundakı qüsurlar və s. «şübhələr» kimi qəbul olunsun, onların aradan qaldırılması CPM-nin müddəalarına uyğun surətdə həyata keçirilməlidir. Belə olunmursa, onlar təqsirləndirilən şəxsin xeyrinə həll edilir. Qanunun mənasına görə, şübhələrin aradan qaldırılması qanunla müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilməlidir. Əks təqdirdə bunun hüquqi əhəmiyyəti olmayacaq. İttiham sübutlarına aid «şübhələr»in aşkarlanması və aradan qaldırılması məhkəmə baxışı mərhələsində baş verməlidir. Bu, hazırlıq mərhələsində baş verirsə, deməli, onun nəticələri hüquqi əhəmiyyətsiz kimi nəzərə alınmamalı, şübhələr isə müdafiə tərəfinin xeyrinə həll edilməlidir.

Təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipindən belə bir qayda da irəli gəlir: sübuta yetirilməmiş təqsir sübuta yetirilmiş təqsirsizliyə bərabərdir. Bu qaydaya əsasən, məhkəmə sübutlar məcmusunun ittiham hökmü çıxarmaq üçün kafi olmadığını hazırlıq mərhələsində müəyyən etdikdə, işi prokurora qaytarmamalı, baxışa təyin etməli, prosesi başa çatdırmalı və ehtimalı təsdiq edilərsə, bəraət hökmü çıxarmalıdır. İş prokurora qayıtdıqdan sonra «sübuta yetirilməmiş təqsir» qeyd edilən məna vermir, əksinə, prokuroru və müstəntiqi onu «sübuta yetirilmiş təqsir»ə çevirməyə çağırır.

Konkret ittiham sübutlarına məhkəmənin münasibəti bəlli olduqda, işi geri qəbul edən prokuror və müstəntiq üçün sübutlar sistemini məhkəmənin mövqeyinə uyğunlaşdırmaq asanlaşır. Məhkəmənin neqativ münasibət göstərdiyi sübutların təkmilləşdirilməsi və ya başqaları ilə əvəz edilməsi prosesi isə sistemin boşluqlarının doldurulmasına xidmət edir. İttiham sübutları sistemində çatışmazlıqlar və qüsurlar aradan qaldırıldıqdan sonra məhkəməyə yenidən göndərilən işdə onların cinayət təqibini daha səmərəli edəcəyinə şübhə qalmır. Təcrübə də göstərir ki, prokurora qaytarılmış və yenidən məhkəməyə göndərilmiş işlər üzrə bir qayda olaraq ittiham hökmləri çıxarılır. Əslində, qeyd edilən prosesi çəkişən tərəflərdən birinə – ittiham tərəfinə üstünlük verdiyinə görə ədalətli hesab etmək çətindir. Əgər ittiham sübutları çatmırsa, qüsurludursa, çox güman ki, cinayət təqibi şəxsin haqqında bəraət hökmü çıxarılması ilə nəticələnəcəkdir. Qeyd edilən çatışmazlıq və qüsurlar işin hazırlıq iclasından prokurora qaytarılması prosedurası ilə aradan qaldırıldıqda isə təqibin ittiham hökmü çıxarılması ilə nəticələnməsi şansı dəfələrlə artmış olur.

Təsədüfi deyildir ki, CPM-nin 2.4-cü maddəsində «cinayət-prosessual fəaliyyət daxilində (...) əvvəlcədən sübutlara müəyyən hüquqi qüvvə verən normativ

hüquqi aktlar tətbiq edilə bilməz» qaydası təsbit edilmişdir. Bundan sadə nəticə çıxır: sübuta əvvəlcədən müəyyən hüquqi qüvvə verən hüquqi prosedura tətbiq edilməməlidir və ya bu prosedura elə tətbiq edilməlidir ki, sübutlara əvvəlcədən hüquqi qüvvə verməsin. Deyilənləri işin prokurora qaytarılması prosedurasına tamlıqla şamil etmək olar.

Ona görə də, müvafiq qərarlarda hazırlıq iclası keçirən məhkəmələr ittiham sübutlarını yoxlamaq, hər bir konkret sübutu, eləcə də onların məcmusunu təqsirinin sübuta yetirilməsi baxımından qiymətləndirməməlidir. İşin prokurora qaytarılmasına dair normalar qanunun məhkəmələrə belə səlahiyyətlər verməsi kimi yozulmamalıdır.

Təəssüflər olsun ki, Azərbaycan təcrübəsi üçün tərəflərin öz maraqlarının, məhkəmə üçün isə ədalət mühakiməsi maraqlarının müdafiəsinə belə həssaslıqla yanaşması xarakterik deyil. Məhkəmələr bir qayda olaraq hazırlıq iclası qərarlarında ittiham sübutlarının məzmununa istinad edir, səlahiyyətləri hüdudundan kənara çıxaraq bu mərhələyə aid olmayan məsələlər barədə mövqə bildirirlər. Təbii ki, müvafiq qərarlar qanun normalarına açıq-aşkar uyğunsuz müddəalarla əsaslandırılmaz, məsələn yazılmaz ki, fi-lankəsin təqsirini təsdiqləyən sübutların kifayət etməməsi işin qanuni həllini mümkün edən kobud pozuntudur və ona görə də iş prokurora qaytarılmalıdır. Çünki CPM-nin 303.3-cü maddəsində sadalananlar arasında belə məzmunlusu yoxdur. Belə hallarda, yəni işin ittiham sübutlarını prokurora qaytarılması əsası səviyyəsinə çatdırmaq üçün bir qayda olaraq CPM-nin 289.3.2-ci maddədən istifadə edilir. Bu maddəyə əsasən, ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində «təqsirləndirilən şəxsin təqsirliliyini təsdiq edən sübutlar» göstərilir. Qanunun mənasına görə, onun tələbini qeyd edilən sübutların ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində yalnız *göstərilməsi* ödəyir. Sübutların azlığı, çoxluğu, mötəbərliyi və s. parametrlər hazırlıq iclasının müzakirə predmeti deyil. İttiham aktının məzmunu ittiham sübutlarının hazırlıq mərhələsində təftişinə səbəb olmamalıdır.

Təəssüf ki, məhkəmələr qanunun bu tələbini nəzərə almır, işlərin prokurorlara qaytarılması qərarlarının əsaslandırılmasında ittiham sübutlarından geniş istifadə edirlər. Təbii ki, bu qaydada «əsaslandırılmış» qərarlar cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələbləri baxımından düzgün, arqumentli hesab edilə bilməz. Bununla belə, məhkəmə təcrübəsi qeyd edilən istiqamətdə inkişaf etməkdədir.

Məsələn, Ş. rayon məhkəməsi qərarlarının birində Azərbaycan Respublikası CPM-nin 289.3.2-ci maddəsinin məzmununu açıqlayaraq qeyd etmişdir: «(...) ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində təqsirləndirilən şəxsin təqsirliliyini təsdiq edən sübutlar göstərilməlidir. (...) ittiham aktında isə göstərilmişdir ki, Azərbaycan Respublikası CM-nin 153-cü maddəsi ilə təqsirləndirilən şəxs T.Ş.-nin törətmiş olduğu

əməl zərərçəkmiş şəxsin, şahidlərin ifadələri, məhkəmə-tibb ekspertizasının rəyi və digər mötəbər istintaq sənədləri ilə *tam sübuta* yetirilmişdir. Lakin iş üzrə ifadələri alınmış azyaşlı zərərçəkmiş şəxs, onun bacısı, nənəsi və babasının ifadələrindən T.S.-nin əməlinin Azərbaycan Respublikası CM-nin 153-cü maddəsi ilə *tam sübuta yetirilməsi şübhə altına alınmışdır.*»²⁸ Göründüyü kimi, məhkəmə artıq hazırlıq iclasında ittiham sübutları ilə bağlı konkret mövqə formalaşdırmışdır. Bu mövqə ittiham sübutlarının təqsirləndirilən şəxsi ona qarşı irəli sürülmüş ittihamda təqsirli bilmək üçün kifayət olmaması barədədir. Təqsir o zaman müəyyən edilmiş hesab edilir ki, o, tam sübuta yetirilsin. Sübut etmə tam deyilsə, deməli, təqsirdən söhbət getməməli, şəxsə bəraət verilməlidir. Məhkəmə isə işi prokurora qaytarmışdır.

O. rayon məhkəməsinin qərarlarının birində məhkəmə ittiham sübutlarının bir qrupunun məzmununu təhlil edərək təqsirləndirilən şəxsin əməlinin səhv tövsif edildiyi barədə qəti nəticəyə gəlmişdir. Məhkəmənin qənaətinə görə təqsirləndirilən şəxsin əməli qəsdən bədənə xəsarət yetirilməsi kimi yox, daha ağır – qəsdən adam öldürməyə cəhd kimi tövsif olunmalıdır. Qərarla yazılmışdır: «İşin faktiki hallarından görünür ki, Ə.Ə.-ov B.A.-ya bir neçə dəfə bıçaq zərbəsi vurduqdan sonra da sakitləşməmiş, öz hərəkətlərini davam etdirərək yenə də ona zərbələr endirmək istəmişdir. Lakin kənar şəxsin müdaxiləsi nəticəsində hərəkətini başa çatdırıb bilməmişdir. (...) Zərərçəkmiş şəxs B.A.-nın ifadəsindən də göründüyü kimi, Ə.Ə.-ov B.A.-nın qoluna bıçaq zərbəsi vurduqdan sonra da sakitləşməmiş, yenə də hərəkətlərini davam etdirməklə növbəti zərbələri endirmişdir. (...) Qəsdən adam öldürmə cinayətində bədənə yetirilmiş xəsarətlərin sayından əlavə təqsirləndirilən şəxsin əməlinə münasibəti, həmçinin xəsarətləri yetirərkən zərərçəkmiş şəxsə qarşı olan hərəkətlərinin davamlılığı da əhəmiyyət kəsb edir. Yəni, Ə.Ə.-ov B.A.-ya endirdiyi zərbələr nəticəsində onun xəsarət almasını görsə də yenə öz hərəkətlərini davam etdirdiyindən və davamlı olaraq zərbələr endirdiyindən onun niyyətinin şəxsi xəsarət yetirməklə cəzalandırmaq deyil, zərərçəkmiş şəxsi öldürmək olması bəlli olur.»²⁹

B. rayon məhkəməsi ittiham sübutlarına qiymət verməklə yanaşı ibtidai istintaq mərhələsində sübutların qiymətləndirilməsinin düzgün aparılmadığını,

metodoloji səhvə yol verildiyini müəyyən etmişdir. Qərarla vurğulanmışdır ki: «(...) T.H.-in hərəkətləri cinayət işi üzrə toplanmış digər sübutlarla *müqayisəli* tədqiq edilməmişdir.»³⁰

Qeyd edilməlidir ki, hazırlıq iclasında ittiham sübutlarına məhkəmənin konkret tərəfli mövqə göstərməsi, qiymət verməsi növbəti mərhələdə – prokurora qaytarılmış iş üzrə aparılan ibtidai istintaqda öz «bəhrə»sini verir. Əksər hallarda, prokuror və müstəntiqlər məhkəmənin ittiham sübutlarına verdiyi qiyməti təkzibedilməz fakt kimi qəbul edirlər. Belə məzmunlu qərarla işi qəbul etmiş prokuror onun müddəalarını yuxarı prokurorun göstərişi kimi qəbul edir, prosesual fəaliyyətində rəhbər tutur. Məsələn, S. rayon məhkəməsi qərarla ittiham sübutu olan şahid ifadəsinin məzmununu digər ittiham sübutlarının (hadisə yerinin ictimai yer olduğunu təsdiqləyən) dəyərini şübhə altına alan tərzdə təqdim etmişdir: «Şahid qismində dindirilmiş G.Ə. ifadəsində Q.N.-in O.Q.-la dalaşdığını, məhz buna görə onları aralaşdıraraq sakitləşdirdiyini, bu zaman G.G. hadisə yerinə gəldiyini göstərmişdir.»³¹ İş geri qəbul etmiş prokuror bu qərardan «düzgün» nəticə çıxarmış, heç bir əlavə faktiki hal müəyyən etmədiyi halda təqsirləndirilən şəxsin əməlinin tövsifinə dair fikirlərini məhkəmə qərarının ruhunda dəyişmiş, 18.02.2013-cü il tarixli qərarı ilə əməli CM-nin 221.3-cü maddəsindən 128-ci maddəsinə tövsif etmişdir. Məhkəmə 18.03.2013-cü il tarixli hökmü ilə N.Q.P. oğlunu sonuncu maddə ilə məhkum etmişdir. Əslində, məhkəmə bunu işi prokurora qaytarmadan, məhkəmənin baxış mərhələsinin yekununda da edə bilərdi. CPM-nin 318.1-ci maddəsi məhkəməyə belə səlahiyyət vermişdir.

Göründüyü kimi, məhkəmələr hazırlıq iclasının qərarı ilə işi prokurora qaytararkən ittiham sübutlarını yoxlamaqla, onlara qiymət verməklə faktiki olaraq cinayət təqibinin «təkmilləşdirilməsi»nə yardım edir, ittiham funksiyasını həyata keçirir, bitərəfliyini itirir, cinayət-prosesual qanunvericiliyinin normalarını və cinayət prosesinin prinsiplərini, ədalətli məhkəmə baxışı hüququ kimi əsas insan hüququnu, onun işin ağlabatan müddət ərzində bitərəf məhkəmə tərəfindən baxılması, təqsirsizlik prezumpsiyası kimi aspektlərini pozur, bütövlükdə cinayət prosesinin nəinki ədalətini şübhə altına alır, eləcə də onun səmərəsini azaldır.

28 Bax: S.T.S. oğlunun CM-nin 153-cü maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(075)-17/2013 nömrəli iş üzrə Şəki rayon məhkəməsinin 26.02.2013-cü il tarixli qərarı.

29 Bax: Ə.Ə.İ. oğlunun CM-nin 221.3 və 228.4-cü maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(054)-6/2013 nömrəli cinayət işi üzrə Oğuz rayon məhkəməsinin 18.02.2013-cü il tarixli qərarı.

30 Bax: H.T.F. oğlunun CM-nin 234.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(022)-32/2013 nömrəli iş üzrə Biləsuvar rayon məhkəməsinin 05.03.2013-cü il tarixli qərarı.

31 Bax, N.Q.P. oğlunun CM-nin 221.3-cü maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(056)-13/2013 nömrəli cinayət işi üzrə Sabirabad rayon məhkəməsinin 22.02.2013-cü il tarixli qərarı.

4.3.7. Ayrı-ayrı istintaq hərəkətləri, prosessual məcburiyyət tədbirləri və əməliyyat-axtarış tədbirləri lazım olduğu halda aparılmamış və ya düzgün aparılmamışdır.

Cinayət-prosessual qanunvericiliyi cinayət təqibinin maraqlarına görə hər bir konkret cinayət işi üzrə hansı hərəkətlərin aparılmalı olduğunu müstəntiqin, onun fəaliyyətinə prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun üzərinə qoymuşdur.

İbtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror cinayət işi üzrə aparılan təhqiqata və ibtidai istintaqa nəzarət edərkən «istintaq və ya digər prosessual hərəkətlərin aparılması barədə təhqiqatçıya və ya müstəntiqə yazılı göstərişlər vermək», «ittiham aktını, (...) təhqiqatçının və ya müstəntiqin qərarlarını təsdiq etmək, yaxud bundan imtina edərək icrası məcburi olan göstərişləri ilə cinayət işini müstəntiqə qaytarmaq» hüquqlarını həyata keçirir.³² Müstəntiq və təhqiqatçı «ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun göstərişlərinə və öz daxili inamına əsaslanaraq, zəruri prosessual qərarlar qəbul edir, istintaq və ya digər prosessual hərəkətləri həyata keçirir»lər. (CPM-nin 85.1 və 86.1-ci maddələri).

Qanunverici cinayət təqibi ilə bağlı belə göstərişlər vermək səlahiyyətini məhkəmələrə aid etməmişdir. Buna baxmayaraq, bir çox hallarda məhkəmələr həzirləşmə iclasının qərarlarında belə məzmunlu göstərişlər vermişlər.

Məsələn, S. rayon məhkəməsi bir qərarla məhkəməyə qədər cinayət təqibi zamanı yol verilmiş qüsurlara diqqət çəkmiş, konkret hansı yuridik faktların aydınlaşdırılmadığını, bu məqsədlə hansı istintaq hərəkətlərinin aparılmadığını göstərmişdir: «(...) ictimai qaydanın pozulduğu bildirilən hadisənin baş verdiyi yerin ictimai yer olub-olmadığı aydınlaşdırılmamış, bu məqsədlə *ifadənin yerində yoxlanılması* istintaq hərəkəti aparılmamış, yalnız təqsirləndirilən və zərər çəkmiş şəxsin *üzləşdirmələri* ilə kifayətlənmiş, cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik və ictimai qaydanın pozuntusunun nədən ibarət olmasının müəyyən edilməsi üçün hadisə baş verən yerin yaxınlığında yaşayan digər qonşu *şəxslər dindirilməmiş*, yalnız səsə-küyə çıxmış G.Ə. və arvadı G.G. dindirməklə kifayətlənmişdir».³³

Ş. rayon polis idarəsinin müstəntiqi Ə.M.R. oğluna qarşı 8 toxumdan 5 ədəd kannabis kultivasiya etdiyinə görə CM-nin 237.1-ci maddəsi ilə ittiham irəli sürmüş, ibtidai istintaq zamanı məhkəmə-bioloji

ekspertizaya maddi sübutun (bitkinin) hamısını yox, yalnız 4-nü təqdim etmiş, 1-ni isə etməmişdir. Ekspert 20.06.2013-cü il tarixli rəyində 4 kol barədə rəy verərkən baxmayaraq, ittihamda kollorun sayı həqiqətdə olduğu miqdarda – 5 ədəd göstərilmişdir. Məhkəmə bunu ittiham aktının CPM-nin 289.4-cü maddəsinin tələblərinə uyğun olmaması, bu Məcəllənin 303.3.6-cı maddəsində göstərilən «kobud pozuntu»³⁴ kimi dəyərləndirmişdir. Məhkəmənin qərarında yazılmışdır: «İş üzrə hadisə yerinə keçirilmiş baxış zamanı 05 ədəd bitki kolları aşkar edilmiş, eyni sayda bitki kolları mütəxəssisə təqdim edilərək müvafiq rəy alınmış, lakin *ekspertiza tədqiqatına 04 ədəd bitki kolları* təqdim edilmiş və alınmış rəydə 04 ədəd ümumi çəkisi 215 qram olan bitki nümunələri əkilib-becərilməsi qadağan olunmuş, narkotik təbiətli çətənə (kannabis) bitkisi olması qeyd olunmuşdur, lakin istintaq orqanı şəxsə yaş çəkisi 414,40 qram olan narkotik təbiətli *05 ədəd çətənə (kannabis) bitkisini kultivasiya etməsi faktına görə ittiham* verilmişdir.» İş prokurora qaytarıldıqdan sonra ilkin ekspertizaya göndərilməmiş 1 ədəd kannabis kolu üzrə də məhkəmə-bioloji ekspertiza təyin edilmiş və 30.10.2013-cü il tarixli 18453 nömrəli, ittihamı təsdiqləyən rəy alınmışdır. Yeni ittihamda qanunsuz kultivasiya edilmiş kollorun sayı əvvəl olduğu kimi 5 qalmışdır. Beləliklə, işin prokurora qaytarılmasının məqsədi yalnız bir istintaq hərəkətinin aparılması – 1 ədəd kolla bağlı ekspert rəyi alınmasından, ittiham sübutlarının sayının artırılmasından, ittihamın möhkəmləndirilməsindən ibarət olmuşdur. Bunlar ədalət mühakiməsi həyata keçirmə maraqları yox, ittiham tərəfinin maraqları dairəsinə daxil olan məsələlərdir. Əslində, məhkəmə ittiham sübutlarını sonrakı mərhələdə – baxış mərhələsində tərəflərin çəkişməsi müzakirəsinə çıxarmalı və qiymətləndirməli idi. Məhz bu mərhələdə əlavə məhkəmə-bioloji ekspertiza tərəflərin təşəbbüsü ilə təyin oluna və müvafiq rəy alına bilərdi. Qeyd edilməlidir ki, Ə.M.R. oğluna daha ağır ittiham elan edilməsi üçün işin prokurora qaytarılmasına da ehtiyac olmamışdır və məhkəmə baxışında alınan rəy də belə ehtiyac yaratmazdı.

S. rayon məhkəməsi müstəntiq tərəfindən təqsirləndirilən şəxsin son psixi statusunu müəyyən etmək üçün istintaq hərəkətlərini aparılmamasını işin prokurora qaytarılması üçün yetərli əsas – kobud pozuntu hesab etmişdir. Qərarla beləcə də yazılmışdır: «(...) V.B. hal-hazırda da ruhi xəstəlikdən əziyyət çəkir. Bütün bunlara baxmayaraq istintaqçı V.B. barəsində yenidən *məhkəmə-psixiatrik ekspertiza* təyin etmədən, onun an-

32 Bax, CPM-nin 84.5.7, 84.5.14-cü maddələri.

33 Bax, N.Q.P. oğlunun CM-nin 221.3-cü maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(056)-13/2013 nömrəli cinayət işi üzrə Sabirabad rayon məhkəməsinin 22.01.2013-cü il tarixli qərarı.

34 Bax, orada: «303.3.6. cinayət işi üzrə ittiham aktının və ya məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraatın nəticələrinə dair yekun protokollunun müvafiq olaraq bu Məcəllənin 289 və 290.3.2-ci maddələrinin və ya 296.2-ci maddəsinin tələblərinə uyğun olmaması».

laqlı olub-olmamasını müəyyən etmədən onu cinayət məsuliyyətinə cəlb etmişdir. (...) Beləliklə, məhkəmə hesab edir ki, S. rayon Polis şöbəsinin İB-nin müstəntiq (...) təqsirləndirilən şəxs B.V.Q. oğlunun psixi vəziyyətinin yoxlanılması barədə və onun sağalıb-sağalmaması barədə *heç bir istintaq hərəkəti* etməmişdir. Bütün bunlar da cinayət işinin mahiyyəti üzrə qanuni həll edilməsi mümkün olmayan kobud pozuntulardır.»³⁵

O. rayon məhkəməsi qərarlarından birində sübutların toplanması prosesində silsilə səhvlərə yol verildiyini qeyd etmiş, onların aradan qaldırılması üçün konkret hansı istintaq hərəkətləri aparılmalı olduğunu göstərmişdir. Həmin qərarında yazılmışdır: «(...) İş materiallarından görünür ki, cinayət hadisəsinin baş verdiyi yerdə döşəmə üzərində müxtəlif yerlərdə qarabənzər ləkələr (hətta hadisə yerinə baxış protokoluna əlavə edilmiş şəkillərdə bəzi qarabənzər ləkələrin yerdə gölməçə şəklində olması göstərilmişdir) olmuş, həmin ləkələrdən 4 yerdən nümunə götürülmüşdür. İstintaqa təqdim olunmuş bıçağın tiyəsi üzərində də qarabənzər ləkələr olmuşdur. Lakin iş üzrə *məhkəmə bioloji ekspertizası* təyin edilib keçirilməmiş, həmin qarabənzər ləkələrin B.A. aid olub-olmaması dəqiqləşdirilməmişdir. Eyni zamanda, zərərçəkmiş şəxs B.A. bədəni üzərində yaranmış xəsarətlərin məhz Ə.Ə. əlindən A.C. tərəfindən alınmış bıçaqla yetirilmiş olmasının müəyyən edilməsi məqsədi ilə həmin bıçaq *məhkəmə tibbi ekspertizasına* təqdim edilməmişdir. (...) İş materiallarından görünür ki, Ə.Ə.-ov B.A.-nı vurarkən istifadə etdiyi bıçağı polis əməkdaşlarına A.C. təqdim etmiş, yəni həmin bıçaq istintaq orqanına bilavasitə təqsirləndirilən şəxs tərəfindən deyil, kənar şəxs tərəfindən təqdim edilmişdir. Lakin ibtidai istintaq zamanı həmin bıçaq *tanınması* üçün Ə.Ə. təqdim edilməmişdir.»³⁶

Q. rayon məhkəməsi işi prokurora qaytarmanın unikal üsulunu tapmışdır. Bu məhkəmə müvafiq qərarında axtarış və götürmə istintaq hərəkətləri apardığına görə ittiham sübutu toplayan müstəntiqin şahidə çevrildiyini, buna görə də qərəzsizliyini və cinayət işi üzrə ibtidai istintaq aparmaq səlahiyyətini itirdiyini, özünə etiraz etməli olduğunu, bunu etmədiyinə görə apardığı icraatın qüsurlu olduğunu göstərmişdir. Qərarında yazılmışdır: «Baxış keçirilməsi və götürmə haqqında» 21 may 2013-cü il tarixli protokoldan görünür ki, Ə.A.Ə. oğlunun üzərinə keçirilmiş baxış və ondan narkotik vasitənin götürülməsi Qax RPS-nin müstəntiqi R.M. tərəfindən polis əməkdaşları və hal

şahidlərinin iştirakı ilə aparılmış (...) və müstəntiq R.M. özü də həmin hadisənin bilavasitə şahidinə çevrilmişdir. (...) Belə olan təqdirdə (...) müstəntiq R.M. öz-özünə etiraz etməli (...) olduğu halda, cinayət işi müstəntiq R.M. tərəfindən başlanmış və onun tərəfindən də yekunlaşdırılmışdır.» Məhkəmə bu halı işin CPM-nin 303.3.3-cü maddəsinə əsasən prokurora qaytarılması üçün əsas hesab etmişdir.

Aydındır ki, məhkəmənin mülahizəsinin qanuni əsası yoxdur. Əksinə, qanun tələb edir ki, qeyd edilən hərəkətlər müstəntiq tərəfindən aparılmalıdır. CPM-nin 242.1-ci maddəsinə əsasən, «Əldə edilmiş (mövcud) sübutlar və ya əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin materialları hər hansı yaşayış, xidməti və ya istehsalat binasında, digər yerdə, yaxud hər hansı şəxs-də iş üzrə sübut əhəmiyyətinə malik ola biləcək əşyaların və ya sənədlərin olmasını güman etməyə kifayət qədər əsas verdikdə, *müstəntiq* axtarış apara bilər. (...) Toplanmış sübutlarla və ya əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin materialları ilə sübut əhəmiyyətinə malik ola biləcək əşyaların və sənədlərin kimdə və harada olması müəyyən edildikdə müstəntiq həmin əşya və sənədləri götürə bilər.»³⁷ Göründüyü kimi, hər iki istintaq hərəkətinin müstəntiq tərəfindən aparılması müəyyən edilmişdir. Müstəntiq dedikdə, burada icraatında cinayət işi olan müvafiq prosesual statusa malik vəzifəli şəxs nəzərdə tutulur.

Qanunun mənasına görə, müstəntiq bütün istintaq hərəkətlərini aparır. İstintaq hərəkətinin növündən asılı olaraq onun aparılması üçün ayrıca müstəntiq təyin edilmir. Məhkəmənin məntiqinə görə, narkotik vasitələrin qanunsuz saxlanması ilə əlaqədar cinayət işlərində xüsusi «axtarış və götürmə müstəntiqləri» fəaliyyət göstərməli, onların işi yalnız bu hərəkətləri aparmaqdan, nəticələri (qərar və protokolları) isə «əsas» müstəntiqə verməkdən ibarət olmalıdır. Azərbaycanın cinayət prosesi belə prinsipi qəbul etməmişdir.

Belə işlərin sübutetmə xüsusiyyətləri də axtarış və götürmə hərəkətləri aparmış müstəntiqin qərəzliliyinə dəlalət etmir. Müstəntiqin qərəzli olub-olmaması məsələsində düzgün mövqe müəyyən etmək üçün cinayət tərkibinin dispozisiyasına diqqət yetirmək, onun məzmununu işin konkret halları baxımından dəyərləndirmək lazımdır. Şərh olunan hal nəzərdən keçirilsə, CM-nin 234.1-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyəti «satış məqsədi olmadan qanunsuz olaraq narkotik vasitələri və ya psixotrop maddələri şəxsi istehlak miqdarından artıq miqdarda əldə etmə və ya saxlama» əməllərinə görə yaranır. Axtarış və götürmə hərəkətləri

35 Bax, B.V.Q. oğlunun CM-nin 234.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(057)-107/2013 nömrəli iş üzrə Salyan rayon məhkəməsinin 01.11.2013-cü il tarixli qərarı.

36 Bax: Ə.Ə.İ. oğlunun CM-nin 221.3 və 228.4-cü maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(054)-6/2013 nömrəli cinayət işi üzrə Oğuz rayon məhkəməsinin 18.02.2013-cü il tarixli qərarı.

37 Bax: Ə.A.Ə. oğlunun CM-nin 234.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(024-35/2013 nömrəli iş üzrə Qax rayon məhkəməsinin 13.08.2013-cü il tarixli qərarı.

bu əməllərə dair sübutların axtarılması və tapılıqda, müvafiq qaydada rəsmiləşdirilməsi məqsədi ilə aparılır. Konkret olaraq bu halda müstəntiq təqsirləndirilən şəxsin narkotik vasitə saxlamasının şahidi deyil, bu cinayəti təsdiq edən maddi sübutun – təqsirləndirilən şəxsin üstündə olan narkotik vasitənin aşkar olunması və prosessual qaydada götürülməsini həyata keçirən prosessual şəxsdir.

Qeyd edilməlidir ki, Q. rayon məhkəməsi başqa bir işdə də belə mövqə sərgiləmişdi: «Baxış keçirilməsi və götürmə haqqında» 25 iyun 2013-cü il tarixli protokoldan görünür ki, Q.F.M. oğlunun üzərinə keçirilmiş baxış və ondan narkotik vasitənin götürülməsi Qax RPŞ-nin müstəntiqi R.M. tərəfindən polis əməkdaşları və hal şahidlərinin iştirakı ilə aparılmış, F.Q.-in əynindəki şalvarın sol cibində saxladığı bir ədəd gümüşü bükümdə çəkisi 1,789 qram olan narkotik vasitə heroin götürülmüş və müstəntiq R.M. özü də həmin hadisənin bilavasitə şahidinə çevrilmişdir.»³⁸

Təbii ki, Q. rayon məhkəməsinin mövqeyi nəinki işin prokurora qaytarılması, eləcə də cinayət prosesinin digər institutlarını tənzimləyən normalar baxımından səhvdir. Qanuni fəaliyyətini həyata keçirən müstəntiqin hərəkətləri işin prokurora qaytarılması üçün əsas ola bilməz. Bu, CPM-nin 303.3-cü maddəsinin nə məzmununda göstərilmiş, nə də onun yozulmasından irəli gəlir.

4.3.8. Digər proseduraların pozulması hallarına yol verilmişdir.

Bəzi məhkəmələr müvafiq qərarlarda cinayət-prosessual qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş ayrı-ayrı proseduralara əməl olunmamasını işin prokurora qaytarılması əsası kimi göstərmişdir.

Məsələn, N. rayon məhkəməsi cinayət işi üzrə icraatın dayandırılması barədə qərarın qanunvericiliklə müəyyən edilmiş müddətlərdə müvafiq prosessual şəxslərə çatdırılmamasını işin prokurora qaytarılması arqumenti hesab etmişdir. Həmin iş üzrə müvafiq qərarla göstərilmişdir: «(...) işin icraatının dayandırılması haqqında qərar çıxarıldığı andan 24 saatdan gec olmayaraq onun surətinin ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərilməsi təmin edilməmişdir. (...) zərərçəkmiş şəxs, yaxud onun nümayəndəsi işin icraatının dayandırılması barədə qərarla tanış edilməmiş, müstəntiq həmin qərardan (...) şikayət verilməsinin mümkünlüyünü izah etməmişdir. (...) ittiham elan edilməsi, başqa şəxslər barəsində cinayət işinə xitam verilməsi qərara alınsa da, (...) həmin qərarın surəti 24 saat müddətində ibtidai

araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora, habelə törədilmiş və ya hazırlanan cinayət haqqında məlumat vermiş şəxslərə, (...) habelə digər maraqlı şəxslərə göndərilməmiş, bu barədə onlara hər hansı məlumat verilməmişdir.» Belə pozuntular qanunverici tərəfindən işin prokurora qaytarılması arqumenti kimi nəzərdən keçirilmir. Ona görə də, onların işin prokurora qaytarılması haqqında qərarlarda yer alması yolverilməzdir.³⁹ Bəziləri düşünə bilər ki, bunun «ziyanı olmaz». Lakin bu, düzgün deyil. Ən azı ona görə ki, mülahizənin yeri qərarın təsviri-əsaslandırıcı, daha doğrusu, «əsaslandırıcı» hissəsindədir. Bu o deməkdir ki, qərarın müəllifi onu irəli sürdüyü tezisə məhz arqumenti kimi təqdim edir.

5. İşin prokurora qaytarılmasının prosessual hüquqi əsasları.

5.1. CPM-nin 303.3.6-cı maddəsinin tələbləri pozulmuşdur (cinayət işi üzrə ittiham aktı və ya məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraatın nəticələrinə dair yekun protokolu müvafiq tələblərə uyğun olmamışdır).

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, işin prokurora qaytarılması zamanı yol verilmiş pozuntular cinayət-prosessual qanunvericiliyinin normaları ilə pərdələnmişdir. Zahirə əlamətlərinə görə belə qərarların məzmunu formal cəhətdən «qanunilik» və «əsaslılıq» tələblərini ödəyən kimi görünür. Əslində isə bu belə deyildir. Onların qanunsuzluğu və əsasızlığı özünü CPM-nin 303-cü maddəsinin mahiyyəti işığında büruzə verir.

İşin prokurora qaytarılması haqqında qərarların formal «pərdələnməsi» ən çox CPM-nin 303.3.6-cı maddəsi vasitəsi ilə həyata keçirilmişdir. İbtidai istintaq zamanı yol verilmiş bütün pozuntular bu maddənin şərtlərinə süni surətdə uyğunlaşdırılmışdır.

Qeyd edilən maddəyə əsasən, «cinayət işi üzrə ittiham aktının və ya məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraatın nəticələrinə dair yekun protokolunun müvafiq olaraq bu Məcəllənin 289 və 290.3.2-ci maddələrinin və ya 296.2-ci maddəsinin tələblərinə uyğun olmaması» işin prokurora qaytarılmasına əsas verən «kobud pozuntu»dur. Son iki maddə konkretidir. Birinci, yəni CPM-nin 289-cü maddəsinin özü 19 maddəni əhatə edir, lakin məhkəmə-istintaq təcrübəsinin təhlili göstərir ki, həmin maddələrin hamısı «işlək» deyil. Müvafiq qərarlarda məhkəmələr daha çox CPM-nin 289.3 və 289.4-cü maddələrinə istinad etmişdir.

38 Bax: Q.F.M. oğlunun CM-nin 234.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(024-36/2013 nömrəli iş üzrə Qax rayon məhkəməsinin 13.08.2013-cü il tarixli qərarı.

39 Bax: B.R.Ə. oğlunun CM-nin 177.2.4-cü maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(53)-11/2013 nömrəli iş üzrə Neftçala rayon məhkəməsinin 15.03.2013-cü il tarixli qərarı.

5.1.1. CPM-nin 289.3.1-ci maddəsinin tələbləri pozulmuşdur (ittham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində cinayətin törədilmə yeri, vaxtı, üsulları, motivləri, nəticələri və digər mühüm halla göstərilməmişdir).

CPM-nin 289.3.1-ci maddəsinə görə, ittham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində «cinayətin törədilmə yeri, vaxtı, üsulları, motivləri, nəticələri və digər mühüm hallar» göstərilir. Normanın qeyri-müəyyənliyi onun məzmunundan açıq-aydın görünür. Məhkəmələrə bu, geniş imkanlar verir və onlar bir çox hallarda həmin imkanlardan təyinatı üzrə istifadə etmir, əhəmiyyətsiz amilləri şişirdib «kobud pozuntu» səviyyəsinə qaldırırlar.

«Cinayətin törədildiyi yer, vaxt, törədilmə üsulu, nəticəsi, təqsirin forması, cinayətin motivi və tövsifedici əlamətlər göstərilməklə itthamın mahiyyəti», həm də şəxsin təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi haqqında qərarın təsviri-əsaslandırıcı hissəsində göstərilir (CPM-nin 223.3.2-ci maddəsi). Göründüyü kimi, ittham aktı və təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə haqqında qərarın təsviri-əsaslandırıcı hissələri arasında oxşar elementlər (cinayətin törədildiyi yer, vaxt, üsul, motiv) mövcuddur. Digər tərəfdən təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi haqqında qərarın məzmunu olduğu kimi ittham aktının nəticəvi hissəsində əks etdirilir; ittham aktının qanunun tələblərinə uyğun olmaması işin prokurora qaytarılması üçün əsaslardan biridir. Bu oxşarlıqlar və keçidlər təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə qərarının məzmununun da işin prokurora qaytarılması əsası rolunda çıxış etməsi barədə yanlış təsəvvür yaradır. Əslində, CPM-nin 303.3.6-cı maddəsinin məzmununda bu Məcəllənin 223.3.2-ci maddəsinə yer verilməməsi o deməkdir ki, qanunverici belə düşünür. Təəssüflər olsun ki, məhkəmələr qanunvericinin açıq-aydın ifadə edilmiş mövqeyini bəzi hallarda nəzərə almamışdır.

Məsələn, Ş. rayon məhkəməsinin yuxarıda göstərilən qərarında yazılmışdır ki, «M.M.-ə Azərbaycan Respublikası CM-nin 314.2-ci maddəsi ilə *ittham elan olunması barədə qərarda* onun həmin cinayəti törətdiyi yer

və vaxt da göstərilməmişdir».⁴⁰ Qanun cinayət hadisəsinin yerinin və vaxtının şəxsə qarşı «ittham elan olunması barədə qərarda» deyil, tamamilə başqa bir sənəddə – ittham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində göstərilməsinə tələb edir.

Məsələn, N. rayon məhkəməsi bir işi prokurora ittham aktında və şəxsin təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi haqqında qərarda hadisənin törədildiyi yer göstərilərkən onun hansı inzibati rayona aid olması qeyd edilmədiyinə görə qaytarmışdır. Məhkəmə mövqeyini belə əsaslandırmışdır: «(...) müstəntiq tərəfindən 23 avqust 2013-cü il tarixli təqsirləndirilən şəxs kimi cəlb etmə qərarı kobud prosessual pozuntularla tərtib edilmişdir. Belə ki, cinayətin baş verdiyi yer, ərazi qərarda göstərilməmişdir. Qərarın təsviri hissəsində, 2-ci abzasda Ə.Q.-un 2011-ci ilin yay aylarında M.-dan 2700 manat pulu harada aldığı göstərilməmişdir. Qərarın 3-cü abzasında da Ə.Q.-un 16 aprel 2012-ci ildə 2700 manat pulun M.-dan harada aldığı göstərilməmişdir. İttham aktının 3-cü səhifəsinin 2-ci abzasında qeyd olunan R.M.N. qızının ifadəsindən görünür ki, pulun 200 manatını Ə.-yə Z. adlı qadın vermişdir. Lakin pulu harada verilməsi qərarda əksini tapmamışdır. Azərbaycan Respublikası CPM-nin 289.3.1-ci maddəsinə əsasən ittham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində cinayətin törədilmə yeri, vaxtı, üsulları, motivləri, nəticələri və digər mühüm hallar göstərilir. İttham aktında təqsirləndirilən şəxsin ifadəsində 16 aprel 2012-ci il tarixli *20 Yanvar metrosunun yanında ona 2700 manat verdiyi göstərilmiş, lakin ərazinin hansı rayona aid olması qeyd edilməmişdir.*»⁴¹ Bu, CPM-nin 303.3.6-cı maddəsinin tələbi üçün əsas olmuşdur.

İttham aktı ilə şəxsin təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi haqqında qərarın müxtəlif prosessual sənədlər olması aydındır. Onların hər birinin məzmunu barədə qanunverici ayrıca tələblər müəyyənləşdirmişdir.⁴² Müzakirə kontekstində əsas fərq isə ondan ibarətdir ki, təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə haqqında qərarın CPM-nin 223-cü maddəsinin tələblərinə uyğun olmaması işin prokurora qaytarılmasına əsas («kobud pozuntu») sayılır. İttham ak-

40 Bax: M.M.M. oğlunun CM-nin 314.2-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair Şamaxı rayon məhkəməsinin 1(074)-6/2013 nömrəli cinayət işi.

41 Bax: Q.Ə.Ə oğlunun CM-nin 178.2.2 və 178.2.4-cü maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(006)-443/2013 nömrəli iş üzrə Nəsimi rayon məhkəməsinin 11.10.2013-cü il tarixli qərarı.

42 Bax, CPM: «Maddə 223. Təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmənin əsası və qaydası. (...) 223.3. Şəxsin təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi haqqında qərarın təsviri-əsaslandırıcı hissəsində aşağıdakılar göstərilir: 223.3.1. təqsirləndirilən şəxsin soyadı, adı, atasının adı və onun şəxsiyyəti barədə hüquqi əhəmiyyət kəsb edən digər məlumatlar; 223.3.2. cinayətin törədildiyi yer, vaxt, törədilmə üsulu, nəticəsi, təqsirin forması, cinayətin motivi və tövsifedici əlamətlər göstərilməklə itthamın mahiyyəti; 223.3.3. cinayət etməyə cəhd və ya cinayətə hazırlıq mövcud olduqda, cinayətin başa çatdırılmamasının səbəbləri; 223.3.4. cinayət bir qrup şəxs tərəfindən törədildikdə, iştirakılığın növü; 223.3.5. məsuliyyəti ağırlaşdıran hallar. 223.4. Qərarın nəticə hissəsində şəxsin cinayət işi üzrə təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi haqqında qərar və törədilmiş cinayətə görə məsuliyyət nəzərdə tutan cinayət qanununun maddəsi göstərilir.»

tinin isə müvafiq maddəyə (CPM-nin 289-cu maddəsi) uyğun olmaması belə əsaslandırılır. Bu sənədlərin qarşılıqlı əlaqəsi yalnız ondan ibarətdir ki, ittiham aktının nəticəvi hissəsində təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə qərarının məzmunu olduğu kimi yerləşdirilir. İttihamın məzmununun ittiham aktının nəticəvi hissəsində və təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə qərarında müxtəlif olması, bir-birindən fərqlənməsi yolverilməzdir. Əks təqdirdə çəkişməni və mühakiməni ədalətli hesab etmək olmaz.

Qeyd edilən prinsiplərdən bir qayda irəli gəlir: ittiham aktının məzmununa dair tələblər tamlıqla həcmində görə ondan kiçik olan qərara – təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə qərarına aid edilə bilməz və əksinə. Məhkəmələr bir çox hallarda bu qaydanı nəzərə almır, ittiham aktının bütün hissələrinə, o cümlədən təsviri-əsaslandırıcı hissəsinə aid tələblərin təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə qərarına da aid edirlər. Bu, yanlış təcrübə olsa da geniş yayılmışdır.

S. rayon məhkəməsi cinayətin törədilmə yerinin və vaxtının – «təqsirləndirilən şəxsə elan edilən ittihamın bu zəruri əlaməti»nin ittiham aktında göstərilməməsini «kobud pozuntu» hesab etmişdir. Baxmayaraq ki, ittihamın məzmunu hər iki sənəddə eyni olmuşdur. Qərarla yazılmışdır: «(...) cinayət əməllərinin heç birinin törədilmə yeri ittihamda daxil edilməmiş və təqsirləndirilən şəxsə elan edilən ittihamın bu zəruri əlaməti Azərbaycan Respublikası CPM-nin 289.3.1-ci və 289.4-cü maddələrinin tələbləri yerinə yetirilməklə ittiham aktında göstərilməmişdir. (...) ittihamda və ittiham aktında (...) cinayət əməllərinin hamısının «2012-ci ilin iyul ayında» törədildiyini qeyd etməklə, cinayət əməllərin törədilmə vaxtını *kifayət qədər dəqiq müəyyən etməmiş* və bununla da, CPM-nin 289.3.1 və 289.4-cü maddələrinin tələblərini bir daha pozmuşdur. (...) qeyd olunan nöqsanlar Azərbaycan Respublikası CPM-nin 289-cu maddəsi ilə müəyyən edilmiş tələblərin pozulmasına səbəb olmuşdur.»⁴³ Eyni zamanda, məhkəmə izah etməmişdir ki, müvafiq qərarlarda cinayətin törədildiyi ayın günü, saati, dəqiqəsi, saniyəsi göstərilseydi, ədalət mühakiməsi hansı üstünlükləri əldə edərdi. Bu iş də prokurora CPM-nin 303.3.6-cı maddəsinə istinad etməklə qaytarılmışdır.

S. rayon məhkəməsinin müvafiq qərarı üçün əsas kimi cinayət əməlinin törədilmə vaxtının qeyri-müəyyənliyi çıxış etmişdir: «(...) Azərbaycan Respub-

likası CPM-nin 303.3.6-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş kobud pozuntulara yol verilmişdir. Belə ki, ittiham aktı tərtib edilərkən AR CPM-nin 289.3.1-ci maddəsinin tələbləri pozulmuş, təqsirləndirilən şəxs tərəfindən Azərbaycan Respublikası CM-nin 29, 177.2.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş cinayət əməlinin törədilmə vaxtı qeyri-müəyyən olaraq qalmışdır.»⁴⁴

O. rayon məhkəməsinin bir qərarında⁴⁵ CPM-nin 303.3.6-cı maddəsinin tətbiqi əsası kimi şəxsin təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi haqqında qərarla və ittiham aktında «cinayətin motivi və təqsirin forması»nın, eləcə də cinayət qanununun dispozisiyasında təsbit edilmiş formal əlamətlərin göstərilməməsi, CPM-nin 289.3.1 və 289.3.2-ci maddələrinin tələblərinin pozulması qeyd edilmişdir. Qərarla yazılmışdır: «(...) ittiham aktının nəticəvi hissəsində, həmçinin təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə haqqında qərarla *cinayətin motivi və təqsirin forması* göstərilməmişdir. (...) Cinayət Məcəlləsinin 228.4-cü maddəsinə əsasən qanunsuz olaraq qaz silahını, soyuq silahı, o cümlədən soyuq atıcı silahı əldə etmə, satma və ya gəzdirmə, milli geyim ləvazimatı hesab olunan ərazilərdə və ya ovçuluq peşəsi ilə bağlı olaraq soyuq silahı gəzdirmə halları istisna olmaqla cinayət məsuliyyətinə səbəb olur. (...) Cinayət Məcəlləsinin 228.4-cü maddəsinin tövsifedici əlamətləri *təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə haqqında qərarla*, həmçinin ittiham aktının nəticəvi hissəsində öz əksini tapmamışdır.»⁴⁶

Göründüyü kimi, məhkəmənin aşkar etdiyi fakt təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə qərarının və ya ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsinin məzmunlarında bir sıra əlamətlərin tam qeyd edilməməsidir (və ya yarımcıq qeyd edilməsidir). CPM-nin 303.3.6-cı maddəsində təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə qərarına dair tələblər yuridik fakt kimi müəyyən edilməmişdir. İttiham aktının nəticəvi hissəsində isə cinayətin motivinin, təqsirin formasının, tövsifedici əlamətlərin göstərilməsi tələb olunmur (CPM-nin 289.4-cü maddəsi). Bir sözlə, məhkəmənin müəyyən etdiyi pozuntular ittiham aktının CPM-nin 289-cu maddəsinin tələblərinə uyğun tərtib edilməməsi üçün kafi əsas deyildir. Ona görə də, konkret olaraq bu halda da işin CPM-nin 303.3.6-cı maddəsinə əsasən prokurora qaytarılması kafi hüquqi əsasdan məhrum olmuşdur.

43 Bax: H.X.G. oğlunun CM-nin 178.2.2, 178.2.4 və 320.2-ci maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(010)-157/2013 nömrəli iş üzrə Suraxanı rayon məhkəməsinin 07.08.2013-cü il tarixli qərarı.

44 Bax, A.A.A. oğlunun CM-nin 29,177.2.3 və 234.1-ci maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(008)-338/2013 nömrəli iş üzrə Sabunçu rayon məhkəməsinin 13.09.2013-cü il tarixli qərarı.

45 Bax: Ə.Ə.İ. oğlunun CM-nin 221.3 və 228.4-cü maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(054)-6/2013 nömrəli cinayət işi üzrə Oğuz rayon məhkəməsinin 18.02.2013-cü il tarixli qərarı.

46 Qərarla və ittiham aktında CM-nin 228.4-cü maddəsinin dispozisiyasının əlamətləri kimi «soyuq silah hesab edilən bıçaq tətbiq etməklə (...) üstündə olan bıçaqla» ifadələri göstərilmişdir.

Z. rayon məhkəməsi daha uzağa getmiş, qeyd edilən «əsaslara» başqalarını – ibtidai istintaqın səmərəli aparılmamasını, hadisənin hallarının tam və hərtərəfli araşdırılmamasını və s. əlavə etmişdir. Qərarların birində yazılmışdır: «(...) baş vermiş cinayət hadisəsinin dəqiq vaxtının müəyyənləşdirilməsi üçün tədbirlər görülməmiş, həmin epizodlar üzrə elan olunmuş ittihamla bağlı digər sübutlar əldə edilməmiş, ibtidai istintaq mərhələsində oğurlanmış əşyaların, heyvanların və vaxt, harada və kimlərə satılıb realizə olunması müəyyən edilməmiş, ifadənin yerində yoxlanması zamanı fotosəkildə əks olunan yanmış vəziyyətdə olan kabel kəsiyi maddi sübut kimi götürülməmiş, iş üzrə tərtib edilmiş ittiham aktında təqsirləndirilən şəxslərin gətirdiyi dəlillər təhlil edilməmişdir. Bununla da təqsirləndirilən şəxslərə verilmiş ittihamda və iş üzrə tərtib edilmiş ittiham aktında toplanmış sübutlar və işin obyektiv halları düzgün əks olunmamış, təqsirləndirilən şəxslər öz müdafiəsi üçün gətirdiyi dəlillər araşdırılaraq toplanmış sübutlar təhlil edilməmişdir. (...) baş vermiş cinayət hadisəsinin vaxtının, yerinin müəyyənləşdirilməsi üçün tədbirlər görülməmiş və bu hallar ittihamda göstərilməmişdir. Bununla da Azərbaycan Respublikası CPM-nin 223.3.2-ci maddəsinin tələbləri pozulmaqla yanaşı, eyni zamanda verilmiş ittihamda cinayətin törədildiyi yer, vaxt, onun mahiyyəti dəqiq göstərilməməsi ilə əlaqədar olaraq pozuntuya iş üzrə tərtib edilmiş ittiham aktında da yol verilməklə Azərbaycan Respublikası CPM-nin 289.3-cü maddəsinin də tələbləri pozulmuşdur.»⁴⁷

S. şəhər məhkəməsi işi prokurora təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə qərarında cinayət qanunun əlamətlərinin hamısının (cinayətin törədildiyi yeri, vaxtı, törədilmə üsulu, nəticəsi, təqsirin forması, cinayətin motivi və tövsifedici əlamətlər) göstərilməsinə görə qaytarmışdır. Qərarında göstərilmişdir ki: «Ş.Ə. Azərbaycan Respublikası CM-nin 263.2-ci maddəsi ilə təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsinə dair qərarında ittihamın mahiyyəti aydın əks olunmamaqla Azərbaycan Respublikası CPM-nin 223.3.2-ci maddəsinin tələbləri kobud şəkildə pozulmuşdur. Belə ki, (...) cinayətin törədildiyi yer, vaxt, törədilmə üsulu, nəticəsi, təqsirin forması, cinayətin motivi və tövsifedici əlamətlər göstərilməklə ittihamın mahiyyəti şəxsin təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi haqqında qərarın təsviri-əsaslandırıcı hissəsində göstərilməlidir. İşin hallarından görünür ki, ittiham aktının nəticəvi hissəsində Azərbaycan Respublikası CPM-nin

289.4-cü maddəsinə əsasən, cinayət qanununun maddəsi göstərildiyi halda, həmin maddənin nəzərdə tutduğu ittihamın təsviri həmin maddəyə uyğun göstərilməmiş, həmin Məcəllənin 289.3.1-ci maddəsinin tələblərinə zidd olaraq əməlin həmin maddə üzrə tövsif edilməsi üçün qanun normasının ifadə etdiyi tərkib əlamətlərinin mövcudluğunu nəzərdə tutan cinayətin törədilmə yeri, vaxtı, üsulları, təqsirin forması, motivləri, nəticələri və digər mühüm hallar tam əks olunmamışdır. Eləcə də, təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə haqqında qərarın nəticə hissəsində Azərbaycan Respublikası CPM-nin 223.4-cü maddəsinə əsasən, törədilmiş cinayətə görə məsuliyyət nəzərdə tutan cinayət qanununun maddəsi göstərildiyi halda, təsviri-əsaslandırıcı hissədə *CPM-nin 223.3.2-ci maddəsinin tələblərinə zidd olaraq, həmin maddə üzrə cinayət tərkibinin mövcudluğunu nəzərdə tutan cinayətin törədildiyi, törədilmə üsulu, nəticəsi, təqsirin forması, cinayətin motivi və tövsifedici əlamətlər* və ittihamın mahiyyəti tam əks etdirilməmişdir. İttihamda hətta zərərçəkmiş şəxsin aldığı xəsarətlərin ağırlıq dərəcəsi də əks olunmamışdır.»⁴⁸

X. rayon məhkəməsinin bir qərarında işin prokurora qaytarılması əsası kimi ittiham aktında «tərkib əlamətlərinin mövcudluğunu nəzərdə tutan mühüm hallar»ın göstərilməməsi çıxış etmişdir. Həmin mövqe belə göstərilmişdir: «(...) ittiham aktının nəticəvi hissəsində CPM-nin 289.4-cü maddəsinə əsasən, cinayət qanununun maddəsi göstərildiyi halda, həmin maddənin nəzərdə tutduğu ittihamın təsviri həmin maddəyə uyğun göstərilməmiş, CPM-nin 289.3.1-ci maddəsinə əsasən, əməlin həmin maddə üzrə tövsif edilməsi üçün *qanun normasının ifadə etdiyi tərkib əlamətlərinin mövcudluğunu nəzərdə tutan mühüm hallar* tam əks olunmamışdır. Eləcə də təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə haqqında qərarın nəticə hissəsində CPM-nin 223.4-cü maddəsinə əsasən, törədilmiş cinayətə görə məsuliyyət nəzərdə tutan cinayət qanununun maddəsi göstərildiyi halda, təsviri-əsaslandırıcı hissədə CPM-nin 223.3.2-ci maddəsinə əsasən, həmin maddə üzrə *cinayət tərkibinin mövcudluğunu nəzərdə tutan tövsifedici əlamətlər və ittihamın mahiyyəti* tam əks etdirilməmişdir. (...) Göründüyü kimi, ittiham aktı CPM-nin 289-cu maddəsinin tələblərinə uyğun deyildir və göstərilən hallar məhkəməyədək icraat zamanı aradan qaldırmadan cinayət işinin mahiyyəti üzrə qanuni həll edilməsi mümkün deyildir.»⁴⁹

Məlum olduğu kimi, CPM-nin 289.3.1-ci maddəsi ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsinə aid

47 Bax: M.R.S. oğlunun və Ə.Ə.M. oğlunun CM-nin 177.2 və s. maddələri ilə təqsirləndirilmələrinə dair 1(035)-06/2013 nömrəli iş üzrə 21.02.2013-cü il tarixli qərarı.

48 Bax: Ə.S.M. oğlunun CM-nin 263.2-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(060)-39/2013 nömrəli iş üzrə Sumqayıt şəhər məhkəməsinin 15.01.2013-cü il tarixli qərarı.

49 Bax: Ə.Y.Q. oğlunun CM-nin 221.2.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(011)-199/2013 nömrəli iş üzrə Xətai rayon məhkəməsinin 18.07.2013-cü il tarixli qərarı.

tələbləri (cinayətin törədilmə yeri, vaxtı, üsulları, motivləri, nəticələri və digər mühüm hallar) nəzərdə tutur; onların ittihamın təsvirinə aidliyi yoxdur. Sonuncuya dair tələblər (cinayət qanununun maddəsi göstərilməklə verilmiş ittihamın təsviri) CPM-nin tamamilə başqa – 289.4-cü maddəsinə yerləşdirilmişdir.

«Cinayətin törədilmə üsulu»nun ittiham aktında göstərilməsinə dair misal. M. şəhər məhkəməsi işin prokurora qaytarılması barədə qərarlarının birində yazmışdır: «(...) Ş.C. göstərilən müddət ərzində ona ayrılmış əmək haqqından «Kapital-Bank»dan bankomat kartı vasitəsi ilə çıxarmışdır. Lakin göstərilən xüsusat da cinayətin törədilmə üsulu kimi ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində əks olunmamışdır.»⁵⁰

Bəzi hallarda işin prokurora qaytarılması əsasları müvafiq qərarlarda işin faktiki hallarından irəli gəlməyən məlumatlardan ibarət olur. Məsələn, B. rayon məhkəməsinin baxdığı cinayət işi üzrə ittiham aktından cinayətin B. şəhərində baş verdiyi, cinayətin motivinin isə narkotik asılılığının ödənilməsi olması görünməsinə baxmayaraq, işin prokurora qaytarılması barədə qərarın əsası kimi «(...) ittiham aktında cinayətin törədilmə yeri və motivi göstərilməmiş, (...)»⁵¹ mülahizə qeyd edilmişdir.

5.1.2. CPM-nin 289.3.2-ci maddəsinin tələbləri pozulmuşdur (ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində təqsirləndirilən şəxsin təqsirliliyini təsdiq edən sübutlar göstərilməmişdir).

CPM-nin 289.3.2-ci maddəsi tələb edir ki, ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində «təqsirləndirilən şəxsin təqsirliliyini təsdiq edən sübutlar» göstərilsin. Qanunvericinin iradəsi yalnız qeyd edilən sübutların göstərilməsinə əhatə edir. Sübutların məzmunu ilə əlaqədar hər hansı bir tələb yoxdur. Bu məsələ məhkəmə istintaqı mərhələsində (CPM-nin 324-338-ci maddələri) həll edilir. Buna baxmayaraq, bir çox hallarda məhkəmələr sübutların məzmununu işin prokurora qaytarılması prizmasından qiymətləndirir və bu zaman həm də sübutların araşdırılması qaydalarını pozur.

Məsələn, S. şəhər məhkəməsinin qərarında yazılmışdır: «(...) Azərbaycan Respublikası CPM-nin 289.3.2-ci maddəsinə görə təqsirləndirilən şəxsin təqsirliliyini təsdiq edən sübutlar ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində göstərilməlidir. (...) İş üzrə təyin edilmiş məhkəmə-tibb ekspertizası rəylərindən görünür ki, baş vermiş yol-nəqliyyat hadisəsi nəticəsində zərərçəkmiş A.K. az ağır xəsarət

almış və həmin xəsarətlərlə ölüm arasında birbaşa səbəbli əlaqə müəyyən edilməmişdir. (...) Həmin Məcəllənin 303.3.6-cı maddəsinə görə cinayət işi üzrə ittiham aktının və ya məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraatın nəticələrinə dair yekun protokolunun müvafiq olaraq bu Məcəllənin 289 və 290.3.2-ci maddələrinin və ya 296.2-ci maddəsinin tələblərinə uyğun olmaması cinayət işinin və ya sadələşdirilmiş icraat materiallarının baxılmasına xitam verilməsi və onun ibtidai araşdırma prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora qaytarılması üçün əsasdır.»⁵²

5.1.3. CPM-nin 289.3.3-cü maddəsinin tələbləri pozulmuşdur (ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində təqsirləndirilən şəxsin öz müdafiəsi üçün gətirdiyi dəlillər və həmin dəlillərin yoxlanılması zamanı toplanmış sübutlar göstərilməmişdir).

CPM-nin 289.3.3-cü maddəsinə əsasən, ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində «təqsirləndirilən şəxsin öz müdafiəsi üçün gətirdiyi dəlillər və həmin dəlillərin yoxlanılması zamanı toplanmış sübutlar» göstərilməlidir. Qanun normasının mətnindən aydın görünür ki, tələb edilən yalnız qeyd edilən dəlil və sübutların ittiham aktında *göstərilməsidir*. Müşahidələr göstərir ki, məhkəmələr bu tələbi heç bir əsas olmadan daha geniş təfsir edir.

Məsələn, Ş. rayon məhkəməsi «təqsirləndirilən şəxsin öz müdafiəsi üçün gətirdiyi dəlillər və həmin dəlillərin yoxlanılması zamanı toplanmış sübutlar» ifadəsini ibtidai istintaq zamanı belə *dəlil və sübutların toplanmaması* kimi başa düşmüşdür. Bu, cinayət təqibinin taktiki məsələsidir və məhkəməni narahat etməməlidir. İttihamın möhkəmləndirilməsi müstəntiqin və prokurorun vəzifəsidir. Belə «möhkəmlənmə» həm də təqsirləndirilən şəxsin öz müdafiəsi üçün gətirdiyi dəlil və sübutların təkzib edilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Ona görə də məhkəmə qərarda təqib orqanı qarşısında təqsirləndirilən şəxsin öz müdafiəsi üçün gətirdiyi dəlil və sübutları təkzib etmək vəzifəsi qoya bilməz. Ş. rayon məhkəməsinin qərarında isə belə vəzifə müəyyənləşdirilmişdir: «(...) Azərbaycan Respublikası CPM-nin 289.3.3-cü maddəsinə əsasən ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində təqsirləndirilən şəxsin öz müdafiəsi üçün gətirdiyi dəlillər və həmin dəlillərin yoxlanılması zamanı toplanmış sübutlar göstərilir. (...) Lakin ifadələr arasında qeyd olunan ziddiyyətlərin olmasına baxmayaraq, ittiham aktında təqsirləndirilən şəxsin öz müdafiəsi üçün gətirdiyi dəlillərin yoxlanılması zamanı toplanmış sübutlar və

50 Bax, C.Ş.Y. qızının CM-nin 179.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(051)-25/2013 nömrəli cinayət işi üzrə Mingəçevir şəhər məhkəməsinin 04 aprel 2013-cü il tarixli qərarı.

51 Bax: H.T.F. oğlunun CM-nin 234.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(022)-32/2013 nömrəli iş üzrə Biləsuvar rayon məhkəməsinin 05.03.2013-cü il tarixli qərarı.

52 Bax: Ə.S.M. oğlunun CM-nin 263.2-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(060)-39/2013 nömrəli iş üzrə Sumqayıt şəhər məhkəməsinin 15.01.2013-cü il tarixli qərarı.

həmin sübutların təkzib edilməsi göstərilməmişdir.»⁵³ Göründüyü kimi, məhkəmə dolayısı ilə təqib subyekti bir sıra istintaq hərəkətləri yerinə yetirməyə, məsələn, üzvləşdirmə aparmağa sövq edir, ittiham yardım edir.

Oxşar mövqə O. rayon məhkəməsi tərəfindən nümayiş etdirilmişdir. Mövqə belə ifadə edilmişdir: «Cinayət işinin materiallarından görünür ki, təqsirləndirilən şəxs Ə.Ə.hadisənin baş verməsinə B.A.-nın onu təhqir edərək vurmasının səbəb olduğunu bildirmişdir. B.A. isə Ə.Ə.-u təhqir etmədiyini, sonuncunun heç bir əsaslı səbəb olmadan onu bıçaqla vurduğunu bildirmişdir. Təqsirləndirilən şəxs və zərərçəkmiş şəxsin ifadələri arasında ziddiyyətlər olmasına baxmayaraq təqsirləndirilən şəxsin öz müdafiəsi üçün gətirdiyi dəlillər yoxlanılmamış, həmçinin cinayət işi üzrə tərtib edilmiş ittiham aktında bu barədə hər hansı məlumat öz əksini tapmamışdır.»⁵⁴

M. şəhər məhkəməsi «təqsirləndirilən şəxsin öz müdafiəsi üçün gətirdiyi dəlillər və həmin dəlillərin yoxlanılması zamanı toplanmış sübutlar» ifadəsini mənaqə tamamilə fərqli mülahizə ilə – bu sübutların «səthi və formal» olmaları ilə əvəzləmişdir. Məhkəmə sübutların ittiham aktında göstərilən məzmunu ilə kifayətlənməmiş, birbaşa sübutların özlərinin məzmununa istinad etmişdir. Qərarda yazılmışdır: «(...) Ş.C.-nin ifadəsinin bu hissəsindən görünür ki, o, faktiki olaraq özünü ona elan edilmiş ittihamda təqsirli bilməmiş və bununla bağlı dəlillər gətirmişdir. Lakin ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində Ş.C.-nin öz müdafiəsi üçün gətirdiyi dəlillər və həmin dəlillərin yoxlanılması zamanı toplanmış sübutlar səthi və formal şəkildə qeyd olunmuşdur.»⁵⁵ Sübutların məzmununun ittiham aktında necə əks olunması qanunla tənzimlənən məsələ deyil. Bu, kriminalistika elminin, doktrinasının predmeti olmaqla yuridik fakt rolunda çıxış etmək üçün həddən artıq subyektivliyinə görə yararsızdır. Ən əsası isə bu, cinayət təqibi funksiyasına aid məsələdir. Təbii ki, məhkəmə bununla məşğul olmamalıdır.

5.1.4. CPM-nin 289.3.4-cü maddəsinin tələbləri pozulmuşdur (ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində təqsirləndirilən şəxsi səciyyəli hallar göstərilməmişdir).

CPM-nin 289.3.4-cü maddəsində təsbit edilmişdir ki, ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində

«təqsirləndirilən şəxsi səciyyəli hallar» göstərilməlidir. Qanun bu halların dairəsini müəyyənləşdirmir. Doktrina müəyyən etmişdir ki, təqsirləndirilən şəxsi fərdiləşdirməyə imkan verən məlumatların dairəsi bu tələbi ödəyə bilər. Bu dairənin işin düzgün həlli üçün heç bir əhəmiyyət kəsb etməyən məlumatlarla genişləndirilməsi rəşional əsasdan məhrumdur. Nəzərdən qaçırılmamalıdır ki, təqsirləndirilən şəxsi səciyyəli halların məhkəmənin sonrakı mərhələlərində də toplanması mümkündür.

Buna baxmayaraq, bəzi hallarda məhkəmələr belə məlumatların dairəsinin qanunla məhdudlaşdırılmamasından yararlanaraq işin prokurora qaytarılmasında formal bəhanələrdən də istifadə edir. Məsələn, S. rayon məhkəməsi işin prokurora qaytarılmasını təqsirləndirilən şəxslərin yaşayış yerlərindən arayış və xasiyyətnamələrin alınmaması ilə əsaslandırılmışdır. Qərarda yazılmışdır: «(...) təqsirləndirilən şəxslər S.M.M oğlu və Ə.Ə.N. oğlunun səciyyəli hallar qeyd olunsada, həmin məlumatlar müstəntiq tərəfindən tam və hərtərəfli yoxlanılmadan, təqsirləndirilən şəxslərin yaşayış yerlərindən ailə vəziyyətləri haqda arayışlar və xasiyyətnamələr alınmadan göstərilmişdir. Belə ki, məhkəmənin hazırlıq iclasında müəyyən edilmişdir ki, təqsirləndirilən şəxs Ə.Ə.N. oğlunun himayəsində 3 azyaşlı uşağı vardır.»⁵⁶ Məhkəmənin məntiqi görünür – təqsirləndirilən şəxsin 3 uşağının olmasını məhkəmə müəyyənləşdirməmişdirsə, ona başqa məlumatların da bu yolla müəyyənləşdirilməsinə mane olan nədir?! Və ya, lazım olan məlumatlar (təqsirləndirilən şəxsin 3 uşağının olması) əldə edilmişdirsə, onda işin prokurora qaytarılmasına nə ehtiyac var idi?!

İ. rayon məhkəməsi «təqsirləndirilən şəxsi səciyyəli hallar» ifadəsinin həm də əməlin cinayət qanununun daha ağır maddəsi ilə təvşifinə təsir edən məlumatları əhatə etməsi tərəfdarıdır. Qərarların birində məhkəmənin mövqeyi belə ifadə edilmişdir: «İttiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində A.Q.C. oğlunun əvvəllər talamaya görə iki dəfə məhkum edilmiş şəxs olması nəinki təqsirləndirilən şəxsi səciyyəli halların hal kimi əks olunmamış, əksinə nəticəvi hissəsində göstərilmişdir ki, ACDİÜ AR Məhkəməsinin 04 aprel 2001-ci il tarixli hökmü ilə A.Q.C. oğlu Azərbaycan Respublikası CM-nin 177.2.1, 177.2.2, 177.2.3, 177.2.4, 177.3.3 və 132-ci maddələri ilə təqsirli bilinərək 10 il müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş və məhkumluğu ödənilməmişdir.

53 Bax: S.T.S. oğlunun CM-nin 153-cü maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(075)-17/2013 nömrəli iş üzrə Şəki rayon məhkəməsinin 26.02.2013-cü il tarixli qərarı.

54 Bax: Ə.Ə.İ. oğlunun CM-nin 221.3 və 228.4-cü maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(054)-6/2013 nömrəli cinayət işi üzrə Oğuz rayon məhkəməsinin 18.02.2013-cü il tarixli qərarı.

55 Bax, C.Ş.Y. qızının CM-nin 179.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(051)-25/2013 nömrəli cinayət işi üzrə Mingəçevir şəhər məhkəməsinin 04 aprel 2013-cü il tarixli qərarı.

56 Bax, S.M.M. oğlu və Ə.Ə.N. oğlunun CM-nin 221.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilmələrinə dair 1(010)-198/2013 nömrəli iş üzrə Suraxanı rayon məhkəməsinin 22.10.2013-cü il tarixli qərarı.

(...) Təqsirləndirilən şəxsin talamaya görə əvvəllər iki dəfə və ya daha çox cinayət törətməsi AR CM-də nəzərdə tutulmuş ayrıca cinayət tərkibinin əlaməti kimi müəyyən edildiyindən məhkəmə hesab edir ki, cinayət işi üzrə ittiham aktının AR CPM-nin 289.3.4-cü və 289.4-cü maddələrinin tələblərinə uyğun şəkildə tərtib edilməməsi kobud pozuntu kimi qiymətləndirilərək cinayət işinin materialları ilə təsdiq olunan hallara uyğun şəkildə səciyyələndirilməmiş təqsirləndirilən şəxs A.Q.C. oğlunun irəli sürülmüş ittiham üzrə məhkəməyə verilməsinin qeyri-mümkünlüyü barədə dövlət ittihamçısının irəli sürdüyü dəlillər əsaslı sayılmalıdır.»⁵⁷ Məhkumluğun hansının ödənilməsi, hansının ödənilməməsi və ya şəxsin «əvvəllər talamaya görə iki dəfə məhkum edilmiş şəxs» olması məhkəmə baxışı mərhələsində tərəflərin çəkişməsinin predmetidir. Məhkəmə hazırlıq iclasında faktiki olaraq tövsif məsələsini həll etmiş, şəxsin cinayət qanununun daha ağır maddəsi ilə təqsirləndirilməsi tərəfdarı olduğunu bildirmişdir. Əgər şəxsin əməlinin cinayət qanununun daha yüngül maddəsi ilə tövsif edilməsi işin hazırlıq iclasından qaytarılması üçün əsasdırsa, onda CPM-nin 318.2-ci maddəsi nəyə lazımdır? Eyni məsələnin CPM-nin ayrı-ayrı prosessual institutlara həsr edilmiş iki maddəsi ilə tənzimlənməsi mümkünsüzdür. Ona görə də, məhkəmənin qeyd edilən qərarını əsaslı hesab etmək olmaz. Faktiki olaraq bu işdə CPM-nin 289.3.4 və 289.4-cü maddələrinin tələbləri pozulmamış, ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı və nəticəvi hissələrində təqsirləndirilən şəxsin barəsində olan məlumatlar (məhkumluq) və cinayət qanununun maddəsi göstərilmiş, verilmiş ittihamın təsviri əks etdirilmişdir. Bununla da, CPM-nin 303.3.6-cı maddəsinin tətbiqi üçün kafi əsas mövcud olmamışdır.

Ş. rayon məhkəməsi bir işdə təqsirləndirilən şəxsi səciyyələndirən halların göstərilməsini ittiham aktında bu halların məzmununun açılması kimi interpretasiya etmişdir. Məhkəmə fikrini belə əsaslandırmışdır: «(...) ittiham aktında təqsirləndirilən şəxsi səciyyələndirən hallar sadalanarkən T.Ş.-nin mənfi xarakterizə olunması göstərilmiş, lakin hansı hərəkətlərə görə onun mənfi xarakterizə olunması, mənfi xarakterin *nədən ibarət olması* göstərilməmişdir. (...) A.Ş.-nin hansı xüsusat üzrə qardaşı G.Ş.-nin ifadəsini təsdiq etməsi, hansı xüsusat üzrə isə təsdiq etməyərik qismən təsdiq etməsi göstərilməmişdir.»⁵⁸

Ş. rayon məhkəməsi (Ə.M.R. oğlunun CM-nin 237.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(031)-41/2013 nömrəli iş üzrə 30 sentyabr 2013-cü il tarixli qərar) işi prokurora ona görə qaytarmışdır ki, təqsirləndirilən şəxsin məhkumluğuna dair məlumatlar onun öz deməsinədən götürülmüşdür. Qərarda yazılmışdır: «Hazırkı cinayət işi üzrə ittiham aktının nəticəvi hissəsində təqsirləndirilən şəxs haqqında məlumatlarda təqsirləndirilən şəxsin «deməsinə görə əvvəllər məhkum olunmamış» sözləri qeyd olunması istintaq orqanının həmin xüsusata düzgün hüquqi qiymət verməməsinə dəlalət edir. Qeyd olunan pozuntular Azərbaycan Respublikası CPM-nin 303.3.6-cı maddəsinin tələbinə əsasən cinayət işinin və ya sadələşdirilmiş icraat materiallarının baxılmasına xitam verilməsi və onun ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora qaytarılması üçün əsasdır.» Məhkəmə faktiki olaraq ittiham sübutunun mötəbərliyini şübhə altına almışdır. Qanun «məhkumluğun olmaması» faktının sübuta yetirilməsini tələb etmir. CPM-nin 140.0.5-ci maddəsi «məhkəmə hökümünün surəti» ilə «təqsirləndirilən şəxsin əvvəlki məhkumluğunun olması və ona müəyyən cəza təyin edilməsi» faktının müəyyənləşdirilməsi qaydasını təsbit etmişdir. Məhkumluğun olmaması ilə məhkumluğun olması eyni müstəvidə baxılan məsələlər ola bilər, lakin təqsirsizlik prezumpsiyası baxımından onlar cinayət təqibi subyekti üçün müxtəlif vəzifələr müəyyənləşdirir. Bu mənada məhkumluğun olmasının sübuta yetirilməsi tələbi anlaşılındır. Məhkumluğun olmaması isə prezumpsiyadır. Bu yanaşmaya görə, ittiham aktında şəxsin məhkum olmaması yazılmasaydı belə, bu, şəxsin məhkumluğu sübut edilənə qədər heç bir hüquqi nəticə verməməli idi. Göründüyü kimi, məhkəmə təqsirsizlik prezumpsiyasının ziddinə mülahizə yürütmüşdür.

Məhkəmənin formal-hüquqi əsası da olmamışdır. CPM-nin 289-cü maddəsində tələb edilmir ki, ittiham aktında təqsirləndirilən şəxsin məhkumluğu haqqında məlumat göstərilsin. CPM-nin 289.3.4-cü maddəsindəki «təqsirləndirilən şəxsi səciyyələndirən hallar» və 289.4-cü maddəsindəki «təqsirləndirilən şəxs haqqında məlumatlar» məhkumluq haqqında məlumat demək deyildir. CPM-nin mətnində «təqsirləndirilən şəxsin əvvəlki məhkumluğunun olması»,⁵⁹ «təqsirləndirilən şəxsin məhkumluğu»⁶⁰ konstruksiyaların

57 Bax: A.Q.C. oğlunun CM-nin 177.2.1, 177.2.3 və 177.2.4-cü maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(036)-77/2013 nömrəli iş üzrə İmişli rayon məhkəməsinin 22.10.2013-cü il tarixli qərarı.

58 Bax: S.T.S. oğlunun CM-nin 153-cü maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(075)-17/2013 nömrəli iş üzrə Şəki rayon məhkəməsinin 26.02.2013-cü il tarixli qərarı.

59 Bax, CPM: Maddə 140. Bəzi sübutlar əsasında müəyyən edilən hallar. 140.0. Cinayət prosesi gedində aşağıdakı hallar yalnız aşağıda göstərilən sübutların əvvəlcədən əldə edilməsi və tədqiqi şərti ilə müəyyən edilə bilər: (...) 140.0.5. təqsirləndirilən şəxsin əvvəlki məhkumluğunun olması və ona müəyyən cəza təyin edilməsi — məhkəmə hökümünün surəti.»

60 Bax, orada: Maddə 234. Şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi protokolu. 234.1. Şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin hər bir dindirilməsi haqqında müstəntiq tərəfindən protokol tərtib edilir və həmin protokolda aşağıdakı məlumatlar göstərilməlidir: 234.1.4. şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin məhkumluğu(...)

dan istifadə edilir. «Eynilik» məntiq qanununa görə, şəxsin məhkumluğuna dair məlumat bir yerdə belə, başqa yerdə isə «təqsirləndirilən şəxsi səciyyələndirən hal» və ya «təqsirləndirilən şəxs haqqında məlumat» adlandırılı bilməz. Buradan belə nəticə çıxır ki, qanunverici CPM-nin 289-cu maddəsində ittiham aktında «təqsirləndirilən şəxsin məhkumuluğu»nun əks etdirilməsini tələb etməmişdirsə, deməli, bunu yazmaq həmin maddənin tələblərinin pozulması sayıla bilməz.

Bu mülahizənin opponentləri deyə bilərlər ki, «məhkumluq» təqsirləndirilən şəxs haqqında məlumat (və ya onu səciyyələndirən hal) anlayışına daxildir və ittiham aktında onun göstərilməməsi qeyd edilən məlumatların göstərilməməsi anlamını verir. «Məlumatlar» geniş (qeyri-məhdud), sonsuz, hüdudsuz anlamda şərh edilsə, absurda gətirib çıxara bilər. Onda şəxsin barəsində istənilən, hətta ən əhəmiyyətsiz hal barədə məlumatın əks etdirilməməsi ittiham aktının düzgün tətbiq olunmaması anlamına səbəb ola bilər. Qanunda məhdudiyət yoxdursa, bu sağlam düşüncə, ağılabatanlıq meyarına əsasən edilməlidir. Konkret olaraq belə hallarda həmin məlumatın təqsirləndirilən şəxsə qarşı irəli sürülmüş ittihamın həcminə, onun müdafiə imkanlarına və s. təsir edib-etməməsi nəzərə alınmalıdır. Məsələn, şəxs CM-nin 237.1-ci maddəsi ilə ittiham olunur. Maddənin dispozisiyasına görə, şəxsin əvvəllər məhkum olunmasının cinayət-hüquqi əhəmiyyəti yoxdur. Təqsirləndirilən şəxsin barəsində «polisın nəzarəti altına vermə» qətimkan tədbiri seçilmişdir. Onun dəyişdirilməsinə işarə edən açıq-aşkar hallar yoxdur. Belə şərtlər şəraitində şəxsin məhkumluğunun olmamasını CPM-nin 303.3.6-cı maddəsinin tələblərini ödəyən «kobud pozuntu» saymaq olmaz.

Əhəmiyyətsiz məlumatların işin prokurora qaytarılması bəhanəsi kimi istifadə edilməsi nümunəsinin biri də Ş. rayon məhkəməsi tərəfindən nümayiş etdirilmişdir. Bu məhkəmə bir işi prokurora təqsirləndirilən şəxsin əvvəllər cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi əsasının göstərilməməsinə görə qaytarılmışdır. Qərarda nəticə belə əsaslandırılmışdır: «(...) ittiham aktında 18.10.2012-ci il tarixdə 120820057 sayılı cinayət işi üzrə müstəntiq tərəfindən S.S.S. oğlunun cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi və Azərbaycan Respublikası CPM-nin 40.2.1-ci maddəsinə əsasən iş üzrə icraata xitam verilməsi göstərilmişdir. Lakin iş üzrə icraata hansı əsasla xitam verilməsi, şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi göstərilməmişdir». ⁶¹ Əslində, maddədən bunu görmək mümkün idi. Bu da, qeyd olunanların əhəmiyyətsizliyinə dəlalət edir.

5.1.5. CPM-nin 289.3.5-ci maddəsinin tələbləri pozulmuşdur (ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində zərər çəkmiş şəxsi səciyyələndirən hallar göstərilməmişdir).

CPM-nin 289.3.5-ci maddəsində qeyd edilmişdir ki, ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində «zərər çəkmiş şəxsi səciyyələndirən hallar» göstərilir. İttiham aktının bu Məcəllənin 289-cu maddəsinin (o cümlədən 289.3.5-ci maddəsinin) tələblərinə uyğun olmamasını həmin Məcəllənin 303.3.6-cı maddəsi işin prokurora qaytarılması əsaslarından biri hesab edir. «Səciyyələndirən hal» anlayışı cinayət-prosessual qanunvericiliyində müəyyən edilməmişdir. Halbuki, hüquqi prosesin düzgün istiqamətdə və lazımı qaydada aparılması üçün bu vacib şərtidir.

Şəxsin sosial əlaqələri, daxili aləmi nə qədər zəngindərsə, onu səciyyələndirən hallar da bir o qədər geniş və dərinir. Bədii ədəbiyyatda bir qəhrəmanı səciyyələndirmək üçün əsər müəlliflərinə bəzən yüzlərlə səhifə də kifayət etmir. Təbii ki, şəxs haqqında bütün səciyyəvi məlumatların ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində göstərmək tələbi absurd olardı. Bu məlumatlar həddən az da olmamalıdır. Rasional bir hədd müəyyən edilməlidir ki, bu nə cinayət təqibi maraqlarına, nə də proses iştirakçılarının hüquqlarına xələl gətirməsin, onları cinayət prosesində təmin etsin.

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində «səciyyə» – hər hansı bir şeyin və ya hadisənin başqalarından fərqləndirən xüsusiyyəti, xarakteri, «səciyyələndirmək» – bir şeyin səciyyəvi xüsusiyyətlərini vermək, göstərmək kimi müəyyən edilmişdir. ⁶²

İstənilən şəxsi digərindən fərqləndirən universal məlumat onun adı, atasının adı və soyadıdır. Cinayət prosesi müstəvisində bura onun prosessual statusu ilə bağlı məlumatlar əlavə edilə bilər. Qanun zərər çəkmiş şəxsi cinayət nəticəsində mənəvi, fiziki və ya maddi zərər vurulmuş şəxs kimi təyin edir (CPM-nin 7.0.36-cı maddəsi).

Deməli, cinayət prosesində zərər çəkmiş şəxsi səciyyələndirən hal (məlumat) kimi onun soyadı, adı, atasının adı, cinayət nəticəsində mənəvi, fiziki və ya maddi zərər vurulması xüsusiyyətləri kifayət edə bilər. İttiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində bunların yazılması ilə qanun norması tələbinin ödənildiyini hesab etmək olar. Təbii ki, bu, minimal həddir; müstəntiq bu dairəyə başqa, əlavə məlumatlar da daxil edə bilər. Lakin belə «artıq» məlumatların daxil edilməməsi hüquqi nəticə yaratmamalıdır. Əks təqdirdə hüquqi volyuntarizmdən, özbaşnalıqdan qaçmaq mümkün olmaz.

61 S.S.S. oğlunun CM-nin 188-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair cinayət işi üzrə Şəki rayon məhkəməsinin 23.01.2013-cü il tarixli qərarı.

62 Bax: Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cildə. IV cild. Bakı, «Şərq-Qərb», 2006, 712 səh.

Təəssüflə qeyd edilməlidir ki, işi prokurora qaytaran məhkəmələr bir çox hallarda rasionallıq həddini aşmış, «zərər çəkmiş şəxsi səciyyəlandırən hal» dairəsinə cinayət-prosessual əhəmiyyəti olmayan, az olan və ya belə əhəmiyyəti mübahisəli olan məlumatların da daxil edilməsini tələb etmişlər.

Məsələn, A. rayon məhkəməsi ittiham aktında zərərçəkmiş hüquqi şəxsin özünün əvəzinə onun hüquqlarını həyata keçirən nümayəndəni səciyyəlandırən halların göstərilməsini «işə aidiyyəti olmayan başqa bir şəxsi səciyyəlandır»mə kimi qiymətləndirmiş, bunu ittiham aktının CPM-nin 289.3.5-ci maddəsinin tələblərinə uyğunsuzluq hesab edərək işi prokurora qaytarmışdır. Müvafiq qərarla göstərilmişdir: «(...) cinayət təqibinə zərərçəkmiş şəxsin şikayəti və prokuror tərəfindən başlanması üçün CPM-nin 37.5-ci maddəsində yuxarıda göstərilən əsasların heç biri olmadan müstəntiq tərəfindən başlanmışdır. (...) cinayət işi (...) AQAT-AQRO MMC-də baytar işləyən İ.D.S oğlu tərəfindən yazılmış ərizə əsasında başlanmışdır. (...) İ.D.S. oğlu həmin hüquqi şəxsin nə təsisçisi, nə də müdiri olmamış və ona cinayət nəticəsində heç bir mənəvi və ya maddi ziyan dəyməmişdir. (...) İB-nin baş müstəntiqi (...) cinayət işi üzrə (...) MMC-ni zərərçəkmiş şəxs qismində tanımamış, «zərərçəkmiş hüquqi şəxsin nümayəndəsi qismində tanınma barədə» 16.08.2013-cü il tarixli qərarı ilə qanunsuz və əsassız olaraq cinayət işi üzrə H.Ə.M. oğlunu zərərçəkmiş şəxsin hüquqi nümayəndəsi qismində tanımışdır. (...) ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində AR CPM-nin 289.3.5-ci maddəsinə əsasən zərərçəkmiş hüquqi şəxsi səciyyəlandırən halları göstərməli olduğu halda, qanunsuz və əsassız olaraq, işə aidiyyəti olmayan başqa bir şəxsi səciyyəlandırmışdır. Bununla da ittiham aktı qanunun tələblərinə uyğun tərtib edilməmişdir.»⁶³

Göründüyü kimi, faktiki olaraq məhkəmə müstəntiq tərəfindən zərərçəkmiş statusunda olacaq şəxsin müəyyənləşdirilməsini düzgün hesab etməmişdir. Məhkəmənin belə qanuni səlahiyyəti yoxdur. Kimi zərərçəkmiş şəxs qismində tanımaq, kimi – tanımamaq məhkəməyə qədər mərhələdə müstəntiqin, təhqiqatçının səlahiyyətinə aid məsələdir. Bu məsələ ilə bağlı məhkəmənin özünün ayrıca səlahiyyəti vardır, lakin həmin səlahiyyət məhkəmə mərhələsinə aiddir. Cinayət təqibi məsələsi ilə bağlı prokurora göstəriş verən məhkəmənin ittiham funksiyası həyata keçirməsi mübahisəsizdir.

Bundan başqa, məhkəmə nəzərə almamışdır ki, bu hissədə qanun normasının tələb etdiyi bir şeydir – ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində «zərər çək-

miş şəxsi səciyyəlandırən hallar» göstərilsin. O, tələb etmir ki, zərər çəkmiş şəxs və ya onu səciyyəlandırən hallar hansısa tələblərə cavab verməlidir, məsələn, onlar «düzgün» seçilməlidir. Bununla belə, qanun zərər çəkmiş şəxs qismində tanındıqdan sonra buna əsaslar olmadığı müəyyən edilməsi hallarında yaranmış situasiyanın həlli qaydasını müəyyənləşdirmişdir. CPM-nin 87.5-ci maddəsinə əsasən, belə hallarda «təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə əsaslandırılmış qərarı ilə həmin şəxsin cinayət prosesində zərər çəkmiş şəxs qismində iştirakına xitam verir», daha işi prokurora qaytarmır. Başqa bir şəxsin zərər çəkmiş qismində iştirakına əsaslar yarandıqda isə həmin subyektlər müvafiq qərar qəbul edir (CPM-nin 87.1-ci maddəsi).

O ki qaldı ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində zərər çəkmiş hüquqi şəxsi səciyyəlandırən halların göstərilməsinə, qanun belə qayda təsbit etməmişdir. Əksinə, bu sənəddə məhz hüquqi şəxsin nümayəndəsini səciyyəlandırən hallar göstərilməlidir. CPM-nin 87.3-cü maddəsində müəyyən edilmişdir: «Cinayət nəticəsində mənəvi və ya maddi ziyan dəymiş hüquqi şəxs zərər çəkmiş şəxs qismində tanına bilər. Belə halda bu maddədə nəzərdə tutulmuş zərər çəkmiş şəxsin hüquq və vəzifələrini hüquqi şəxsin müvəkkil edilmiş nümayəndəsi həyata keçirir.» Cinayət prosesi üçün mücərrəd şəxs yox, cinayət-prosessual statusa malik subyekt əhəmiyyətlidir.

CPM-nin 102.1-ci maddəsinin mənasına görə, nümayəndə zərərçəkmiş şəxsi prosesdə təmsil edir. Təmsilçilik həm də ittiham aktında nümayəndəni səciyyəlandırən halların göstərilməsini əhatə edə bilər. Bu Məcəllənin 102.5-ci maddəsi nümayəndənin təmsilçiliyini yalnız «ayrılmaz hüquqlar»la məhdudlaşdırmışdır. İttiham aktında nümayəndə barədə məlumat verilməsi zərərçəkmiş şəxsin ayrılmaz hüququ deyildir.

Ş. rayon məhkəməsi CPM-nin 289.3.5-ci maddəsinin müəyyən etdiyi hallara «zərərin xarakteri və həcmi haqqında məlumatlar»ı da daxil etmişdir. Bir cinayət işini prokurora qaytaran məhkəmə hesab etmişdir ki, «(...) zərərçəkmiş şəxsi səciyyəlandırən halların siyahısı konkret göstərilmədiyi üçün ittiham aktı tərtib edilərkən yalnız zərərçəkmiş şəxsin şəxsiyyəti və həyat tərzi ilə bağlı olan məlumatların deyil, həmçinin, ona vurulmuş zərərin xarakteri və həcmi haqqında da məlumatlar göstərilməlidir. Lakin ittiham aktında yalnız zərər çəkmiş hüquqi şəxsin yerləşdiyi ünvanın göstərilməsi ilə kifayətlənilmiş, dəymiş ziyanla bağlı heç bir məlumat öz əksini tapmamışdır.»⁶⁴

63 Bax: Ə.E.T. oğlunun CM-nin 177.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair iş üzrə Ağcabədi rayon məhkəməsinin 28.10.2013-cü il tarixli qərarı.

64 Bax: S.S.S. oğlunun CM-nin 188-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair cinayət işi üzrə Şəki rayon məhkəməsinin 23.01.2013-cü il tarixli qərarı.

S. rayon məhkəməsi bir işdə zərər çəkmiş kimi tanınmış şəxsin ittiham aktında şahid kimi göstərilməsinə, onu səciyyələndirən halların ayrıca yazılmamasını işin prokurora qaytarılması üçün yetərli hesab etmişdir. Müvafiq qərarda qeyd edilmişdir ki, «ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində B.X. şahid kimi yazılmış və onun zərərçəkmiş şəxs kimi səciyyələndirən halları göstərilməmişdir (iş vər. 119-129). Yəni, Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 289.3.5-ci maddəsinin tələbləri yerinə yetirilməmişdir.»⁶⁵ İcraat materiallarında şəxsin zərər çəkmiş qismində tanınmasını təsdiq edən prosessual sənəd varsa, bu şəxs cinayət hadisənin bilavasitə iştirakçısı olduğuna görə dindirilmişdirsə, dindirmə zamanı statusu «şahid» olmuşdursa, bu şəxsi (şahid və ya zərər çəkmiş statusundan asılı olmadan) səciyyələndirən hallar varsa, deməli iş prokurora *formal əlamətlərə* görə qaytarılmışdır. Qanunun mənasına görə, işin prokurora qaytarılmasına səbəb olan pozuntunu «kobud»laşdıran əlamətlərdən biri onun məhkəmədə aradan qaldırılmasının qeyri-mümkünlüyüdür. Bu işdə məhkəmənin aşkar etdiyi «kobud pozuntu»nu aradan qaldırmaq üçün prokurorun və müstəntiqin edəcəyi hər bir şeyi məhkəmənin özü işi qaytarmadan da edə bilərdi. Məsələn, hazırlıq iclasının qərarı ilə müəyyən edə bilərdi ki, şahid B.X. ilə zərər çəkmiş B.X. eyni şəxs-

dirlər. Əslində, buna da ehtiyac yox idi, çünki ittiham aktından və icraat materiallarından aydın idi ki, zərər çəkmiş şəxs kimdir, onu cinayət hadisəsi ilə bağlayan amillər hansılardır.

5.1.6. CPM-nin 289.3.6-cı maddəsinin tələbləri pozulmuşdur (ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində «təqsirləndirilən şəxsin məsuliyyətini ağırlaşdıran və yüngülləşdirən hallar göstərilməmişdir).

CPM-nin 289.3.6-cı maddəsinə əsasən, ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində «təqsirləndirilən şəxsin məsuliyyətini ağırlaşdıran və yüngülləşdirən hallar» göstərilməlidir. Bu hallar cinayət qanunu ilə müəyyən edilmişdir.⁶⁶ Tələb yalnız qeyd edilən halların göstərilməsindən ibarətdir. Bu və ya digər halın həmin kateqoriyaya aid edilməsi və ya edilməməsi, nəzərə alınıb-alınmaması qeyd edilən normanın təsiri altına düşür. CPM-nin 303.3.6-cı maddəsi kontekstində onlar işin prokurora qaytarılması üçün hüquqi əsas (yuridik fakt) rolunda çıxış etməməlidir. Buna baxmayaraq, bəzi hallarda məhkəmələr təqsirləndirilən şəxsin məsuliyyətini ağırlaşdıran və yüngülləşdirən halların əsas olduğu halda göstərilməməsi və ya əsas olmadığı halda göstərilməsi kimi səbəblərə, yəni qanun-

65 Bax: H.Ş.M. qızının CM 234.5-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(010)-177/2013 nömrəli işə Suraxanı rayon məhkəməsinin 14.10.2013-cü il tarixli hazırlıq iclası qərarı

66 Bax, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi: «**Maddə 59. Cəzani yüngülləşdirən hallar** aşağıdakılardır: 59.1.1. hadisələrin təsadüfi axarı zəminində ilk dəfə olaraq böyük ictimai təhlükə törətməyə və ya az ağır cinayətin törədilməsi; 59.1.2. cinayətin yetkinlik yaşına çatmayan şəxs tərəfindən törədilməsi; 59.1.3. cinayətin hamilə qadın tərəfindən törədilməsi; 59.1.4. cinayət törətmiş şəxsin himayəsində azyaşlı uşağın olması; 59.1.5. cinayətin ağır həyat şəraiti nəticəsində və ya mərhəmətlikli niyyəti ilə törədilməsi; 59.1.6. cinayətin fiziki və ya psixi məcburiyyət təsiri altında, yaxud maddi, xidməti və ya sair cəhətdən asılılıq nəticəsində törədilməsi; 59.1.7. cinayətin zəruri müdafiənin, ictimai təhlükəli əməl törətmiş şəxsin tutulmasının, son zərurətin, əsaslı riskin, ömrün və ya sərəncamın icra edilməsinin qanunla müəyyən edilmiş şərtlərini pozmaqla törədilməsi; 59.1.8. cinayətin zərərçəkmiş şəxsin qanunsuz və ya əxlaqsız hərəkətlərinin təsiri altında və ya bu hərəkətlər nəticəsində qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan (affekt) vəziyyətində törədilməsi; 59.1.9. könüllü gəlib təqsirini boynuna alma, cinayətin açılmasına, onun digər iştirakçılarının ifşa edilməsinə, cinayət nəticəsində əldə edilmiş əmlakın axtarışına və tapılmasına fəal kömək etmə; 59.1.10. cinayətin törədilməsindən bilavasitə sonra zərərçəkmiş şəxsə tibbi və ya digər yardım göstərilməsi, cinayət nəticəsində dəymiş maddi və mənəvi zərərin könüllü olaraq ödənilməsi və ya aradan qaldırılması, zərərçəkmiş şəxslə razılıq əldə etməyə cəhd edilməsi, zərərçəkmiş şəxsə dəymiş zərərin azaldılmasına yönəldilmiş digər hərəkətlərin edilməsi. (...) **Maddə 61. Cəzani ağırlaşdıran hallar.** 61.1. Cəzani ağırlaşdıran hallar aşağıdakılardır: 61.1.1. cinayətlərin təkrar törədilməsi, cinayətlərin residivi; 61.1.2. cinayətin ağır nəticələrə səbəb olması; 61.1.3. cinayətin qabaqcadan əlbir olmuş bir qrup şəxs, mütəşəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik (təşkilat) tərəfindən törədilməsi; 61.1.4. cinayətin törədilməsində xüsusilə fəal iştirak etmə; 61.1.5. psixi pozuntulardan əziyyət çəkən və ya sərəcoş vəziyyətdə olan şəxslərin, habelə cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddinə çatmayan şəxslərin cinayət törətməyə cəlb olunması; 61.1.6. cinayətin milli, irqi və ya dini düşmənçilik, dini fanatizm, digər şəxslərin qanuni hərəkətlərinə görə qisas almaq zəminində, tamah məqsədi ilə və ya sair alçaq niyyətlərlə, habelə başqa cinayəti ört-basdır etmək və ya onun törədilməsini asanlaşdırmaq məqsədi ilə törədilməsi; 61.1.7. cinayətin müqəssir üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadın, habelə azyaşlı, qoca və ya köməksiz vəziyyətdə olan və ya müqəssirdən asılı vəziyyətdə olan şəxsə qarşı törədilməsi; 61.1.8. cinayətin öz qulluq və ya ictimai borcunu yerinə yetirən şəxsə və ya onun yaxın qohumlarına qarşı törədilməsi; 61.1.9. cinayətin zərərçəkmiş şəxsə qarşı xüsusi amansızlıqla, o cümlədən azab və ya işgəncə verməklə törədilməsi; 61.1.10. cinayətin odlu silahdan, partlayıcı vasitələrdən və ya digər ümumi təhlükəli üsullardan və texniki vasitələrdən istifadə etməklə törədilməsi; 61.1.11. cinayətin fəvqəladə vəziyyət, təbii və ya digər ictimai fəlakət şəraitində, habelə kütləvi iğtişaşlar zamanı törədilməsi; 61.1.12. cinayətin hakimiyyət nümayəndəsinin xüsusi geyimlərindən və ya sənədlərindən istifadə etməklə törədilməsi; 61.1.13. cinayətin qulluq mövqeyinə və ya müqaviləyə əsasən təqsirkara göstərilən etimaddan istifadə etməklə törədilməsi.»

da nəzərdə tutulmayan əsaslara görə işləri prokurora qaytarmışlar.

Məsələn, M. şəhər məhkəməsinin bir qərarında yazılmışdır: «Ş.C.-ya Cinayət Məcəlləsinin 179.1-ci maddəsi ilə istinad edilən cinayət əməli birbaşa qəsdlə törədilən cinayət olmaqla, hadisələrin təsadüfi axarı zəminində törədilmiş cinayətlərə aid edilə bilməz. Lakin ittiham aktında Ş.C.-nin ilk dəfə böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətməsi onun məsuliyyətini yüngülləşdirən hal kimi göstərilmişdir.»⁶⁷ Bu və ya digər halın cəzanı (və ya məsuliyyəti) yüngülləşdirən hal kimi əsassız olaraq nəzərə alınması məsələsi müzakirə edilərkən nəzərə almaq lazımdır ki, qanunverici onların məhdud dairəsini müəyyən etməmişdir. Cinayət Məcəlləsinin 59.2-ci maddəsində vurğulanmışdır ki, «bu Məcəllənin 59.1.1–59.1.10-cu maddələrində göstərilməmiş başqa hallar da cəzanı yüngülləşdirən hal qismində nəzərə alına bilər». Deməli, «hadisələrin təsadüfi axarı zəminində ilk dəfə olaraq böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətin törədilməsi»ni həm ehtiyatsızlıqdan, həm də qəsdlə törədilən cinayətlər üzrə cəzanı yüngülləşdirən hal hesab etmək olar. Cinayət qanunu buna maddihüquqi əsas verir. Digər tərəfdən, yüngülləşdirici halların dairəsinin məhdudlaşdırılmaması imkan verir ki, hətta mübahisəli, şübhəli hallar belə bu kateqoriyaya aid edilsin. Təqsirsizlik prezumpsiyası tələb edir ki, belə hallar təqsirləndirilən şəxsin xeyrinə həll olunsun.⁶⁸ Ona görə də, M. şəhər məhkəməsinin mövqeyini qanunun bu tələbləri baxımından da əsaslı hesab etmək mümkün deyildir.

Y. rayon məhkəməsi işi prokurora ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində təqsirləndirilən şəxslərin himayəsində azyaşlı uşaqların olmasının göstərilməsinə görə qaytarmışdır. Qərarla göstərilmişdir: «(...) A.Ə.-in himayəsində iki, M.Ə.-in himayəsində isə 3 azyaşlı uşaqları vardır. Lakin ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində azyaşlı uşaqların olması həm A.Ə., həm də M.Ə. məsuliyyətini yüngülləşdirən hal kimi göstərilmişdir ki, bu da nəticə etibarlı ilə Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 289.3.6-cı maddəsinin tələblərinin pozulmasına gətirib çıxarmışdır.»⁶⁹ İstənilən prosessual qərar qanunla bərabər, həm də sağlam düşüncəyə və məntiqə əsaslanmalıdır. Əgər hazırlıq iclasında artıq təqsirləndirilən şəxsin birinin himayəsində 2, o birinin himayəsində 3 azyaşlı uşaq olması faktları müəyyən

edilmişdirsə, bunlar təqsirləndirilən şəxslərin cəzalarını yüngülləşdirən hal kimi qiymətləndirilmişdirsə, işi prokurora qaytarmağın mənası nədir? Bu addım mənasızdır, çünki artıq məhkəmə faktları müəyyən edərək onlara qiymət vermişdir. Qaytarılmış iş üzrə prokuror və müstəntiq də yalnız bunları etməlidir (qərara görə). Onlar yalnız məhkəmə qərarında göstərilənləri təkrarlamaq bilər, yəni lazımsız, mənasız işlərlə məşğul olmalıdırlar.

Başqa bir işdə Y. rayon məhkəməsi «cinayətin tamah məqsədi ilə törədilməsi»nin (CM-nin 61.1.6-cı maddəsi) irəli sürülmüş ittihamda cinayət tərkibinin əlaməti kimi nəzərdə tutulmasına baxmayaraq ittiham aktında cəzanı ağırlaşdırıcı hal kimi göstərilməsini əsas götürərək işi prokurora qaytarmaq barədə qərar qəbul etmişdir. Məhkəmə mövqeyini qərarda belə əsaslandırmışdır: «(...) ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində müstəntiq cinayətin tamah məqsədi ilə törədilməsini hər iki təqsirləndirilən şəxsin məsuliyyətini ağırlaşdırıcı hal kimi nəzərə almaqla haqlı olmamışdır».⁷⁰ Məhkəmə hesab etmişdir ki, CM-nin 61.3-cü maddəsinə əsasən bu Məcəllənin 177-ci maddəsi ilə törədilən cinayətlərin tərkib elementi olan «tamah» məsuliyyəti ağırlaşdırıcı hal kimi təkrar nəzərə alınmamalı idi.

Konkret olaraq CM-nin 61.3-cü maddəsinin müəyyən etdiyi «Bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində cinayət tərkibinin əlaməti kimi nəzərdə tutulmuş cəzanı ağırlaşdırıcı hal, cəza təyin edilərkən təkrar nəzərə alınma bilməz» qaydasından irəli gələn prosessual öhdəlik məhkəmənin özünə aiddir. Cəza təyini prokurorun və müstəntiqin səlahiyyətinə aid məsələ deyil. «Tamah» məqsədinin ittihamın mətnində cinayət tərkibinin əlaməti kimi, ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində cəzanı ağırlaşdırıcı hal kimi göstərilməsi hələ o demək deyildir ki, prokuror və müstəntiq təqsirləndirilən şəxsə cəza təyin edirlər və həmin halı səhvən nəzərə almışlar. Cəzanı məhkəmə təyin edir və ittiham hökmü çıxarılan kimi sözügedən müddəə hüquqi cəhətdən əhəmiyyətsizdir.

Q. rayon məhkəməsi bir işin prokurora qaytarılması qərarını çox qəribə mülahizə ilə əsaslandırmışdır. Qərarla yazılmışdır: «(...) ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində təqsirləndirilən şəxs A.Ə.-in deyil, Ə.R.Z. oğlunun məsuliyyətini ağırlaşdırıcı halların olmadığı göstərilmişdir. (...) ittiham aktının bu

67 Bax, C.Ş.Y. qızının CM-nin 179.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(051)-25/2013 nömrəli cinayət işi üzrə Mingəçevir şəhər məhkəməsinin 04 aprel 2013-cü il tarixli qərarı.

68 Bax, CPM: «21.2. (...) ilə cinayət və cinayət-prosessual qanunların tətbiqində aradan qaldırılmamış şübhələr də onun xeyrinə həll olunmalıdır.»

69 Bax: Ə.A.M. oğlunun və Ə.M.A. oğlunun CM-nin 177.2.1, 177.2.2 və 177.2.4-cü maddələri ilə təqsirləndirilmələrinə dair 1(039)-27/2013 nömrəli iş üzrə Yevlax rayon məhkəməsinin 07.03.2013-cü il tarixli qərarı.

70 Bax: Ə.A.M. oğlunun və Ə.M.A. oğlunun CM-nin 177.2.1, 177.2.2 və 177.2.4-cü maddələri ilə təqsirləndirilmələrinə dair 1(039)-27/2013 nömrəli iş üzrə Yevlax rayon məhkəməsinin 07.03.2013-cü il tarixli qərarı.

Məcəllənin 289-cü maddəsinin tələblərinə uyğun olmaması məhkəmənin hazırlıq iclasında cinayət işinə baxılmasına xitam verilməsi və onun (...) prokurora qaytarılması üçün əsasdır». ⁷¹ İttiham aktının kontekstindən görünür ki, Ə.R.Z. oğlunun adı orada texniki səhv olaraq təqsirləndirilən şəxs – Ə.A.Ə. oğlunun əvəzinə yazılmışdır. Əvvəlki cümlədə Ə.A.Ə. oğlunun əməllərində cəzanı yüngülləşdirən hal – himayəsində azyaşlı uşağının olması göstərilmişdir. Göründüyü kimi, məhkəmə formal əlamətə, faktiki – bəhanəyə görə işi prokurora qaytarmışdır. Bu qərarı qanunun bəzi proseduralarda məhdudiyətlər qoymadığı hallarda təcrübənin volyuntarizmə sürüklənməsinin bariz nümunəsi kimi göstərmək olar.

Müşahidələr göstərir ki, məhkəmələr CPM-nin 289.3.6-cı maddəsinin faktiki əsasını CM-nin 59 və 61-ci maddələrində sadalanan hallardan götürürlər. Qanun normasının hərfi mənası baxımından bu, mübahisəlidir. Hər iki maddədə qeyd edilən hallar «cəza»ya aiddir – «cəzanı yüngülləşdirən hallar» və «cəzanı ağırlaşdırən hallar». CPM-nin 289.3.6-cı maddəsində göstərilənlər «cəza»nı yox, «məsuliyyəti» yüngülləşdirən və ya ağırlaşdırən hallardır. Cinayət hüququnda «məsuliyyət» və «cəza» yaxın olsalar da, fərqli anlayışlardır. «Cəza» məsələsini məhkəmə həll edir. Hətta hesab etsək ki, «cəza» «məsuliyyət»in tərkib elementidir, onda da prokuror və müstəntiqin qərarında – ittiham aktında «cəzanı yüngülləşdirən hallar» ifadəsinin yazılması bu şəxslərin səlahiyyətlərinə aid olmayan məsələyə dair münasibət bildirmələri təsəvvürü yaradır.

5.1.7. CPM-nin 289.4-cü maddəsinin tələbləri pozulmuşdur (ittiham aktının nəticəvi hissəsində təqsirləndirilən şəxs haqqında məlumatlar və cinayət qanununun maddəsi göstərilməklə verilmiş ittihamın təsviri əks etdirilməmişdir).

CPM-nin 289.4-cü maddəsində müəyyən edilmişdir ki, «ittiham aktının nəticəvi hissəsində təqsirləndirilən şəxs haqqında məlumatlar və cinayət qanununun maddəsi göstərilməklə verilmiş ittihamın təsviri əks etdirilir». Məhkəmə təcrübəsinin təhlili göstərir ki, bəzi məhkəmələr burada «ittihamın təsviri» altında CPM-nin 223.3.2-ci maddəsində göstərilənləri – «*cinayətin törədildiyi yer, vaxt, törədilmə üsulu, nəticəsi, təqsirin forması, cinayətin motivi və tövsifedici əlamətlər göstərilməklə ittihamın mahiyyəti*»ni başa düşürlər. Belə yanaşmanı kifayət qədər əsaslı hesab etmək çətindir. Əvvəla, nəzərə almaq lazımdır ki, bu tələblər şəxsin təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi haqqında qərarın *təsviri-əsaslandırıcı hissəsində* göstərilməli olan məlumatlara aiddir. İttiham aktının nəticəvi hissəsində yalnız «ittihamın təsviri»nin göstərilməsi

tələb olunur. Bu «təsvir»in elementlərinin nədən ibarət olması dəqiqləşdirilmir. CPM-nin 223.3.2-ci maddəsinin mənasından belə çıxır ki, sadalanan elementlər (cinayət törədildiyi yer və s.) «ittihamın mahiyyəti»nə aiddir. Aydınır ki, «ittihamın təsviri» ilə «ittihamın mahiyyəti» arasında eynilik işarəsi qoyula bilməz. Onların bağlılığı CPM-nin 303.3-cü və 289.4-cü maddələrinin kontekstində yalnız «formaməzmun» münasibətlərindən ibarətdir. «Təsvir» – forma, «mahiyyət» isə – məzmunudur. Ona görə də, qanunverici CPM-nin 289.4-cü maddəsində «*cinayətin törədildiyi yer, vaxt, törədilmə üsulu, nəticəsi, təqsirin forması, cinayətin motivi və tövsifedici əlamətlər*»i (və ya bu elementlərə oxşar digərlərini) sadalamamış, «cinayət qanununun maddəsi göstərilməklə verilmiş ittihamın təsviri» ifadəsi ilə kifayətlənmişdir. O, nəzərə almışdır ki, «təsviri»in, onun məzmununun nələrdən ibarət olması artıq qanunverici tərəfindən başqa maddədə – CPM-nin 223.3.2-ci maddəsində müəyyən edilmişdir.

Göstərilənlərdən irəli gələn praktiki nəticə ondan ibarətdir ki, «cinayət qanununun maddəsi göstərilməklə verilmiş ittihamın təsviri»nin CPM-nin 289.4-cü maddəsinin tələblərinə uyğunluğu müəyyən edilərkən şəxsə elan edilmiş ittihamın mahiyyət elementlərinin keyfiyyət və kəmiyyət parametrləri araşdırılmamalıdır. Burada önəmli olan ittihamın mahiyyətinin qanunun tələblərinə cavab verib-verməməsi yox, onun təqsirləndirilən şəxsə verilən ittihamla eyni məzmunu malik olmasıdır. Yəni, qanun təqsirləndirilən şəxs kimi cəlb etmə qərarının məzmunu ilə ittiham aktının nəticəvi hissəsində təsvir edilən ittihamın məzmunu arasında eyniliyi tələb edir. Bunun səbəbi ittiham aktının nəticəvi hissəsində göstərilən ittihamın başqa ittiham yox, məhz bu iş üzrə təqsirləndirilən şəxsə qarşı irəli sürülmüş ittiham olmasına əmin olmaqdır. Ona görə də, ittiham aktında (eləcə də təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə haqqında qərarında) şəxsə qarşı irəli sürülmüş ittihamın əlamətlərinin göstərilməməsini ittiham aktının CPM-nin 289.4-cü maddəsinin tələblərinə uyğun olmaması kimi dəyərləndirmək, bu halı CPM-nin 303.3.6-cı maddəsinin tətbiqi üçün kafi hüquqi (yuridik) əsas hesab etmək olmaz. «Şəxsin təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi haqqında qərarın» CPM-nin 223.3.2-ci maddəsinin tələblərinə uyğun olmaması işin prokurora qaytarılması üçün əsas olmamalıdır, olsaydı, ən azı CPM-nin 303.3.6-cı maddəsində «289» rəqəmi ilə yanaşı müvafiq qərarın adı göstərilməklə «223.3.2» rəqəmi yazılardı.

Buna baxmayaraq, məhkəmələr təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə qərarlarında və ittiham aktlarında şəxsə qarşı irəli sürülmüş ittihamın tövsifedici və ya digər əlamətlərinin göstərilməməsini və ya

71 Bax: Ə.A.Ə. oğlunun CM-nin 234.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(024-35/2013 nömrəli iş üzrə Qax rayon məhkəməsinin 13.08.2013-cü il tarixli qərarı.

düzgün göstərilməməsini CPM-nin 289.4-cü maddəsinin pozulması, bu Məcəllənin 303.3.6-cı maddəsinin tətbiqi üçün yetərli əsas qəbul etmişlər.

Məsələn, Ş. rayon məhkəməsinin işin prokurora qaytarılmasına dair qərarlarının birində göstərilmişdir ki, «ittiham aktının nəticəvi hissəsində cinayət qanununun maddəsi göstəriləndiyi halda, verilmiş ittihamın təsviri həmin maddəyə uyğun olaraq düzgün əks etdirilməmiş, *cinayətin törədilmə yeri, vaxtı, üsulları və digər mühüm hallar* tam əks olunmamışdır. (...) Beləliklə də ittiham aktı Azərbaycan Respublikası CPM-nin 289-cu maddəsinin tələblərinə uyğun olmamışdır və bu da CPM-nin 303.3.6-cı maddəsinin tələblərinə görə cinayət işinin (...) prokurora qaytarılması üçün əsasdır.»⁷²

Ş. rayon məhkəməsi ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsindən cinayətin motivi və təqsirin formasının görünməsinə baxmayaraq, bunların həm də verilən ittihamın məzmununda göstərilməməsini bəhanə edərək işi prokurora qaytarmışdır: «(...) «təqsirləndirilən şəxsin cəlb edilməsi haqqında» qərarda, həmçinin də, ittiham aktında *verilmiş ittihamın təsviri hissəsində* cinayətin motivi və təqsirin forması göstərilməmişdir.⁷³ Məhkəmə CPM-nin 223.3.2 və 289.3.1-ci maddəsinə əsaslanaraq bunu həmin Məcəllənin 289-cu maddəsinin pozuntusu və 303.3.6-cı maddəsinin tətbiqi əsası kimi dəyərləndirmişdir. Baxmayaraq ki, *verilmiş ittihamın təsvirində* – məzmununda cinayətin motivinin və təqsirin formasının göstərilməsi birbaşa tələb edilmir (CPM-nin 289.4-cü maddəsi).

X. rayon məhkəməsi bir işi prokurora ittiham aktının nəticəvi hissəsində, habelə təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə haqqında qərarda təqsirləndirilən şəxsin hüquq və vəzifələrinin mənbəyinin göstərilmədiyi səbəbi ilə qaytarmışdır. Qərarda məhkəmənin mövqeyi belə ifadə olunmuşdur: «(...) ittiham aktının nəticəvi hissəsində, habelə təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə haqqında qərarda *H.T.O. oğlunun hansı hüquq və vəzifələr daşdığı, bu hüquq və vəzifələrin konkret olaraq hansı normativ-hüquqi aktlarla müəyyən edildiyi, hansı normaların tələblərinin pozulduğu* göstərilməmiş, ittihamın mahiyyəti tam əks etdirilməmişdir. Beləliklə də, Azərbaycan Respublikası CPM-nin 289.4-cü maddəsinin tələbləri pozularaq ittiham aktının nəticəvi hissəsində verilmiş ittihamın təsviri, habelə həmin Məcəllənin 223.3.2-ci maddəsində

göstərilən əlamətlər tam əks etdirilməmişdir. (...) Cinayət-prosessual qanunvericiliyinin qeyd olunan tələblərinə əməl edilməməsi nəticəsində ittiham aktı Azərbaycan Respublikası CPM-nin 289-cu maddəsinin tələblərinə uyğun tərtib edilməmişdir.»⁷⁴

T. rayon məhkəməsi ittiham aktının nəticəvi hissəsində, habelə təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə haqqında qərarda mama-ginekoloq işləyən təqsirləndirilən şəxsin pozduğu normativlərin və onların mənbəyinin göstərilməməsini işin prokurora qaytarılması üçün yetərli hesab etmişdir. Məhkəmənin mövqeyi belə əsaslandırılmışdır: «(...) ittiham aktının nəticəvi hissəsində, habelə *təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə haqqında* qərarlarda T. Mərkəzi rayon xəstəxanasının Mama-Ginekoloji şöbəsində həkim mama-ginekoloq işləyən A.T.M. qızı və T.N.V. qızının hansı hüquq və vəzifələr daşdığı, bu hüquq və vəzifələrin konkret olaraq hansı normativ-hüquqi aktlarla müəyyən edildiyi, *hansı normaların tələblərinin pozulduğu* göstərilməmiş, ittihamın mahiyyəti tam əks etdirilməmişdir. Beləliklə də, Azərbaycan Respublikası CPM-nin 289.4-cü maddəsinin tələbləri pozularaq ittiham aktının nəticəvi hissəsində verilmiş ittihamın təsviri, habelə həmin Məcəllənin 223.3.2-ci maddəsində göstərilən əlamətlər *tam əks etdirilməmişdir*. (...) ittiham aktı CPM-nin 289-cu maddəsinin tələblərinə uyğun tərtib edilməmişdir. (...) təqsirləndirilən şəxs kimi cəlb etmə haqqında qərarlarda təqsirkar şəxslərə bir nəfərin, yəni M.V.O. qızının ölümü ilə bağlı ittiham elan edilmiş, *uşağın ölümünün səbəbləri* ittihamın məzmununa daxil edilməmişdir.»⁷⁵

Ş. rayon məhkəməsinin qərarında da işin prokurora qaytarılması üçün oxşar səbəblər seçilmişdir: «Təqsirləndirilən şəxsə qarşı irəli sürülmüş ittihamda onun xidməti vəzifələrini lazımi qaydada yerinə yetirməməsi, həmin vəzifələrin icrasına laqeyd və vicdansızcasına yanaşması, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydaları pozması göstəriləndə, M.M. məhz *hansı qanunun və ya normativ-hüquqi aktın tələblərini pozması, həmin pozuntuları onun hansı hərəkətlərində ifadə olunması öz əksi-ni tapmamışdır*. (...) Beləliklə də ittiham aktı, Azərbaycan Respublikası CPM-nin 289-cu maddəsinin tələblərinə uyğun olmamışdır və bu da CPM-nin 303.3.6-cı maddəsinin tələblərinə görə cinayət işinin (...) prokurora qaytarılması üçün əsasdır.»⁷⁶

72 Bax Bax: M.M.M. oğlunun CM-nin 314.2-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair Şamaxı rayon məhkəməsinin 1(074)-6/2013 nömrəli cinayət işi.

73 S.S.S. oğlunun CM-nin 188-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair cinayət işi üzrə Şəki rayon məhkəməsinin 23.01.2013-cü il tarixli qərarı.

74 Bax: H.T.O. oğlunun CM-nin 314.2-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(011)-257/2013 nömrəli iş üzrə Xətai rayon məhkəməsinin 24.09.2013-cü il tarixli qərarı.

75 Bax: A.T.M. qızı və T.N.V. qızının CM-nin 314.2-ci maddəsi ilə təqsirləndirilmələrinə dair 1(61)-65/2013 nömrəli iş üzrə Tərtər rayon məhkəməsinin 23 avqust 2013-cü il tarixli qərarı.

76 Bax: M.M.M. oğlunun CM-nin 314.2-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair Şamaxı rayon məhkəməsinin 1(074)-6/2013 nömrəli cinayət işi.

M. şəhər məhkəməsi təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə haqqında qərarla «həddən artıq vacib» elementlərin – mənimsənilən əmək haqqının şəxsə etibar edilməsinin və ya inanılıb tapşırılmasının, əməlin birbaşa qəsdlə törədilməsinin qeyd edilmədiyini işin qanuni həllini mümkünsüz hala gətirmiş kobud pozuntu kimi qiymətləndirmişdir. Qərarla bunların ittiham aktının qanunun tələblərinə uyğun olmaması vasitəsi ilə CPM-nin 303.3.6-cı maddəsinin tətbiqinə əsas olması belə əlaqələndirilmişdir: «(...) cinayət işi üzrə təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə haqqında qərarın təsiri-əsaslandırıcı hissəsində Ş.C.-nin əmək funksiyalarını yerinə yetirməməsi ilə əlaqədar onu ayrılmış əmək haqqını mənimsədiyi qeyd olunmuş, lakin həmin əmək haqqının ona etibar edilməsi və ya inanılıb tapşırılması ilə bağlı hər hansı bir müddəə əksini tapmamış, habelə onun tərəfindən törədilən cinayət üzrə qəsdin forması (birbaşa qəsd) göstərilməmişdir. Bu da ittiham aktının nəticəvi hissəsinin düzgün tərtib olunmamasına gətirib çıxarmış, yəni ittiham aktının nəticəvi hissəsində cinayət qanununun maddəsi göstərilərsə də, verilmiş ittihamın təsviri əks etdirilməmişdir.»⁷⁷

X. rayon məhkəməsi işin prokurora qaytarılması barədə çıxardığı qərarların birində göstərmişdir: «(...) təqsirləndirilən şəxs S.M. həmin cinayət əməlinə görə ehtiyatsızlıqdan adam öldürmə ilə bağlı ittiham elan olunsada, ittihamda tövsifedici əlamət, yəni ehtiyatsızlıqdan adam öldürmə qeyd olunmamış, nəticədə təqsirləndirilən şəxs müdafiə hüququnu qura bilməmiş və onun müdafiə hüququ pozulmuşdur».⁷⁸ Doğrudan da, rayon prokuroru tərəfindən 25 aprel 2013-cü il tarixdə təsdiq edilmiş ittiham aktındakı irəli sürülmüş ittihamın mətninin sonu belə yekunlaşır: «(...) sexin fəhləsi A.A.H. baş vermiş partlayış nəticəsində (...) həyat üçün təhlükəli olan sağlamlığa ağır zərər vurmaya aid xəsarətlərdən hadisə yerində ölmüşdür. Bununla da M.S.İ. Azərbaycan Respublikası CM-nin 124.1-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayət əməlini törətmişdir». İş prokurora qayıdandan sonra aparılan ibtidai istintaqın nəticəsi olaraq tərtib edilmiş ikinci – 15 iyul 2013-cü il tarixli ittiham aktında məhkəmənin göstərdiyi qüsur aradan qaldırılmış, irəli sürülmüş ittihamın mətninin sonuna «bununla da vəzifəli şəxs olan S.M.-un səhlənkarlığı ehtiyatsızlıqdan zərərçəkmiş şəxs A.A.-nın ölümünə səbəb olmuşdur» sözləri əlavə edilmişdir. Göründüyü kimi, ittihamın mətninə tövsifedici əlaməti ifadə edən «ehtiyatsızlıqdan» sözünün əlavə edilməsi üçün iş məhkəmənin hazırlıq

iclasından prokurora qaytarılmış, cinayət təqibi təxminən iki aydan çox müddətə uzanmışdır. Heç bir qanuni və məntiqi əsas olmadan cinayət qanununun formal tövsifedici əlamətinin ittihamın mətnində olmaması ittiham aktının qanunun tələblərinə uyğun olmaması, «məhkəməyədək icraat zamanı aradan qaldırılmadan (...) cinayət işinin (...) qanuni həll edilməsi mümkün olmayan kobud pozuntu»su kimi qiymətləndirilmişdir. X. rayon məhkəməsində baxılmış işin icraat materiallarında olan sənədlərdən görünür ki, M.S.İ. oğlunun təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsinə dair 19.04.2013-cü il tarixli qərarla 25.04.2013-cü il tarixli ittiham aktında göstərilmiş ittihamın məzmunu eynidir, ittiham aktında verilmiş ittiham nəinki təsvir edilmiş, hətta düzgün, yəni qərar da olduğu kimi təsvir edilmişdir. Deməli, CPM-nin 289.4-cü maddəsi pozulmamış və bu Məcəllənin 303.3.6-cı maddəsinin tətbiqi üçün əsas olmamışdır.

S. rayon məhkəməsi işi prokurora ittihamın mətnində cinayət tərkibi elementlərinin yarımçıq göstərilməsinə görə qaytarmışdır. Qərarla göstərilmişdir ki, «(...) ittiham aktının nəticəvi hissəsində təqsirləndirilən şəxslər (...) barəsində (...) çıxarılmış Azərbaycan Respublikası CM-nin 221.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilmələrinə dair qərarlarla irəli sürülmüş ittiham tam əks etdirilməmişdir. (...) CM-nin 221.1-ci maddəsinin dispozisiya hissəsi – «ictimai qaydanı kobud surətdə pozan, cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edən, vətəndaşlar üzərində zor tətbiq olunması ilə müşayiət edilən qərəzli hərəkətləri ilə xuliqanlıq etmişlər» – əks etdirilməmişdir.»⁷⁹

Bəzi hallarda məhkəmələr ittiham aktının CPM-nin 289-cu maddəsinə uyğunluğunu yoxlayarkən onun nəticəvi hissəsində əks etdirilmiş «ittihamın təsviri»ni bu Məcəllənin 289.3.1-ci maddəsinin müəyyən etdiyi ittiham aktının tamamilə başqa – təsviri-əsaslandırıcı hissəsinə aid şərtlərlə tutuşdurmuşlar. Məsələn, M. şəhər məhkəməsi ittiham aktının iki hissəsində – təsviri-əsaslandırıcı və nəticəvi hissələrində təqsirləndirilən şəxsin vəzifəsinin adının fərqli göstərilməsini məhkəməyə qədər mərhələdə aradan qaldırılmalı olan kobud pozuntu hesab edərək işi prokurora qaytarmışdır. Məhkəmənin fikri belə ifadə olunmuşdur: «(...) ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində Ş.C.-nin (...) 0,5 ştat vahidi «çağırışı qəbul edib tibbi briqadaya ötürən tibb bacısı» və 0,5 ştat vahidi «çağırışıçı tibb bacısı» vəzifəsində çalışdığı göstərilərsə də, ittiham aktının nəticəvi hissəsində onun yalnız 0,5 ştat

77 Bax, C.Ş.Y. qızının CM-nin 179.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(051)-25/2013 nömrəli cinayət işi üzrə Mingəçevir şəhər məhkəməsinin 04 aprel 2013-cü il tarixli qərarı.

78 Bax, M.S.İ. oğlunun CM-nin 124.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(067)-68/2013 nömrəli cinayət işi üzrə Xaçmaz rayon məhkəməsinin 22.05.2013-cü il tarixli qərarı

79 Bax, S.M.M. oğlu və Ə.Ə.N. oğlunun CM-nin 221.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilmələrinə dair 1(010)-198/2013 nömrəli iş üzrə Suraxanı rayon məhkəməsinin 22.10.2013-cü il tarixli qərarı.

vahidi çağırışçı tıbb bacısı kimi işlədiyi göstərilmişdir.»⁸⁰

Təqsirləndirilən şəxsin əməlinin tövsifi məhkəmə hökmündə həll edilən əsas məsələlərdən biridir.⁸¹ Ona görə də, bu məsələyə hazırlıq mərhələsində baxılıdır. Qanun yalnız tələb edir ki, təqsirləndirilən şəxsin məhkəməyə verilməsi və məhkəmə baxışının təyin edilməsi haqqında qərarda təqsirləndirilən şəxsə istinad edilən cinayət qanununun maddəsi üzrə tövsifi göstərilməlidir (CPM-nin 301.2.4-cü maddəsi). Tövsifin düz və ya səhv, əsaslı və əsassız olması hazırlıq iclasının həll etdiyi məsələ deyil. Buna baxmayaraq, bəzi məhkəmələr hazırlıq iclasında ittiham aktının nəticəvi hissəsində «ittihamın təsviri»nin göstərilməsini müəyyən etmək əvəzinə faktiki olaraq şəxsə qarşı irəli sürülmüş ittihamın işin faktiki hallarına uyğunluğunu, şəxsin əməlinin düzgün tövsif edilib-edilməməsini tərəflərin iştirakı olmadan «təftiş» etmiş, subyektiv mülahizələrinə əsasən işi prokurora qaytarmaq barədə qərarlar qəbul etmişlər. Məsələn, Ş. rayon məhkəməsi işi prokurora əməlin tövsifinin işin faktiki hallarına uyğun gəlməməsi səbəbindən qaytardığını müvafiq qərarda açıq ifadə etmişdir: «təqsirləndirilən M.Ə.-un əməllərinin tövsifi işin hallarına uyğun gəlir.»⁸²

Qeyd edildiyi kimi, CPM-nin 289.4-cü maddəsi ittiham aktının nəticəvi hissəsində «təqsirləndirilən şəxs haqqında məlumatlar» göstərilməsini tələb edir. Bu «məlumatlar»ın dairəsi qanunla müəyyənləşdirilməmişdir. Normanın mənası ondan ibarətdir ki, bir şəxsin əvəzinə başqa şəxsə qarşı ittiham irəli sürülməsinə və o, məhkum olunmasın. Ona görə də, bu kontekstdə təqsirləndirilən şəxsi digərlərindən fərqləndirən məlumatlar yetərli sayıla bilər. Rasional izahı olmayan əlavə məlumat göstərilməsi və ya zəruri həddən az həcmdə məlumat göstərilməsi yolverilməzdir. Bu məsələdə cinayət-prosessual normanı tətbiq edən subyektlər hər bir işin konkret hallarını, ədalət mühakiməsinin prinsiplərini, məhkəmə təcrübəsini və s. nəzərə almalıdırlar. Nəzərdən qaçırılmamalıdır ki, işin prokurora qaytarılması yuridik fakt rolunda çıxış etməsi üçün qeyd edilən «məlumatlar» həm də bir keyfiyyətə – məhkəmənin hazırlıq iclasında və ya məhkəmə baxışı mərhələsində aradan qaldırılmasının

mümkünsüzlüyü keyfiyyətinə malik olmalıdır. Bu, CPM-nin 303.1-ci maddəsinin məzmunundan (məhkəməyədək icraat zamanı aradan qaldırılmadan müvafiq olaraq cinayət işinin və ya məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat materiallarının mahiyyəti üzrə qanuni həll edilməsi mümkün olmayan kobud pozuntuları) irəli gəlir. Onun mətnindən belə çıxır ki, işin prokurora qaytarılmasını zəruri edən kobud pozuntular *məhkəməyədək* mərhələdə aradan qaldırılmalıdır; digər mərhələlərdə onların aradan qaldırılması ədalət mühakiməsi maraqları baxımından qeyri-məqbuldur.

Təəssüflə vurğulanmalıdır ki, bir sıra hallarda məhkəmələr göstərilən «məlumatlar» dairəsini həddən artıq geniş təfsir etmiş, mümkün və zəruri olduğu halda təqsirləndirilən şəxs haqqında çatmayan, eləcə də texniki qüsurlu məlumatları hazırlıq iclasında bərpa etməmiş, asan, lakin qanunun tələblərinə uyğun olmayan yolu seçmiş və işi prokurora qaytarmışlar. Məsələn, Bakı Ağır Cinayətlər Məhkəməsi işi prokurora yalnız ona görə qaytarmışdır ki, təqsirləndirilən şəxs ibtidai istintaq gedişində soyadını dəyişmiş və ittiham aktında yeni yox, köhnə soyadı yazılmışdır.⁸³ Aydın ki, soyadın dəyişməsinin nəzərə alınmaması «təqsirləndirilən şəxs haqqında məlumatlar»ın, ümumiyyətlə göstərilməməsi anlamını vermir. Məhkəmə bunu nəzərə almalı və problemin həlli üsulunu düzgün seçməli idi. Qanunvericinin məntiqinə görə, ittiham aktının nəticəvi hissəsində təqsirləndirilən şəxs haqqında məlumatlar gerçəkliyi düzgün əks etdirmədikdə, qüsur işi prokurora qaytarmaqla yox, başqa qaydada aradan qaldırılmalıdır. Həll üsulu və forması isə hər bir işin və qüsurun konkret hallarından asılı olaraq məhkəmənin səlahiyyətləri arsenalından seçilə bilər.

S. rayon məhkəməsi ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı və nəticəvi hissələrində təqsirləndirilən şəxsin adının birinci hərfinin düz göstərilməməsi, yəni «K» əvəzinə «R» göstərilməsini texniki qüsur yox, aradan qaldırılmasının yalnız məhkəməyədək mərhələdə mümkün olan kobud pozuntu elan etmiş, bunu ittiham aktının CPM-nin 289.3.1, 289.3.2, 289.3.3 və 289.4-cü maddələrinin tələblərinə uyğunsuzluq, eyni zamanda CPM-nin 303.3.6-cı maddəsinə əsasən işin prokurora qaytarılması üçün yetərli əsas

80 Bax, C.Ş.Y. qızının CM-nin 179.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(051)-25/2013 nömrəli cinayət işi üzrə Mingəçevir şəhər məhkəməsinin 04 aprel 2013-cü il tarixli qərarı.

81 Bax, CPM-nin 353-cü maddəsi: «Maddə 353. Məhkəmə hökmünün məzmunu. 353.1. Məhkəmə hökmünün giriş hissəsində aşağıdakılar göstərilməlidir: 353.1.11. təqsirləndirilən şəxsin məhkəməyə verdiyi cinayəti nəzərdə tutan cinayət qanununun maddəsi. (...) 353.4. Məhkəmənin ittiham hökmünün nəticəvi hissəsində aşağıdakılar göstərilməlidir: 353.4.1. təqsirləndirilən şəxsin soyadı, adı, atasının adı və onun cinayət qanununun konkret maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayətin törədilməsində təqsirli bilinməsi;»

82 Bax, Ə.M.R.-oğlunun CM-nin 237.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(031)-41/2013 nömrəli cinayət işi üzrə Şabran rayon məhkəməsinin 30.09.2013-cü il tarixli qərarı.

83 Bax: E.C.M. oğlunun CM-nin 126.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair cinayət işi üzrə Bakı Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin 23.07.2013-cü il tarixli qərar (iş № 1(101)-718/2013): «İttiham aktı tərtib olunan anda təqsirləndirilən şəxsin soyadının artıq dəyişdirilərək Dadaşov kimi qeyd olunması nəzərə alınmamış, bununla da Azərbaycan Respublikası CPM-nin 289.4-cü maddəsinin tələbləri pozulmuşdur.»

kimi dəyərləndirmişdir. Qərarda yazılmışdır: «ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı və nəticəvi hissələrində ittihama «...K.Əmiraslanov 100 manat ödəməsinə baxmayaraq...» (i/v:93 və 95) ifadəsi əlavə edilmiş olsa da, iş materialları ilə «R.Əmiraslanov»un cinayət işinə hər hansı bir aidiyyətinin olmasını (...) ittihama həmin şəxsin adının nəyə görə salındığını müəyyən etmək mümkün deyildir. (...) həmin ifadə (...) R.B.M oğlunun təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi və ona Azərbaycan Respublikası CM-nin 176.1-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulan ittihamın elan edilməsi haqqında tərtib edilmiş 13.10.2012-ci il tarixli qərarın təsviri hissəsinə də daxil edilmişdir.»⁸⁴

Bəzi qərarlarda məhkəmələr işin prokurora qaytarılması əsaslarını hələ məhkəmənin hazırlıq iclasına qədər, qeyri-prosessual qaydada, icraat materialları ilə tanış olarkən artıq müəyyən etdiklərini göstərməkdən belə çəkinməmişlər. Məsələn, B. rayon məhkəməsində işin prokurora qaytarılması əsaslarının hazırlıq iclasında yox, ondan əvvəl, hakimin icraat materialları ilə tanışlığı zamanı müəyyən edildiyi göstərilmişdir. Qərarda yazılmışdır: «(...) Cinayət işinin materialları *məhkəmə hazırlıq iclasından əvvəl öyrənilərkən* müəyyən edilmişdir ki, iş üzrə ibtidai istintaq səthi aparılmış, təqsirin forması, cinayətin motivi və tövsifedici əlamətlər, ittihamın mahiyyəti tam qeyd edilməmiş, cinayət qanununun həmin cinayətlərə görə məsuliyyət nəzərdə tutan maddəsi düzgün göstərilməmiş və bir sıra prosesual qanun pozuntularına yol verilmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası CPM-nin 223.3.2-ci maddəsinin mənasına görə şəxsin təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi haqqında qərarın təsviri-əsaslandırıcı hissəsində cinayətin törətdiyi yer, vaxt, törədilmə üsulu, nəticəsi, təqsirin forması, cinayətin motivi və tövsifedici əlamətlər göstərilməklə ittihamın mahiyyəti göstərilir.»⁸⁵

5.1.8. CPM-nin 289.3.4, 289.3.5, 289.3.6, 289.4-cü maddələrinin tələbləri pozulmuşdur.

Bir çox hallarda məhkəmələr işi prokurora bir deyil, bir neçə əsasa görə qaytarmışlar, baxmayaraq ki, onların heç biri müvafiq qərar üçün yetərli olmamışdır. Məsələn, S. rayon məhkəməsi bir qərarını ittiham aktında «təqsirləndirilən şəxsi səciyyələndirən hallar»ın (CPM-nin 289.3.4-cü maddəsi), «zərər çəkmiş şəxsi səciyyələndirən hallar»ın (CPM-nin 289.3.5-ci maddəsi), «təqsirləndirilən şəxsin məsuliyyətini ağırlaşdıran və yüngülləşdirən hallar»ın (CPM-nin 289.3.6-

ci maddəsi), «təqsirləndirilən şəxs haqqında məlumatlar və cinayət qanununun maddəsi göstərilməklə verilmiş ittihamın təsviri»nin (CPM-nin 289.4-cü maddəsi) göstərilməməsi ilə əsaslandırmışdır. Qərarda məhkəmənin mülahizəsi belə əks olunmuşdur: «C.N.N. oğlunun Azərbaycan Respublikası CM-nin 178.2.2-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 130106017 nömrəli cinayət işi üzrə tərtib edilmiş ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində zərərçəkmiş şəxslərin heç birini səciyyələndirən halları göstərilməmişdir. (...) Azərbaycan Respublikası CPM-nin 289.3.5-ci maddəsinə əsasən, ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində zərərçəkmiş şəxsi səciyyələndirən hallar göstərilir. (...) ittiham aktının nəticəvi və təsviri-əsaslandırıcı hissələrində təqsirləndirilən şəxsin məhkumluğunun olub-olmaması göstərilməmiş və onu səciyyələndirən hallar da dəqiq müəyyən edilərək qeyd olunmamışdır. Azərbaycan Respublikası CPM-nin 289.3.4-cü maddəsinə əsasən, ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində təqsirləndirilən şəxsi səciyyələndirən hallar göstərilir. Həmin Məcəllənin 289.4-cü maddəsinə əsasən, ittiham aktının nəticəvi hissəsində təqsirləndirilən şəxs haqqında məlumatlar və cinayət qanununun maddəsi göstərilməklə verilmiş ittihamın təsviri əks etdirilir. (...) ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində təqsirləndirilən şəxsin cəzasını yüngülləşdirən halların qeyd edilməsində də nöqsana yol verilmişdir. Azərbaycan Respublikası CPM-nin 289.3.6-cı maddəsinə əsasən, ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində təqsirləndirilən şəxsin məsuliyyətini ağırlaşdıran və yüngülləşdirən hallar göstərilir. Təsvir olunanlarla müəyyən edilir ki, yuxarıda qeyd olunan nöqsanlar Azərbaycan Respublikası CPM-nin 303.3.6-cı maddəsi ilə nəzərdə tutulan kobud pozuntuya, yəni cinayət işi üzrə ittiham aktına dair bu Məcəllənin 289-cu maddəsi ilə müəyyən edilmiş tələblərin pozulmasına səbəb olmuşdur.»⁸⁶

5.1.9. CPM-nin 289.7-ci maddəsinin tələbləri pozulmuşdur.

CPM-nin 289.7-ci maddəsində göstərilmişdir ki, ittiham aktına müstəntiqin mülahizələrinə görə məhkəmə iclasına çağırılmalı olan şəxslərin siyahısı əlavə edilir. Həmin siyahıda müstəntiq çağırılmalı olan şəxslərin olduqları yeri və onların ifadələri və ya rəyləri olan işin vərəqlərini qeyd edir. Bu şərtlərin (tam və ya qismən) ödənilməməsi formal cəhətdən CPM-nin 303.3.6-cı maddəsinin «(...) ittiham aktının (...) bu Məcəllənin 289

84 Bax: R.B.M. oğlunun CM-nin 176.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(010)-29/2013-cü il nömrəli iş üzrə Suraxanı rayon məhkəməsinin 18.01.2013-cü il tarixli qərarı.

85 Bax: H.T.F. oğlunun CM-nin 234.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(022)-32/2013 nömrəli iş üzrə Biləsuvar rayon məhkəməsinin 05.03.2013-cü il tarixli qərarı.

86 Bax: C.N.N. oğlunun CM-nin 178.2.2-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(010)-171/2013 nömrəli iş üzrə Suraxanı rayon məhkəməsinin 23.09.2013-cü il tarixli qərarı.

(...) maddəsinin tələblərinə uyğun olmaması» anlamına gətirir. Lakin bu pozuntu CPM-nin 303.1-ci maddəsində qeyd edilən «kobud pozuntular» sırasına daxil edilə bilməz. Ən azı ona görə ki, onları məhkəməyədək mərhələdə aradan qaldırmadan da (və ya məhkəmənin hazırlıq və ya baxış mərhələsində aradan qaldırmaqla) işin qanuni həll edilməsi mümkündür. Nəzərə almaq gərəkdir ki, «məhkəmə iclasına çağırılmalı olan şəxslərin siyahısı» dedikdə, məhkəmə istintaqında iştirak edəcək şəxslərin siyahısı nəzərdə tutulur. Məhkəmənin hazırlıq iclası üçün belə siyahı yoxdur. CPM-nin 299.1 və 299.-cü maddələrinə əsasən, bu iclas yalnız tərəflərin iştirakı ilə keçirilir. Həmin Məcəllənin 301.2.9-cu maddəsi dəqiqləşdirmişdir ki, «təqsirləndirilən şəxsin məhkəməyə verilməsi və məhkəmə baxışının təyin edilməsi haqqında qərarda» «məhkəmə baxışı zamanı məhkəmə iclasına çağırılmalı olan şəxslərin siyahısı» göstərilməlidir. Yəni, bu siyahı məhkəmə baxışı mərhələsi üçün əhəmiyyətli və o, qəti olaraq hazırlıq iclasında formalaşır. Qanun normalarının aydın mənasına görə, bu siyahını tərtib etmək üçün işin prokurora qaytarılmasına ehtiyac yoxdur.

Buna baxmayaraq, qeyd edilən siyahının ittiham aktına əlavə edilməməsi (və ya lazımı qaydada tərtib edilməməsi) işin prokurora qaytarılması əsas olmuşdur. Məsələn, S. rayon məhkəməsi məhkəməyə çağırılmalı olan şəxslərin siyahısının düzgün tərtib olunmamasını işin prokurora qaytarılmasına əsas verən kobud pozuntu hesab etmişdir. Məhkəmə qərarını sadə əsaslandırmışdır: «(...) Azərbaycan Respublikası CPM-nin 303.3.6-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş kobud pozuntulara yol verilmişdir. (...) məhkəməyə çağırılmalı olan şəxslərin siyahısı düzgün tərtib olunmamış, bununla da AR CPM-nin 289.7-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş prosessual qaydaya riayət edilməmişdir».⁸⁷

5.1.10. CPM-nin 289.8.4-cü maddəsinin tələbləri pozulmuşdur.

CPM-nin 289.8.4-cü maddəsinə əsasən, ittiham aktına müstəntiq mülki iddianın və ola biləcək əmlak müsadirəsinin təmin edilməsi üçün görülmüş tədbirlər barədə arayışları əlavə edir. Bəzi hallarda işin prokurora qaytarılması barədə qərarlar belə arayışın yoxluğu ilə əsaslandırılmışdır. Bu o deməkdir ki, məhkəmə hesab etmişdir ki, bu fakt: 1) yalnız məhkəməyədək mərhələdə aradan qaldırıla bilər; 2) cina-

yət təqibinin sonrakı gedişinin qarşısına əngəldir; 3) aradan götürülmədən işin düzgün həlli mümkün-süzdür. Yəni, məhkəmə qənaətə gəlmişdir ki, göstərilən arayışın ittiham aktına əlavə olunmaması CPM-nin 303.1-ci maddəsinin şərtlərini ödəyən hüquq pozuntusudur. Əslində, mülki iddianın və ola biləcək əmlak müsadirəsinin təmin edilməsi üçün lazım olan tədbirlər görülmüşdürsə, cinayət təqibi üçün problemlə bir məsələ qalmır. Arayışı məhkəmənin hazırlıq iclasında da tələb edib, ittiham aktına əlavə etmək mümkündür. Bununla heç kəsin prosessual hüquqları pozulmaz. Təbii ki, belə olan halda cinayət təqibinin sonrakı gedişinə, işin düzgün həllinə əngəl olası bir şey qalmır.

Buna baxmayaraq, Q. rayon məhkəməsi mülki iddianın məbləğinin ittiham aktına əlavə edilmiş arayışda və ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində fərqli olmasına görə işi prokurora qaytarmışdır. Məhkəmə mövqeyini belə əsaslandırmışdır: «(...) müstəntiq tərəfindən ittiham aktının tərtibi tələblərinə dair həmin normaların tələbləri də pozulmaqla iş üzrə digər mühüm hal hesab edilən mülki iddianın məbləği ittiham aktının təsviri-əsaslandırıcı hissəsində dəqiq göstərilməməklə yanaşı, mülki iddia 266.536, 49 manat məbləğində olduğu halda ittiham aktına əlavə edilən arayışda mülki iddianın 18.124,42 manat məbləğində olduğu göstərilmişdir.»⁸⁸ Əslində isə ərizə üzrə məbləğin hamısı müstəntiq tərəfindən mülki iddianın məbləği kimi qəbul edilməmiş, 26.04.2013-cü il tarixli qərarla onun bir hissəsi – istintaqla təsdiq olunan hissəsi tanınmışdır.

Ş. rayon məhkəməsinin məntiqi əks istiqamətə yönəlmiş, ittiham aktına maddi ziyan barədə arayış əlavə edilməsi «kobud pozuntu» hesab edilmiş və işin prokurora qaytarılmasına əsas səviyyəsinə yüksəldilmişdir. Müvafiq qərarın əsaslandırıcı hissəsində göstərilmişdir: «İttiham aktı tərtib edilərkən Azərbaycan Respublikası CPM-nin 289.8-ci maddəsinə əsaslanmaqla müstəntiq tərəfindən maddi ziyanın olmaması barədə məlumat da əlavə edilmişdir. Lakin maddi ziyanın olub-olmaması ilə bağlı məlumatların Azərbaycan Respublikası CPM-nin 289.8-ci maddəsinə əsasən ittiham aktına arayış şəklində əlavə olunması nəzərdə tutulmamışdır.»⁸⁹ Məhkəmə bunu ittiham aktının CPM-nin 289-cu maddəsinə uyğun tərtib edilmədiyini kimi qiymətləndirmişdir.

Göründüyü kimi, işin prokurora qaytarılması barədə bu qəbildən olan qərarlar qanunun tələblərinə uyğun olmamışdır.

87 Bax, A.A.A. oğlunun CM-nin 29,177.2.3 və 234.1-ci maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(008)-338/2013 nömrəli iş üzrə Sabunçu rayon məhkəməsinin 13.09.2013-cü il tarixli qərarı.

88 Bax: M.M.M. oğlunun CM-nin 192.2.2 və 213.1-ci maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(002)-103/2013 nömrəli iş üzrə Qaradağ rayon məhkəməsinin 28.06.2013-cü il tarixli qərarı.

89 S.S.S. oğlunun CM-nin 188-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair cinayət işi üzrə Şəki rayon məhkəməsinin 23.01.2013-cü il tarixli qərarı.

5.1.11. CPM-nin 290.3.2-ci maddəsinin tələbləri pozulmuşdur.

CPM-nin 290.3.2-ci maddəsində müəyyən edilmişdir ki, «Cinayət işinin ittiham aktı ilə daxil olduğu vaxtdan 5 (beş) gün müddətində ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror (...) öz qərarı ilə ittiham aktının məzmunundan ayrı-ayrı bəndləri xaric etmək, ittiham aktındakı tövsiflə müqayisədə əməli cinayət qanununa uyğun olaraq daha yüngül məsuliyyət nəzərdə tutan cinayətə tövsif etmək və bu dəyişikliklərlə ittiham aktını təsdiq etmək» barədə qərarlardan birini qəbul etməlidir. CPM-nin 290-cı maddəsinin yalnız bu tələbinə əməl olunmaması işin prokurora qaytarılması üçün əsas hesab edilir (CPM-nin 303.3.6-cı maddəsi).

CPM-nin 289 və 290.3.2-ci maddələrini birgə götürdükdə onların məzmunundan belə çıxır ki, məhkəmə ittiham aktına baxılması üzrə prokurorun yerinə yetirmədiyi öhdəliyi yerinə yetirir. Yəni, ittiham aktı ilə daxil olmuş cinayət işi üzrə irəli sürülmüş ittihamın həcmi, ittiham aktının təsdiq olunması ilə işin məhkəməyə göndərilməsi üzrə prokurorun prosesual vəzifələri tələb edilən səviyyədə yerinə yetirilmədikdə, bunu məhkəmə müəyyən edir və aradan qaldırılması üçün tədbirlər görür (iş prokurora qaytarmaqla prokurorun və müstəntiqin yol verdiyi qüsurların aradan qaldırılmasını təmin edir). Bəzi məhkəmə qərarlarında prokurorun bu situasiyalarda hansı hərəkətləri etməli olması açıq-aydın şəkildə yazılır. Bəzi şəxslərdə bu, hazırlıq proseduraları çərçivəsində məhkəmə tərəfindən prokurorun nəzarət fəaliyyətini «təftiş etmək» səlahiyyətini həyata keçirməsi barədə yanlış təsəvvür yaradır.

Qanunun mənasına görə, prokuror tərəfindən ittiham aktına baxılması (CPM-nin 290-cı maddəsi) prosesi nə qismən, nə də bütövlükdə məhkəmənin təftiş predmeti olmamalıdır. CPM-nin 303.3.6-cı maddəsi işin prokurora qaytarılması əsasları sırasında ittiham aktının CPM-nin 290.3.2-ci maddəsinin tələblərinə uyğunsuzluğunu nəzərdə tutmuşdur. Sonuncu maddə prokurorun konkret olaraq yalnız 2 hərəkəti etmək – (1) «öz qərarı ilə ittiham aktının məzmunundan ayrı-ayrı bəndləri xaric etmək», (2) «ittiham aktındakı tövsiflə müqayisədə əməli cinayət qanununa uyğun olaraq daha yüngül məsuliyyət nəzərdə tutan cinayətə tövsif etmək və bu dəyişikliklərlə ittiham aktını təsdiq etmək» səlahiyyətini təsbit etmişdir. Hazırlıq iclasında belə qərarların qəbul edilməsi yoxlanılmalıdır. Onların «mövcudluğu» və ya «mövcudsuzluğu», eləcə də keyfiyyət parametrləri CPM-nin 303.3.6-cı maddəsi üçün yuridik fakt hesab edilmir. Yalnız prokurorun başqa, bu maddədə nəzərdə tutulmayan qərarlar qəbul etməsi, məsələn, əməli daha ağır məsuliyyət nəzərdə tutan cinayətə tövsif etməklə ittiham aktını təsdiq etməsi it-

tiham aktının CPM-nin 290.3.2-ci maddəsinə uyğunsuzluğu kimi dəyərləndirilə bilər.

Buna baxmayaraq, bir çox hallarda məhkəmələr qərarlarda prokurorun ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi düzgün, tələb olunan səviyyədə həyata keçirməməsini göstərmiş, sanki cinayət təqibinin subyektləri zəncirində «yuxarı prokuror» yerini tutmuş, qeyd edilən çatışmazlıqları işin prokurora qaytarılmasına prosesual əsas verən «kobud pozuntu» saymış, faktiki olaraq ittiham aktı ilə daxil olmuş cinayət işi üzrə prokurorun prosesual sərbəstliyi prinsipini, onun öz daxili inamına əsasən qərar qəbul etmək imkanlarını inkar etmiş, məhkəmə baxışı mərhələsində həll edilməli, həll edilmədikdə təqsirləndirilən şəxsin xeyrinə şərh olunmalı məsələlərin qanunsuz olaraq cinayət təqibinin əvvəlki – məhkəməyə qədərki mərhələsində həll edilməsinə qərar vermişlər.

Məsələn, S. şəhər məhkəməsi hesab etmişdir ki, ittiham aktı ilə daxil olmuş iş üzrə prokurorun CPM-nin 290.3.2-ci maddəsində müəyyən edilmiş – «öz qərarı ilə ittiham aktının məzmunundan ayrı-ayrı bəndləri xaric etmək, ittiham aktındakı tövsiflə müqayisədə əməli cinayət qanununa uyğun olaraq daha yüngül məsuliyyət nəzərdə tutan cinayətə tövsif etmək və bu dəyişikliklərlə ittiham aktını təsdiq etmək» vəzifəsini layiqincə yerinə yetirməməsi işin prokurora qaytarılmasına səbəb olmalıdır. Məhkəmə əminlik ifadə etmişdir ki, təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə haqqında qərarın CPM-nin 223.3.2-ci maddəsinin tələblərinə uyğun olmamasına, o cümlədən bu qərar da yol-qəza hadisəsi nəticəsində dünyasını dəyişmiş zərərçəkmiş şəxsin aldığı xəsarətlərin dərəcəsinin göstərilməməsinə, xəsarətlərlə ölüm arasında səbəbli əlaqənin müəyyən edilməməsinə görə prokuror ya ittiham aktının məzmunundan ayrı-ayrı bəndləri xaric etməli, ya da ittiham aktındakı tövsiflə müqayisədə əməli cinayət qanununa uyğun olaraq daha yüngül məsuliyyət nəzərdə tutan cinayətə tövsif etməli və bu dəyişikliklərlə ittiham aktını təsdiq etməli idi. Prokuror bunları etmədiyinə görə iş ona qaytarılmağa layiqdir. Məhkəmənin fikirləri qərar da belə əks etdirilmişdir: «(...) İş üzrə təyin edilmiş məhkəmə-tibb ekspertizası rəylərindən görünür ki, baş vermiş yol-nəqliyyat hadisəsi nəticəsində zərərçəkmiş A.K. az ağır xəsarət almış və həmin xəsarətlərlə ölüm arasında birbaşa səbəbli əlaqə müəyyən edilməmişdir. Halbuki, Azərbaycan Respublikası CPM-nin 290.3 və 290.3.2-ci maddələrinə görə cinayət işinin ittiham aktı ilə daxil olduğu vaxtdan 5 gün müddətində ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror öz qərarı ilə ittiham aktının məzmunundan ayrı-ayrı bəndləri xaric etmək, ittiham aktındakı tövsiflə müqayisədə əməli cinayət qanununa uyğun olaraq daha yüngül məsuliyyət nəzərdə tutan cinayətə tövsif etmək və bu dəyişikliklərlə ittiham aktını təsdiq etmək barədə qərar qəbul etməlidir. Həmin Məcəllənin 303.3.6-

cı maddəsinə görə cinayət işi üzrə ittiham aktının və ya məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraatın nəticələrinə dair yekun protokolumun müvafiq olaraq bu Məcəllənin 289 və 290.3.2-ci maddələrinin və ya 296.2-ci maddəsinin tələblərinə uyğun olmaması cinayət işinin və ya sadələşdirilmiş icraat materiallarının baxılmasına xitam verilməsi və onun ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora qaytarılması üçün əsasdır.»⁹⁰

5.1.12. CPM-nin 290.2.11-ci maddəsinin tələbləri pozulmuşdur.

Bəzi məhkəmələr işi prokuror tərəfindən CPM-nin 290-cı maddəsinin digər normalarında nəzərdə tutulmuş prosessual vəzifələrin yerinə yetirilməməsinə görə qaytarmışlar. Belə qərarlar daha çox CPM-nin 290.2-ci maddəsinin müddəaları ilə əsaslandırılmışdır.⁹¹ Bu müddəalar CPM-nin 303.3.6-cı maddəsində işin prokurora qaytarılması əsası kimi göstərilmişdir. Buna baxmayaraq, bəzi hallarda həmin maddədə göstərilən vəzifələrin prokuror tərəfindən yerinə yetirilməməsi işlərin prokurorlara qaytarılmasına səbəb olmuşdur.

Məsələn, CPM-nin 290.2.6-cı maddəsi prokurorun üzərinə «təqsirləndirilən şəxsin əməllərinin düzgün tövsif edilməsini», 290.2.11-ci maddəsi «müstəntiqin tərtib etdiyi ittiham aktının bu Məcəllənin 289-cu maddəsinin tələblərinə uyğunluğunu» yoxlamaq vəzifələri qoymuşdur.

L. rayon məhkəməsi bu vəzifələrin yerinə yetirilməməsini işin prokurora qaytarılması üçün əsas saymışdır. Müvafiq qərarla göstərilmişdir ki: «Azərbaycan Respublikası CPM-nin müvafiq olaraq 290.2.6, 290.2.11-ci maddələrinə əsasən «təqsirləndirilən şəxsin əməlinin düzgün tövsif edilməsi», «müstəntiqin tərtib etdiyi ittiham aktının həmin Məcəllənin 289-cu maddəsinin tələblərinə uyğunluğu» hallarını ittiham aktı ilə daxil olmuş cinayət işini öyrənərkən qanuna-

müvafiq qaydada ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror tərəfindən yoxlanılmalı idi. AR CPM-nin 290.2.6-cı maddəsinə görə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror ittiham aktı ilə daxil olmuş cinayət işini öyrənərkən təqsirləndirilən şəxsin əməllərinin düzgün tövsif edilməsinə baxmalıdır.»⁹² Qərardan görünür ki, təqsirləndirilən şəxsin «əməli CM-nin 221.2.2-ci maddəsi ilə tövsif edilmiş, həmin maddədə nəzərdə tutulmuş cinayətin tərkib əlamətləri, xuliqanlıqın konkret olaraq nədə ifadə olunması (...) ittihamın mahiyyəti açıqlanmamış qalmışdır».

CPM-nin 290.2.11-ci maddəsi prokurordan tələb edir ki, «müstəntiqin tərtib etdiyi ittiham aktının bu Məcəllənin 289-cu maddəsinin tələblərinə uyğunluğunu» yoxlasın. Bu vəzifənin yerinə yetirilməməsi işin prokurora qaytarılması əsası kimi nəzərdə tutulmadığına baxmayaraq, T. rayon məhkəməsinin qərarlarının birində işin prokurora qaytarılmasını məhz bu müddəa ilə əsaslandırmışdır: «(...) prokuror tərəfindən CPM-nin 290.2-ci maddəsində qeyd olunan hallar yoxlanılmalı olduğu halda qanunun həmin tələbinə tam əməl edilməmişdir. (...) prokuror CPM-nin müvafiq olaraq 290.2.11-ci maddəsinə əsasən müstəntiqin tərtib etdiyi ittiham aktının həmin Məcəllənin 289-cu maddəsinin tələblərinə uyğunluğu hallarını (...) yoxlanılmalı idi.»⁹³

X. rayon məhkəməsi iş üzrə bütövlükdə ibtidai istintaqın aparılma qaydalarının qanunun tələblərinə müvafiq olmasının prokuror tərəfindən yoxlanılmaması və müvafiq qərarlar qəbul edilməməsini işin prokurora qaytarılmasına səbəb kimi göstərmişdir. Qərarla göstərilmişdir: «Azərbaycan Respublikası CPM-nin 290.2 və 290.2.12 maddələrinə əsasən ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror *həmin Məcəllənin müddəalarına uyğun olaraq ibtidai istintaqın aparılma qaydalarına riayət edilməsini yoxlamaq* üçün ittiham aktı ilə daxil olmuş cinayət işini öyrənməlidir və bu zaman kobud qanun pozuntu-

90 Bax: Ə.S.M. oğlunun CM-nin 263.2-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(060)-39/2013 nömrəli iş üzrə Sumqayıt şəhər məhkəməsinin 15.01.2013-cü il tarixli qərarı.

91 Bax, CPM: «290.2. İbtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror aşağıdakı halları yoxlamaq üçün ittiham aktı ilə daxil olmuş cinayət işini öyrənir: 290.2.1. təqsirləndirilən şəxsə istinad edilən əməlin sübuta yetirildiyini və həmin əməlin cinayət tərkibi yaratmasını; 290.2.2. təqsirləndirilən şəxsin təqsirliliyinin sübuta yetirildiyini; 290.2.3. İttihamın məzmununa təqsirləndirilən şəxs tərəfindən törədilən bütün cinayətlərin daxil edilməsini; 290.2.4. cinayətin törədilməsində ifşa edilmiş bütün şəxslərin iş üzrə cəlb edilməsini; 290.2.5. cinayət işi üzrə icraata xitam verilməsi üçün əsasların mövcudluğunu; 290.2.6. təqsirləndirilən şəxsin əməllərinin düzgün tövsif edilməsini; 290.2.7. müstəntiq tərəfindən təqsirləndirilən şəxs barəsində qətimkan tədbirinin düzgün seçilməsini; 290.2.8. mülki iddianın və ola biləcək əmlak müsadirəsinin təmin edilməsi üçün tədbirlərin görülməsini; 290.2.9. cinayətin törədilməsinə şərait yaradan halların müəyyən edilməsini və onların aradan qaldırılması üçün tədbirlərin görülməsini; 290.2.10. cinayətin törədilmə hallarının hərtərəfli, tam və obyektiv tədqiq edilməsini; 290.2.11. müstəntiqin tərtib etdiyi ittiham aktının bu Məcəllənin 289-cu maddəsinin tələblərinə uyğunluğunu; 290.2.12. bu Məcəllənin müddəalarına uyğun olaraq ibtidai istintaqın aparılma qaydalarına riayət edilməsini.»

92 Bax: F.S.E. oğlunun CM-nin 221.2.2-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(049)-178/2013 nömrəli cinayət işi üzrə Lənkəran rayon məhkəməsinin 14.10.2013-cü il tarixli qərarı.

93 Bax: A.T.M. qızı və T.N.V. qızının CM-nin 314.2-ci maddəsi ilə təqsirləndirilmələrinə dair 1(61)-65/2013 nömrəli iş üzrə Tərtər rayon məhkəməsinin 23 avqust 2013-cü il tarixli qərarı.

larını aşkar etdikdə həmin Məcəllənin 290.3 və 290.3.3-cü maddəsinə uyğun olaraq, əlavə ibtidai istintaq aparılması üçün cinayət işini öz göstərişləri ilə müstəntiqə qaytarmalıdır. Lakin müvafiq halda ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror həmin Məcəllənin müddəalarına uyğun olaraq ibtidai istintaqın aparılma qaydalarına riayət edilməsini yoxlamaq üçün ittiham aktı ilə daxil olmuş cinayət işini araşdırmamış, kobud qanun pozuntularına əhəmiyyət verməmişdir. Göründüyü kimi, cinayət işi üzrə ittiham aktı CPM-nin 289-cu maddəsinin tələblərinə uyğun deyildir və göstərilən hallar məhkəməyədək icraat zamanı aradan qaldırılmadan cinayət işinin mahiyyəti üzrə qanuni həll edilməsi mümkün deyildir.»⁹⁴Göründüyü kimi, iş prokurora qanunda təsbit olunmamış əsasa görə qaytarılmışdır.

5.1.13. CPM-nin 303.3.6-cı maddəsinin uydurma əsasları pozulmuşdur.

Bəzi hallarda işin prokurora qaytarılması qərarı CPM-nin 303.3.6-cı maddəsinə istinad edilməklə əsaslandırılrsa da, ittiham aktının CPM-nin 289-cu maddəsinin konkret olaraq hansı tələblərinə uyğun olmaması dəqiqləşdirilməmişdir. Məsələn, S. rayon məhkəməsi zərər çəkmiş şəxsin hüquqi varisinin düzgün müəyyən edilməməsi barədə özünün subyektiv, mübahisəli mövqeyinə əsaslanaraq işi prokurora qaytarmaq barədə qərarını belə əsaslandırmışdır: «(...) zərərçəkmiş şəxsin hüquqi varisi düzgün müəyyən edilərək, ibtidai araşdırmaya cəlb edilməməsi nəticəsində Azərbaycan Respublikası CPM-nin 303.3.6-cı maddəsi ilə nəzərdə tutulan kobud pozuntuya, yəni cinayət işi üzrə ittiham aktına dair bu Məcəllənin 289-cu maddəsi ilə müəyyən edilmiş tələblərin pozulmasına da səbəb olmuşdur. Belə ki, cinayət işi üzrə zərərçəkmiş şəxsin hüquqi varisinin adı ittiham aktında qeyd edilməmiş və eləcə də, məhkəmə iclasına çağırılmalı olan şəxslərin ittiham aktına əlavə edilmiş siyahısında həmin şəxsin adı (...) göstərilməmişdir».⁹⁵ CPM-nin 289-cu maddəsində zərərçəkmiş şəxsin hüquqi varisinin adının qeyd edilməsi barədə tələb yoxdur. Zərər çəkmiş şəxslə bağlı CPM-nin 289-cu maddəsində yalnız bir müddəə vardır – 289.3.5-ci maddə ittiham aktında «zərər çəkmiş şəxsi səciyyələndirən hallar»ın göstərilməsini tələb edir. Bu tələbi ittiham aktında «zərərçəkmiş şəxsin hüquqi varisinin adı»nın göstərilməsi kimi dərk etmək mümkün deyil. Zərər çəkmiş şəxs və onun hüquqi varisi fərqli subyektlərdir.

5.2. CPM-nin 296.2.5-ci maddəsinin tələbləri pozulmuşdur.

CPM-nin 296.2.5-ci maddəsinə əsasən, böyük ictimai təhlükə törətməyən aşkar cinayətlər üzrə məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraatın aparılması nəticələrinə dair yekun protokolunda cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törətdiyi yer, onun vaxtı, üsulu, motivi, nəticələri və digər mühüm halları haqqında məlumat göstərilir. Qanun norması bu məlumatın həqiqətə uyğun olub-olmamasını müəyyən etməyi və ya onun mütləq həqiqətə uyğun olmasını tələb etmir. Buna baxmayaraq, bəzi hallarda qeyd edilən məlumatın düz olmaması (məhkəmənin ilkin subyektiv mövqeyinə görə) məlumatın ümumiyyətlə göstərilməməsi kimi başa düşülmüş və işin əsassız olaraq prokurora qaytarılmasına səbəb olmuşdur.

Məsələn, A. rayon məhkəməsinin işin prokurora qaytarılması barədə bir qərarında göstərilmişdir ki, «(...) məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat materialının nəticəsinə dair yekun protokolun CPM-nin 289 və 290.3.2 və ya 296.2-ci maddələrinin tələblərinə uyğun olmayan şəkildə tərtib olunduğu müəyyən olunmuşdur».⁹⁶ Bu nəticə işin konkret halları və icraat materialları ilə əsaslandırılmamışdır. Bilinmir ki, uyğunsuzluq nədə ifadə olunmuşdur. Görünən odur ki, hadisə yeri məhkəməyədək mərhələdə Ə.L.Z. oğlunun həyati olmuş, lakin məhkəmənin hazırlıq iclasında zərərçəkmiş şəxs M.S.M oğlu hadisənin A. rayonunun Ağzıbir kəndinin «dördyol» adlanan ərazisində baş verdiyi bildirmiş, təqsirləndirilən şəxs A.E.V. oğlu onun sözlərini təsdiqləmişdir. Eyni ilə hadisənin motivi barədə fərqli məlumatlar əldə edilmişdir. Ehtimal etmək olar ki, məhkəmə işi prokurora qaytararkən məhz bunları əsas götürmüşdür. Lakin, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, CPM-nin 296.2.5-ci maddəsinin tələbləri qeyd edilənlər barədə istənilən – yalan və ya düz məlumatların göstərilməsi ilə məhdudlaşır. Qərardan görünür ki, belə məlumatlar göstərilməmişdir, baxmayaraq ki, məhkəmənin hazırlıq iclasında onlara uyğun olmayan məlumatlar da əldə edilmişdir. Lakin ittiham sübutlarının araşdırılması, qiymətləndirilməsi məhkəmə istintaqında, tərəflərin iştirakı ilə, qanunla müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilməli idi.

5.3. CPM-nin 432.4.4-cü maddəsinin tələbləri pozulmuşdur.

CPM-nin 432.4.4-cü maddəsi müəyyən etmişdir ki, yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində ibtidai

94 Bax: İ.V.V. oğlunun CM-nin 128-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(011)-292/2013 nömrəli iş üzrə Xətai rayon məhkəməsinin 30.10.2013-cü il tarixli qərarı.

95 Bax: N.E.S. oğlunun CM-nin 263.2 və 264-cü maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(010)-129/2013 nömrəli iş üzrə suraxanı rayon məhkəməsinin 11.06.2013-cü il tarixli qərarı.

96 Bax: A.E.V. oğlunun CM-nin 128-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(014)-24/2013 nömrəli iş üzrə Ağdaş rayon məhkəməsinin 15 aprel 2013-cü il tarixli qərarı.

istintaqın bütün mərhələlərində valideynlərin və ya digər qanuni nümayəndələrin iştirak etmək hüququnun təmin edilməsinin əsas prosessual təminatlarına riayət edilməlidir. Bəzi hallarda bu qaydaya əməl olunmaması CPM-nin 303.3.6-cı maddəsinin tətbiqi üçün yetərli əsas kimi göstərilmişdir. X. rayon məhkəməsi CPM-nin 432.4-cü maddəsinə⁹⁷ istinad edərək göstərmişdir: «(...) müstəntiq cinayət-prosessual məcəlləsinin tələblərini pozaraq «təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə barədə» qərar qəbul edərək və ondan sonrakı aparılan istintaq hərəkətləri zamanı təqsirləndirilən şəxs C.Ə.Ə. oğlunun valideynlərinin və ya qanuni nümayəndəsinin iştirakını təmin etmədən, ona qarşı ittiham elan etməklə ittihamın mahiyyətini izah etmişdir. Qeyd edilən pozuntuyla da iş üzrə ittiham aktı tərtib edilmişdir ki, bu da cinayət prosessual məcəlləsinin tələblərinin kobud şəkildə pozulmasına gətirib çıxarmışdır. (...) CPM-nin 303.3.6-cı maddəsinə əsasən (...) cinayət işinin baxılmasına xitam verilməli və iş ibtidai istintaqı həyata keçirən prokurora qaytarılmalıdır.»⁹⁸

Qeyd edilən faktiki hallarla CPM-nin 303.3.6-cı maddəsi arasında hər hansı bir uyğunluğun olması qərarda göstərilməmişdir. Valideynlərinin və ya qanuni nümayəndənin yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsin iştirakı ilə aparılan istintaq hərəkətlərində iştirak etməməsi onun müdafiə hüquqlarına zərbə vura bilər. Bu, müzakirə olunan mövzunun kontekstində işin prokurora CPM-nin 303.3.1-ci maddəsinə əsasən qaytarılmasını mümkün edir. Lakin bu maddənin tətbiqi üçün müvafiq faktiki hallar sübuta yetirilməlidir. Sübutlar qərarda göstərilməlidir. Sözügedən qərarda isə «valideynlərin və ya digər qanuni nümayəndələrin iştirak etmək hüququ»nun istintaq orqanı və prokuror tərəfindən təmin edilməməsini təsdiqləyən dəlillər göstərilməmişdir. «Təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə haqqında qərar»da və təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi protokolunda onların imzasının olmaması CPM-nin 432.4.4-cü maddəsinin pozulması barədə yalnız ehtimal irəli sürməyə əsas verir. «Ehtimal» isə özü sübut edilməlidir ki, arqument kimi yararlı olsun.

5.4. CPM-nin 303.3.1-ci maddəsinin tələbləri pozulmuşdur.

CPM-nin 303.3.1-ci maddəsi müəyyən etmişdir ki, «təqsirləndirilən şəxsin müdafiə hüququnun pozulması

(bu pozuntunun mümkün dərəcədə aradan qaldırılması üçün) işin prokurora qaytarılmasına səbəb olur.

Bu normanı düz tətbiq etmək üçün ilk növbədə aydınlaşdırmaq lazımdır ki, bu kontekstdə «müdafiə hüququ» dedikdə, nə başa düşülür? Çəkişmə modeli cinayət prosesində müdafiə tərəfinin irili-xırdalı bütün hüquqlarını «müdafiə hüququ» anlayışı ilə əhatə etmək olar. Bu halda «müdafiə hüququ» geniş mənada istifadə edilir. İnsan hüquqlarının müdafiəsi konsepsiyası (liberal) baxımından belə yanaşma yolveriləndir. Lakin cinayət prosesində qeyd edilən anlayış dar mənada işlənir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun «Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 397.1 və 397.2-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair» 12.05.2009-cu il tarixli qərarında dəqiqləşdirilmişdir ki, « (...) cinayət mühakimə icraatında məhkəmə müdafiəsi hüququ nə qədər əhəmiyyətli olsa da, o mütləq deyil və onu həddindən artıq genişləndirilmiş şəkildə şərh etmək olmaz. Bununla bağlı Avropa Məhkəməsi hesab edir ki, Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin 3-cü (c) hissəsi cinayət törətməkdə təqsirləndirilən şəxsi üç hüquqla təmin edir: özünü şəxsən müdafiə etmək; özü tərəfindən seçilmiş müdafiəçiyə malik olmaq və müəyyən şərtlər daxilində ona pulsuz təyin olunmuş müdafiəçiyə malik olmaq» (Pakelli v. Germany, 25.04.1983; Art.6 ECHR, note 31).»

Azərbaycanın hüquq doktrinasına görə, CPM-nin 303.3.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müdafiə hüququnun pozulması «təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçiyə malik olmaq hüququnun təmin edilməməsində, onun cinayət işi və ya məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat materialları ilə tanış olmaq hüququnun təmin edilməməsində, onun (həmçinin onun müdafiəçisinin) sübutların toplanması üzrə fəaliyyətinin məhdudlaşdırılmasında, ayrı-ayrı istintaq və prosessual hərəkətlərin həyata keçirilməsi zamanı özünü müdafiə etmək üçün imkan yaradılmamasında və başqa bu kimi pozuntularda ifadə oluna bilər. (...) müdafiə hüququnun pozulması təqsirləndirilən (şübhəli) şəxsin özünün, onun qanuni nümayəndəsinin və müdafiəçisinin prosesdə iştirakı ilə bağlı tələblərin pozulmasında ifadə oluna bilər.»⁹⁹

Maddənin təsvirindəki «bu pozuntunun mümkün dərəcədə aradan qaldırılması üçün» ifadəsinə formal müddəaya yanaşma kimi yanaşmaq olmaz. Qanunvericinin iradəsi təqsirləndirilən şəxsin müdafiə

97 Bax, CPM: «432.4. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində ibtidai istintaqın bütün mərhələlərində aşağıdakı hüquqların təmin edilməsinin əsas prosessual təminatlarına riayət edilməlidir: 432.4.1. irəli sürülmüş ittiham barəsində məlumat almaq hüququ; 432.4.2. ifadə verməkdən imtina etmək hüququ; 432.4.3. müdafiə hüququ; 432.4.4. valideynlərin və ya digər qanuni nümayəndələrin iştirak etmək hüququ; 432.4.5. məxfilik hüququ.»

98 Bax: C.Ə.Ə. oğlunun CM-nin 256.3-cü maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(003)-374/2013 nömrəli cinayət işi üzrə Xəzər rayon məhkəməsinin 12.08.2013-cü il tarixli qərarı.

99 Bax: Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin kommentarisyası, II cild (Xüsusi hissə), prof. C.Mövsumovun redaktəsi ilə. «Digesta» nəşr., Bakı-2003, səh.351.

hüququnun pozulmasına görə işi prokurora yalnız o halda qaytarmağı nəzərdə tutur ki, gələcəkdə bu pozuntunu aradan qaldırmaq mümkün olsun, əgər bu mümkün deyildirsə, deməli, müvafiq qərar da qəbul edilməməlidir. Belə olan halda mövcud «kobud pozuntu»nun hüquqi taleyi necə həll edilməlidir? Hər bir halda məsələ cinayət təqibinin xeyrinə həll edilməməlidir. Belə yanaşma təqsirsizlik prezumpsiyasının ziddinə olardı.¹⁰⁰

CPM-nin 9.2-ci maddəsində vurğulanmışdır ki, «Bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş hallarda cinayət prosesi prinsiplərinin və ya şərtlərinin pozulması cinayət təqibi üzrə başa çatmış icraatın etibarsız sayılmasına, onun gedişində qəbul edilmiş qərarların ləğvinə, yaxud toplanmış materialların sübutedici qüvvəsinin olmaması qənaətinə gəlməyə səbəb ola bilər.» Həmin Məcəllənin 125.2.3-cü maddəsində göstərilmişdir: «şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin müdafiə hüquqlarının, cinayət mühakimə icraatının aparıldığı dili bilməyən şəxsin hüquqlarının pozulması ilə» «əldə edilmiş məlumatların, sənədlərin və digər əşyaların cinayət işi üzrə sübut kimi qəbul edilməsinə yol verilmir».

Deməli, təqsirləndirilən şəxsin müdafiə hüququ məhkəməyədək mərhələdə aradan qaldırılması mümkün olmayan təzddə pozulmuşdursa, iş hazırlıq iclasının qərarı ilə prokurora qaytarılmamalı, əksinə, məhkəmə baxışına təyin edilməli və qeyd edilən pozuntular hər bir konkret sübutun məhkəmə istintaqı zamanı araşdırılması və qiymətləndirilməsi zamanı nəzərə alınmalıdır.

Bundan başqa, CPM-nin 303.3.1-ci maddəsinin tətbiq edilməsi üçün aşkar edilmiş pozuntu bu Məcəllənin 303.1-ci maddəsinin şərtlərinə cavab verməlidir. Bu şərtlər barədə yuxarıda ətraflı izah verilmişdir.

Təəssüf hissi ilə qeyd edilməlidir ki, təcrübədə bir çox hallarda qanunun göstərilən tələb və şərtləri nəzərə alınmır.

Şəki Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin qərarında işin prokurora qaytarılması «müdafiəçinin şəxsiyyətini və Azərbaycan Respublikasının ərazisində vəkillik fəaliyyətini həyata keçirmək hüququnu təsdiq edən sənədin təqdim edilməməsi ilə əsaslandırılmışdır. Baxmayaraq ki, həmin müdafiəçi müstəntiqə müvafiq order təqdim etmişdi. Məhkəmənin mövqeyi belə əsaslandırılmışdır: «Vəkil S.B. 000672 sayılı, 4 noyabr 2012-ci il tarixli orderi istintaq orqanına təqdim etmiş, bununla da müdafiəçi qismində işə buraxılmışdır. İş

materiallarına yalnız qeyd edilən order əlavə edilmiş, müdafiəçinin şəxsiyyətini və Azərbaycan Respublikasının ərazisində vəkillik fəaliyyətini həyata keçirmək hüququnu təsdiq edən sənəd əlavə edilməmişdir. Halbuki, Azərbaycan Respublikası CPM-nin 92.7-ci maddəsinə əsasən şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin müdafiəsini öz öhdəsinə götürdükdə, müdafiəçi cinayət prosesini həyata keçirən orqana şəxsiyyətini və Azərbaycan Respublikasının ərazisində vəkillik fəaliyyətini həyata keçirmək hüququnu təsdiq edən sənədi, habelə vəkillik orderini təqdim etməlidir».¹⁰¹

Aydın məsələdir ki, vəkillik qurumu orderi vəkillik fəaliyyətini həyata keçirmək hüququ olmayan şəxsə verməz. CPM-nin 92.1-ci maddəsində qeyd edilmişdir ki, «Cinayət prosesində müdafiəçi qismində yalnız Azərbaycan Respublikasının ərazisində vəkillik fəaliyyətini həyata keçirmək hüququna malik olan vəkil iştirak edə bilər.»

Həqiqətən də, CPM-nin 92.7-ci maddəsi müəyyən etmişdir ki, «şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin müdafiəsini öz öhdəsinə götürdükdə, müdafiəçi cinayət prosesini həyata keçirən orqana şəxsiyyətini və Azərbaycan Respublikasının ərazisində vəkillik fəaliyyətini həyata keçirmək hüququnu təsdiq edən sənədi, habelə vəkil qurumunun orderini təqdim etməlidir.»

Bu normanın cinayət-prosessual məqsədi nə ola bilər? (Onun qeyri cinayət-prosessual məqsədləri (məsələn, Vəkillər Kollegiyasının fəaliyyətinə maliyyə dəstəyinin verilməsi) müzakirə olunan məsələdə əhəmiyyətsizdir.) Yalnız təqsirləndirilən şəxsə göstərilən müdafiə xidmətinin yüksək səviyyədə həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədi. Bunun üçün ilk növbədə vəkillik fəaliyyətini həyata keçirən şəxs lazımı peşə hazırlığına və nəzəri biliyə malik olmalıdır. Daha sonra, konkret işdə bu fəaliyyətin müvafiq səlahiyyət verilmiş şəxsə etibar edilməsi, həmin şəxsin fərdiləşdirilməsi imkanının yaradılması. Qeyd edilən sənədlərin başqa cinayət-prosessual təyinatı yoxdur.

Bununla belə, müzakirə edilən qərarın məzmunundan görünür ki, məhkəməni narahat edən bu sənədlərin icraat materiallarında olmamasıdır (order var, müdafiəçinin şəxsiyyətini və Azərbaycan Respublikasının ərazisində vəkillik fəaliyyətini həyata keçirmək hüququnu təsdiq edən sənədlər yoxdur). Düşünmək olar ki, məhkəmə bu sənədlərin işin icraat materiallarında olmasını tələb edən hansısa qanun normasına istinad etmişdir. Lakin qərarla belə istinad yoxdur.

100 Bax, CPM: Maddə 21. Təqsirsizlik prezumpsiyası. (...) 21.2. Şəxsin təqsirli olduğuna əsaslı şübhələr varsa da onun təqsirli bilinməsinə yol verilmir. Bu Məcəllənin müddəalarına uyğun surətdə müvafiq hüquqi prosedur daxilində ittihamın sübuta yetirilməsində aradan qaldırılması mümkün olmayan şübhələr təqsirləndirilən şəxsin (şübhəli şəxsin) xeyrinə həll edilir. Eyni ilə cinayət və cinayət-prosessual qanunlarının tətbiqində aradan qaldırılmamış şübhələr də onun xeyrinə həll olunmalıdır.»

101 Bax, A.E.F. oğlunun CM-nin 126.3, 21.3-cü maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(091)-069/13 nömrəli cinayət işi üzrə Şəki Ağır Cinayətlər məhkəməsinin 10.07.2013-cü il tarixli qərarı.

Cinayət təqibi üzrə icraat materiallarında saxlanılan sənədlərin siyahısı qanun norması ilə müəyyən edilmişdir. CPM-nin 52.1-ci maddəsində (Maddə 52. Cinayət təqibi üzrə icraatın materialları) göstərilmişdir: «Sübutlar qismində əlavə olunmuş sənədlər, bu Məcəllənin 51.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş sənədlər, habelə cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar tərəfindən qəbul olunmuş qərarlar və cinayət prosesi tərəflərinin yazılı müraciətləri müvafiq olaraq cinayət işinin, məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraatın və ya xüsusi ittiham qaydasında şikayət üzrə icraatın materiallarında saxlanılır». Bu siyahıda müstəntiqə «təqdim edilən» sənədlər, o cümlədən order və müdafiəçinin şəxsiyyətini və Azərbaycan Respublikasının ərazisində vəkillik fəaliyyətini həyata keçirmək hüququnu təsdiq edən sənədlər yoxdur. Deməli, onlar icraat materiallarında olmaya da bilər və bu fakt hüquqi nəticəyə səbəb kimi çıxış etməməlidir. Qanunvericinin məntiqinə görə, müvafiq protokolda qeyd edilən sənədlərdəki məlumatların əks etdirilməsi kifayət edir. Bu məlumatlar kimdə şübhə oyatsa, asanlıqla yoxlanması mümkündür.

Bundan başqa, qeyd edilən faktlar CPM-nin 303.1-ci maddəsinin tələblərini ödəmir, çünki cinayət işinin mahiyyəti üzrə qanuni həll olunmasını mümkünsüz etmir, təqsirləndirilən şəxsin müdafiə hüquqlarının keyfiyyətinə təsir göstərməsi ehtimal belə edilmir, qərarlarda qeyd edilənləri isə elə hazırlıq iclasında yoxlamaq olardı.

Göründüyü kimi, məhkəmə işi prokurora əsassız qaytarmışdır.

L. rayon məhkəməsi ittihamın mətninin qeyri-müəyyənliyini təqsirləndirilən şəxsin müdafiə hüquqlarının pozulması kimi qələmə vermişdir. Məhkəmə mülahizəsini belə əsaslandırmışdır: «(...) təqsirkarın hərəkətlərində xuliqanlıq cinayətinin tərkibinin mövcudluğuna dair ümumi sözlərlə kifayətlənilərək, onun əməli CM-in 221.2.2-ci maddəsi ilə tövsif edilmiş, həmin maddədə nəzərdə tutulmuş *cinayətin tərkib əlamətləri, xuliqanlıqın konkret olaraq nədə ifadə olunması* və həmin ittihamın irəli sürülməsinin təsdiq edilməməsi ilə yanaşı ittihamın mahiyyəti açıqlanmamış qalmışdır. Cinayət qanunun müvafiq maddəsi üzrə ittihamın mahiyyətinin nədən ibarət olmasının aydın olmaması və ya dəqiq müəyyən edilməməsi təqsirləndirilən şəxsin «nədə ittiham olunduğunu», «nədə müdafiə olunmalı olduğunu» bilməməsinə və İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin formalaşdırdığı presedent üzrə belə olan halda müdafiə hüququnun pozulmasına səbəb olur. (...) Məcəllənin (CPM nəzərdə tutulur – N.B.) 303.3.1-ci

maddəsinə əsasən təqsirləndirilən şəxsin müdafiə hüququnun pozulması kobud pozuntulara yol verildikdə (bu pozuntunun mümkün dərəcədə aradan qaldırılması üçün) cinayət işinin (...) prokurora qaytarılması barədə qərar çıxarılır.»¹⁰²

Qanun təqsirləndirilən şəxsə qarşı irəli sürülmüş ittihamın məzmunu qeyri-müəyyənliyinin onun müdafiə hüququna mənfi təsir etməsi barədə hər hansı bir təkzibedilməz hüquq prezumpsiyası təsbit etməmişdir. Ona görə də, məhkəmənin mülahizəsi sübuta yetirilməmiş ehtimal olaraq qalmışdır. Sübuta ehtiyacı olan müddə isə yekun qərar üçün arqument rolunda çıxış edə bilməz. Deməli, CPM-nin 303.3.1-ci maddəsinin tətbiqinə səbəb olmur və yuridik fakt mövcud deyildir.

İttihamın mətninin xüsusiyyətləri, cinayət-prosesual və ya cinayət hüquqi əhəmiyyəti məhkəmə baxışı mərhələsinin araşdırma predmetləridir. Məhkəmə istintaqı nəticəsində müəyyən edilmiş faktlar şəxsə başqa, yeni ittiham irəli sürülməsi zərurətini doğursa, məsələn CPM-nin 318.2-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş qaydada həllini tapmalıdır.

Bakı Ağır Cinayətlər Məhkəməsi tanınmaya təqdim etmə istintaq hərəkətinin qaydalarının pozulmasını aradan qaldırmaq üçün işi prokurora qaytarmağa qərar vermişdir. Bu qərarla yazılmışdır: «S.N. şahid kimi dindirilərək ondan R.S.P.-in görkəmi və əlamətləri barədə heç nə soruşulmadan 09 avqust 2012-ci il tarixdə R.S.P.-in fotosəkli ona tanınmaya təqdim edilmişdir. Azərbaycan Respublikası CPM-nin 239.1-ci maddəsinə görə hər hansı şəxsi şahidə, zərər çəkmiş, şübhəli və təqsirləndirilən şəxsə tanınma üçün təqdim etmə zərurəti yarandıqda müstəntiq əvvəlcədən onları həmin şəxsin xarici görkəmi və əlamətləri barədə, habelə tanıyanın tanınanı gördüyü hallar barədə dindirir və bu barədə müvafiq protokol tərtib edilir. İstintaqçı qanunun bu tələbinə əməl etməmişdir. Qeyd edilən Məcəllənin 239.2-ci maddəsinə görə müstəntiq təqsirləndirilən və ya şübhəli şəxsin tanınmasında həmçinin onun müdafiəçisinin iştirakını əvvəlcədən təmin etməlidir. İstintaqçı (...) R.S.P. tutulmasına və barəsində cinayət işi başlanmasına baxmayaraq onu müdafiəçi ilə təmin etməmiş və müdafiəçinin şəxsin tanınması prosesində iştirakını təmin etməmişdir. Azərbaycan Respublikası CPM-nin 239.8-ci maddəsinə görə isə tanıyan qeyri-müəyyənliyinə görə tanınanın şəxsiyyətinin eyniləşdirilməsi üçün kifayət edən əlamətləri göstərmədikdə tanınma aparıla, aparılmış tanınma isə əsaslı hesab edilə bilməz. Şəxsin eyni şəxs tərəfindən və eyni əlamətlər üzrə təkrar tanınması aparıla bilməz.»¹⁰³ Əslində, məsələ məhkəmə baxışı mərhələsində müvafiq ittiham sübu-

102 Bax: F.S.E. oğlunun CM-nin 221.2.2-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(049)-178/2013 nömrəli cinayət işi üzrə Lənkəran rayon məhkəməsinin 14.10.2013-cü il tarixli qərarı

103 Bax: P.R.S. oğlunun CM-nin 167-2.1, 234.4.3 və 283.1-ci maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(101)-399/2013 nömrəli iş üzrə Bakı Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin 09.04.2013-cü il tarixli qərarı.

tuna qiymət verilməsi çərçivəsində həll edilməli idi. Tanınma artıq bir dəfə keçirilmişdirsə, onun ikinci dəfə keçirilməsinin sübutu əhəmiyyəti sifira yaxındır. Yəni, elə bir pozuntuya yol verilmişdir ki, onu aradan qaldırmaq mümkün deyildir, nə məhkəməyədək, nə də məhkəmə mərhələsində. Məhkəmə CPM-nin 303.1-ci maddəsinin tələblərini nəzərə almamışdır.

Lənkəran Ağır Cinayətlər Məhkəməsi daha irəli gedərək, ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin aparılması zamanı yol verilmiş prosedura qüsurlarının əlamətlərini işin prokurora qaytarılması üçün yetərli «kobud pozuntu» hesab etmişdir. Qərarda yazılmışdır: «(...) barələrində şübhəli şəxs kimi tutma haqqında qərar qəbul edilmədən şəxslərin cinayətin törədilməsində şübhəli şəxs kimi tanınması, tədqiqat üçün nümunələrin götürülməsi haqqında qərarın barələrində götürmə aparılan şəxslərə elan edilməməsi, nümunələr götürməzdən əvvəl şəxslərə hüquq və vəzifələrinin izah olunmaması, nümunələrin barələrində götürmə aparılan şəxslərin iştirakı olmadan aparılması, təhqiqat üçün nümunələrin götürülməsi protokolunun surətinin imza etməklə barələrində nümunələr götürülən şəxslərə verilməməsi cinayət işi üzrə ibtidai istintaqda təqsirləndirilən şəxslərin müdafiə hüququnun, yəni Azərbaycan Respublikası CPM-nin 303.3.1-ci maddələrinin kobud şəkildə pozulmasıdır».¹⁰⁴

Məhkəmə CPM-nin 303.1-ci maddəsinin tələblərini nəzərə almadan «müdafiə hüququnun pozulması»nı həddən artıq geniş mənada tətbiq etmişdir. Qeyd edilən qüsurlar (onların həqiqiliyi qəbul olunsa) məhkəmə baxışında həll edilməli məsələlərdir. Onlar məhkəmə baxışı mərhələsində ya aradan qaldırılmalı, ya da ittiham sübutlarının qiymətləndirilməsində təqsirsizlik prezumpsiyasına uyğun şəkildə nəzərə alınmalı idi.

Qeyd edilən iş həm də işin prokurora qaytarılması qərarı ilə başqa pozuntunun pərdələnməsi nümunəsi ola bilər. Bu cinayət işi ilk dəfə Z. rayon məhkəməsinə CM-nin 152-ci maddəsi ilə göndərilmiş, məhkəmə baxışı zamanı CPM-nin 318.2-ci maddəsinə əsasən təqsirləndirilən şəxslərə daha ağır – CM-nin 150.2.3-cü maddəsi ilə ittiham irəli sürülməsi üçün prokurora qaytarılmış, məhkəmənin qərarı icra edildikdən sonra iş Z. rayon məhkəməsi əvəzinə Lənkəran Ağır Cinayətlər Məhkəməsinə göndərilmişdir. Bununla prokuror CPM-nin 318.2-ci maddəsinin tələblərini pozmuşdur, belə ki, təqsirləndirilən şəxslərə başqa ittiham irəli sürüldükdən sonra iş həmin məhkəməyə – Z. rayon məhkəməsinə qaytarılmalı, bu məhkəmə tərəfindən işin aidyyət məsələsi həll edilməli idi. Lənkəran Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin səhvi ondan ibarətdir ki, o, işi icraata götürmüş, hazırlıq iclası keçirmişdir.

İş prosessual icraata qəbul edilməməli, işçi qaydasında əsaslandırılmış məktubla prokurora geri qaytarılmalı idi.

N. rayon məhkəməsi təqsirləndirilən şəxsin müdafiə hüququnun pozulması faktının müəyyən edilmiş hesab olunması üçün yalnız bir tərəfin nümayəndəsinin – təqsirləndirilən şəxsin məlumatını yetərli hesab etmişdir. İşin prokurora qaytarılması belə əsaslandırılmışdır: «Təqsirləndirilən şəxs Q.Ə.Ə. oğlu məhkəmə hazırlıq iclasında ibtidai istintaq zamanı müstəntiq tərəfindən onun müdafiə hüququnun pozulduğunu, onun müdafiəçi ilə təmin edilmədiyini, cinayət işində olan müdafiəçi seçmək barədə və müdafiəçi təqdim edilməsi barədə, təqsirləndirilən şəxsə ittihamın elan edilməsi, hüquq və vəzifələrinin izah edilməsi, təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi haqqında qərarın surətinin ona verilməsi barədə tərtib edilmiş protokolların saxta olduğunu və onun adı qarşısındakı imzaların ona məxsus olmadığını bildirərək müdafiəçinin iştirakı olmadan təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edildiyini və onun ibtidai istintaq zamanı müdafiəsiz qaldığını qeyd etmişdir. (...) Belə olan halda məhkəmə hesab edir ki, ibtidai istintaq orqanı təqsirləndirilən şəxs Q.Ə.Ə. oğlunun müdafiə hüququnu kobud şəkildə pozmuşdur».¹⁰⁵ Həqiqət kimi qəbul edilməsi üçün digər sübutların da qərarda göstərilməsi lazım idi. Belə olmadıqda, qərar ehtimala əsaslanmış sayılır və məntiqi cəhətdən düzgün hesab edilmir. Başqa sözlə, işin prokurora qaytarılmasının prosessual-hüquqi əsasları – CPM-nin 303.3.1, 303.1-ci maddələri faktiki əsaslardan məhrum olur.

S. rayon məhkəməsi konkret müdafiəçidən imtina halına təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçidən, ümumiyyətlə müdafiədən imtina proseduralarının tətbiqini tələb etmişdir. İşin prokurora qaytarılmasına dair qərarların birində yazılmışdır: «(...) 07 avqust 2013-cü il tarixli «müdafiəçi qismində iştirakına xitam verilməsi haqqında» qərarla vəkillər Ş.S.R. oğlunun, Ə.Ə.Ə. oğlunun və M.Y.Ə. oğlunun cinayət işi üzrə təqsirləndirilən şəxs C.N.N. oğlunun müdafiəçisi qismində iştiraklarına xitam verilmiş və həmin qərar C.N.N. oğlunun ərizəsi ilə əsaslandırılmışdır. Lakin, (...) imtina – onların (həmin müdafiəçilərin) iştirakı olmadan və protokol tərtib edilmədən aparılmışdır. Yəni, cinayət işinin materiallarından görünür ki, müstəntiq tərəfindən 07 avqust 2013-cü il tarixli qərarla müdafiəçidən imtinanın qəbulu Cinayət-Prosessual Qanunvericiliyin tələbləri pozulmaqla, yəni hüquqi xidmətdən imtina edilən müdafiəçilərin iştirakı olmadan və protokol tərtib edilmədən apa-

104 Bax: İ.R.N. oğlu və başqalarının CM-nin 150.2.3-cü maddəsi ilə təqsirləndirilmələrinə dair 1(089)-332/2013 nömrəli iş üzrə Lənkəran Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin 12.11.2013-cü il tarixli qərarı.

105 Bax: Q.Ə.Ə. oğlunun CM-nin 178.2.2 və 178.2.4-cü maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(006)-443/2013 nömrəli iş üzrə Nəsimi rayon məhkəməsinin 11.10.2013-cü il tarixli qərarı.

rılmışdır.»¹⁰⁶ Məhkəmə CPM-nin 92.12-ci maddəsinə istinad edərək, bunu qanunsuz addım saymış, təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçi ilə təmin edilməsi və onun müdafiəsində konkret müdafiəçinin iştirakı arasında fərq qoymamışdır. Əslində, CPM-nin 92.12-ci maddəsi təqsirləndirilən şəxsin konkret müdafiəçilərin xidmətindən imtina proseduralarını deyil, ümumiyyətlə müdafiəçi xidmətlərindən imtina etməsi qaydasını müəyyən etmişdir. Qeyd edilən qərarla isə söhbət konkret müdafiəçilərin iştirakına xitam verilməsindən gedir. Bunu nəzərə almayan məhkəmə belə nəticəyə gəlmişdir: «Təsvir olunanlarla müəyyən edilir ki, yuxarıda qeyd olunan həmin nöqsan Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 303.3.1-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulan kobud pozuntuya, yəni təqsirləndirilən şəxsin müdafiə hüququnun pozulmasına səbəb olmuşdur.»¹⁰⁷ Hüquqi əsasdan tamamilə məhrum nəticədir.

5.6. CPM-nin 303.3.8-ci maddəsinin tələbləri pozulmuşdur.

CPM-nin 303.3.8-cü maddəsi müəyyən etmişdir ki, «məhkəməyədək icraat materialları ilə tanış etmə vəzifəsinə dair müvafiq olaraq bu Məcəllənin 284—286, 288-ci və ya 296.3.1-ci maddələrinin tələblərinin pozulması»¹⁰⁸ məhkəmənin hazırlıq iclasında işin prokurora qaytarılması barədə qərar çıxarılması ilə nəticələnir. Məhkəməyədək icraat materialları ilə tanış etmə qaydası çoxsaylı proseduraları tənzimləyir. Onların bir qismi cinayət prosesinin ədalətli həyata keçirilməsi baxımından əhəmiyyətli olsa da, qalan hissəsi formal xarakter daşıyır. Məsələn, CPM-nin 285.4-cü maddəsi müəyyən etmişdir ki, «müstəntiq cinayət işinin materialları ilə tanış olmaq üçün vaxtı məhdudlaşdırma bilməz». Cinayət işinin icraat materialları ilə tanış olmaq hüququ müddət baxımından mütləq ola bilməz. Bu müddətin ağılasığan bir həddi olmalıdır. Əks təqdirdə qeyd edilən hüquqdan sui-istifadə etməklə ədalət mühakiməsi həyata keçirilməsinin qarşısını tamamilə almaq olar. Ölkələrin parlamentarizm təcrübəsinə «obstruksiya» (lat. – maneə, əngəl) adı ilə tanınan, hər hansı iclasın, müşavirənin nümayişkarana qaydada qəsdən pozulması məqsədi ilə müzakirə olunan məsələlərin mahiyyətinə aidiyyəti olmayan məzmunlu uzun-uzadı çıxışlar edilməsi, səs-küy salınması kimi formalardan ibarət etiraz, mübarizə

üsulu tanışdır. Belə davranışın qarşısını hüquqi yolla almaq çətin olduğu üçün maraqlı tərəflər «kompromis» tapmağa məhkumdur. Yəni, hüquq təcrübəsi subyektlərini fərdi hüququn həcmindən və xarakterindən asılı olmayaraq bütün situasiyalarda ağılasığan, izahı olan, rəşional hədlərdə davranmağa məcbur edir. Bunları icraat materialları ilə tanış olma prosesinə də aid etmək olar.

CPM-nin 284-286, 288, 296.3.1-ci maddələrinin müəyyən etdiyi qaydaların bu Məcəllənin 303.3.8, 303.1-ci maddələrinin işığındakı yuridik əhəmiyyəti bir qədər fərqlidir. Həmin qaydaların yalnız elələrinin pozulması CPM-nin 303.3.8-ci maddəsinin tətbiqinə səbəb olmalıdır ki, onlar CPM-nin 303.1-ci maddəsinin tələblərini ödəmiş olsunlar. Bu tələblər hansılardır? Birincisi, onlar «kobudluq» meyarına cavab verməlidir. Yəni, onlar cinayət prosesinin normal davamını qeyri-mümkün etdiyinə görə, mütləq aradan qaldırılmalıdır. İkincisi, onlar cinayət təqibinin məhkəmə yox, məhkəməyədək, ibtidai istintaq mərhələsində aradan qaldırılmalıdır. Bunun məhkəmə mərhələsində edilməsi ədalət mühakiməsinin maraqlarına, o cümlədən cinayət prosesi iştirakçılarının hüquqlarının müdafiəsi standartlarına cavab vermir. Üçüncüsü, işin «qanuni həll edilməsi» həmin pozuntuların aradan qaldırılmasından asılı olmalıdır. Məhz bu meyarlar qeyd edilən normaların tətbiqində «ağılasığanlıq» həddi müəyyən edir.

Buna baxmayaraq, bəzi hallarda qanunun tələbləri düzgün nəzərə alınmır və bu, işlərin prokurora əsaslız qaytarılması ilə nəticələnir.

Hüquq prezumpsiyaları ilə işləmə səriştəsinin olmaması ona gətirib çıxarır ki, müvafiq qərarlar bəzi hallarda əsaslız olaraq qanun normasının müstəntiqin üzərinə prosessual vəzifə qoyması barədə müddəalara əsaslanır. Məsələn, CPM-nin 285.3-cü maddəsi iş materialları ilə tanış olma ardıcılığı, rejimi (birlikdə və ya ayrılıqda) ilə əlaqədar proses iştirakçılarının hüququnu təsbit etmişdir. Bu hüququn həyata keçirilməsi özəllikləri subyektin iradəsi ilə müəyyənləşir. Onlar qeyd edilən hüququn təmin edilməsi üzrə müstəntiqin vəzifələrini yerinə yetirməməsi kimi interpretasiya edilməməlidir. Məsələn, iş materialları ilə təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin ayrılıqda tanış olmaları faktı müstəntiq tərəfindən bu şəxslərin iş materialları ilə birlikdə tanış olmalarının qarşısının alınması kimi təqdim olunmamalıdır. Belə

106 Bax: C.N.N. oğlunun CM-nin 178.2.2-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(010)-171/2013 nömrəli iş üzrə Suraxanı rayon məhkəməsinin 23.09.2013-cü il tarixli qərarı.

107 Bax: C.N.N. oğlunun CM-nin 178.2.2-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(010)-171/2013 nömrəli iş üzrə Suraxanı rayon məhkəməsinin 23.09.2013-cü il tarixli qərarı.

108 Bax, CPM: «Maddə 284. İttiham aktının tərtib edilməsindən əvvəl cinayət işinin materialları ilə tanış etmə; Maddə 285. Cinayət işinin materialları ilə tanış etmə qaydası; Maddə 286. Cinayət işinin materialları ilə tanış etmə protokolu; Maddə 288. Vəsətət təmin olunduqdan sonra cinayət işinin materialları ilə tanış etmə; Maddə 296. Böyük ictimai təhlükə törətməyən aşkar cinayətlər üzrə məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraatın aparılması nəticələrinə dair yekun protokolu»

yanaşma onu göstərir ki, qərar müəllifi müstəntiqin vicdanlılığı prezumpsiyasını nəzərə almır. S. rayon məhkəməsi qərarların birində təqsirləndirilən şəxsə və onun müdafiəçisinə iş materialları ilə ayrı-ayrılıqda tanış olmalarına şərait yaratmış müstəntiqin hərəkətlərini «haqsız» adlandırmışdır. Məhkəmə mövqeyini belə əsaslandırmışdır: «(...) məhkəmə hesab edir ki, Azərbaycan Respublikası CPM-nin 285.3-cü maddəsində təqsirləndirilən şəxsin və müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə birlikdə və ya ayrı-ayrılıqda tanış olmaq hüquqlarının təsbit edildiyinə baxmayaraq, ibtidai araşdırma orqanı təqsirləndirilən şəxslərin və müdafiəçilərin iş materialları ilə ayrı-ayrılıqda tanış olmalarına şərait yaratmaqda (müvafiq tanış etmə protokolunda müdafiəçi A.T.H. oğlunun imzasının olmaması onun iş materialları ilə tanış olması üçün şərait yaradıldığını ümumiyyətlə şübhə altına alır) müstəntiq haqlı olmamışdır». Qərarın başqa bir yerində yazılmışdır: «İstər təqsirləndirilən şəxs Ə.N.X. oğlunun və müdafiəçisi Ə.E.M. oğlunun, istərsə də təqsirləndirilən şəxs M.H.İ. oğlunun və müdafiəçisi A.T.H. oğlunun iş materialları ilə ayrı-ayrılıqda tanış olmaq arzusunda olduqları cinayət işinin materialları ilə müəyyən olunmur (bununla bağlı işdə heç bir yazılı sənəd yoxdur).»¹⁰⁹

CPM-nin 285.1-ci maddəsindən görünür ki, müstəntiqin vəzifəsi tanışlıq üçün materialları təqdim etməkdən ibarətdir. Tanış olanların iş rejiminin müəyyənləşdirilməsi müstəntiqin səlahiyyətlərinə aid deyildir; onlar bunu birlikdə və ayrılıqda edə bilərlər. Təqsirləndirilən şəxslə vəkili arasındakı müqaviləyə əsasən həyata keçirilən müdafiənin keyfiyyəti nə müstəntiqin, nə prokurorun, nə də məhkəmənin məsuliyyət dairəsinə daxil deyildir. Ona görə də, qeyd edilənləri icraat materialları ilə tanış etmə vəzifəsinə dair qanun norması tələblərinin müstəntiq tərəfindən pozulması, CPM-nin 303.3.8-ci maddəsinə əsasən işin prokurora qaytarılması üçün əsas saymaq düzgün deyil.

İşin prokurora qaytarılması barədə bir sıra qərarlarda müstəntiq tərəfindən qanunda bilavasitə müəyyən edilməmiş vəzifənin yerinə yetirilməməsi əsas kimi göstərilmişdir. İş materialları ilə tanış olmaq üçün cədvəl müəyyən edilməsinin əsasları və qaydası CPM-nin 285.4-cü maddəsində təsbit edilmişdir. Nə bu, nə də CPM-nin başqa maddəsində müstəntiqin bu məsələni təqsirləndirilən şəxs və onun müdafiəçisi ilə «razılaşdırması» tələbi nəzərdə tutulmamışdır. Bu, onun «pro-

sessual müstəqilliyi» prinsipinə zidd olardı. Bununla belə S. rayon məhkəməsinin qərarında bu, işin prokurora qaytarılması əsası kimi çıxış etmişdir: «(...) təqsirləndirilən şəxs M.H.İ. oğlunun da cinayət işinin materialları ilə tanış olması cədvəli tərtib edilmişdir (...). Cədvəl müstəntiq və təqsirləndirilən şəxs tərəfindən imzalandığına baxmayaraq həmin vaxtlar vəkillə razılaşdırılmamışdır (cədvəldə vəkilin imzası yoxdur).»¹¹⁰

Q. rayon məhkəməsinin bir qərarında yazılmışdır: «(...) müstəntiq tərəfindən həmin normaların da tələbləri pozulmaqla təqsirləndirilən şəxs və müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış edilməsi haqqında protokolda tanış olmaq üçün təqdim edilmiş cinayət işinin hər bir cildində olan vərəqlərin sayı dəqiq göstərilməmiş, o cümlədən tanış etmə 29 aprel 2013-cü il tarixdə saat 12.55-də başa çatdığı halda ittiham aktının tərtibinə həmin tarixdə saat 14.00-da başlamaqla 30 aprel 2013-cü il saat 12.00-da başa çatdırılmış, tanış etmə protokoluna şifahi vəsatətlər verildiyi halda, yazılı vəsatətin hazırlanması və verilməsi üçün 48 saatadək vaxt verilməyərək cinayət işi ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərilmişdir.»¹¹¹

Doğrudan da, CPM-nin 287.1 və 287.2-ci maddəsində müəyyən edilmişdir ki, «Cinayət prosesi iştirakçısının xahişi ilə yazılı vəsatətin hazırlanması və verilməsi üçün 48 saatadək vaxt verilə bilər. Vəsatətin tam və ya qismən rədd edilməsi haqqında müstəntiq əsaslandırılmış qərar çıxarır və həmin qərarın surətini vəsatətin verildiyi andan 48 saatdan gec olmayaraq vəsatəti vermiş şəxsə təqdim edir. Vəsatət həll edilməyənədək cinayət işi ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərilə bilməz.»

Əgər ayrıca ərizə və ya protokolda qeyd formasında cinayət prosesi iştirakçısı yazılı vəsatət hazırlanması üçün vaxt verilməsi barədə müstəntiqə «xahiş» ünvanlamamışdırsa, sağlam düşüncəyə, məntiqə və prezumpsiyalarla işləmə qaydalarına əsasən bir nəticə çıxarmaq mümkündür – cinayət prosesi iştirakçısının belə bir xahişi olmamışdır. Qanun norması göstərilən «xahiş»in ehtimal edilməsi qaydasını müəyyənləşdirməmişdir. Deməli, məhkəmə də ehtimal etməməlidir ki, hər bir cinayət işində belə «xahiş» olur. Əgər qanun belə bir prezumpsiya təsbit etsəydi, onda müstəntiqdən tələb etmək olardı ki, həmin ehtimalı (prezumpsiyanı) təkzib etsin, yəni hər bir işdə sübut etsin ki, «xahiş»

109 Bax: Ə.N.X. oğlunun və başqalarının CM-nin 177.2.1, 177.2.2, 177.2.4, 185.2.2, 185.2.4, 326.1 və 326.2-ci maddələri ilə təqsirləndirilmələrinə dair 1(010)-200/2013 nömrəli iş üzrə Suraxanı rayon məhkəməsinin 05.11.2013-cü il tarixli qərarı.

110 Bax: Ə.N.X. oğlunun və başqalarının CM-nin 177.2.1, 177.2.2, 177.2.4, 185.2.2, 185.2.4, 326.1 və 326.2-ci maddələri ilə təqsirləndirilmələrinə dair 1(010)-200/2013 nömrəli iş üzrə Suraxanı rayon məhkəməsinin 05.11.2013-cü il tarixli qərarı.

111 Bax: M.M.M. oğlunun CM-nin 192.2.2 və 213.1-ci maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(002)-103/2013 nömrəli iş üzrə Qaradağ rayon məhkəməsinin 28.06.2013-cü il tarixli qərarı.

olmamışdır. Nə qədər ki, qanunvericinin mövqeyi əksinədir, müstəntiqin üzərində «yazılı vəsətətin hazırlanması və verilməsi üçün 48 saatadək vaxt vermək» barədə cinayət prosesi iştirakçılarının xahişinin olmamasını sübut etmək öhdəliyinin mövcudluğunu düşünmək yanlışdır.

Belə hallarda, sübut etmək vəzifəsi əks tərəfin və ya məhkəmənin özünün üzərinə düşür. Yəni, onlar sübut etməlidir ki, müstəntiqə belə «xahiş» ünvanlanmışdır. Sübutlar qərarda göstərməlidir, göstərməmişdirsə, deməli, sübut da yoxdur. Sözügedən qərarda bu qəbildən sübutlar göstərməmişdir.

Eyni ilə cinayət işinin hər bir cildində olan vəzifələrin sayının dəqiq göstərilməsi, tanış olma vaxtının müddəti və s. ilə bağlı məsələlər həll edilməlidir.

CPM-nin 286.3-cü maddəsi müəyyən etmişdir ki, cinayət işinin materialları ilə tanış etmə haqqında protokolda tanış olmaq üçün təqdim edilmiş cinayət işinin cildlərinin və hər bir cildə vəzifələrin sayı, habelə təqdim edilmiş maddi sübutlar və istintaq hərəkətlərinin protokollarına əlavələr göstərilir. Qanunun mənasına görə, bu norma cinayət prosesi iştirakçısının «iş materialları ilə tanış olma» hüququnu daha dolğun və səmərəli təmin etmək məqsədi güdür. Maddədə göstərilən tələblərin birinin və ya hamısının pozulması hələ o demək deyildir ki, qeyd edilən hüquq pozulmuşdur. Yəni, bu hallarda pozuntunun baş verməsi yalnız ehtimal oluna bilər, çünki bunun əlamətləri mövcuddur. Ehtimal qərar üçün arqument ola bilməz. Bu məntiqin tələbidir – özünün sübuta ehtiyacı olan müddəə tezis üçün arqument rolunda çıxış edə bilməz. Bu qaydaya əməl etməmək məntiq qanununun pozuntusudur (petitio principii). Sübutlar qərarda proses iştirakçılarına, eləcə də kənar müşahidəçilərə göstərməlidir ki, müstəntiq tərəfindən proses iştirakçısının «iş materialları ilə tanış olma» hüququ pozulmuşdur. Bunlar qərarda yoxdursa, deməli, müstəntiq «vicdanlı» hesab edilməli, qeyd edilən hüququn onun tərəfindən pozulmaması qəbul olunmalıdır.

O. rayon məhkəməsinin qərarlarından birində yazılmışdır: «(...) Cinayət işinin materiallarından görünür ki, təqsirləndirilən şəxs və zərərçəkmiş şəxs iş materialları ilə tanış olunarkən iş üzrə maddi sübut kimi tanınmış paltar və bıçaq onlara təqdim edilməmişdir.»¹¹² Qərarda bunun təqsirləndirilən və zərərçəkmiş şəxslərin «iş materialları ilə tanış olma» hüququnun pozulmasına səbəb olması göstərməmiş, əsaslandırılmamışdır. Məhkəmə qeyd etdiyi faktlarla çıxardığı nəticə arasında «səbəbli əlaqə»nin mövcud-

luğunu *ehtimal* etmişdir. Qərarın əsasını yeganə ehtimal yox, sübutlar sistemi təşkil etməlidir.

Göstərilən qərarın əsassızlığının görünən əlamətləri onun CPM-nin 303.1-ci maddəsində göstərilən tələblərə cavab vermədiyindən xəbər verir. Qərarın məntiq qaydalarına və işin hallarına söykənən əsaslandırılması əks nəticəyə, yəni CPM-nin 303.3.8-ci maddənin tətbiqinə əsasın mövcud olmaması nəticəsinə gətirib çıxaracaqdı.

B. rayon məhkəməsi də oxşar mövqə nümayiş etdirmiş, işi prokurora ona görə qaytarmışdır ki, «(...) axtarışın videoçəkilişi olduğu lazer disk və götürülmüş narkotik vasitə maddi sübut kimi tanınaraq işə əlavə olunmasına baxmayaraq təqsirləndirilən şəxs T.H. CPM-nin 285-ci maddəsinə əsasən protokolda qeyd edilməklə təqdim edilməmişdir.»¹¹³

Ş. rayon məhkəməsi də mövqeyini ehtimal əsasında qurmuşdur. İşin prokurora qaytarılması barədə qərarların birində məhkəmə göstərmişdir: «(...) müstəntiq tərəfindən tərtib edilmiş cinayət işinin materialları ilə tanış etmə haqqında protokolda cinayət işinin təqsirləndirilən şəxsə hansı formada təqdim olunması, təqdim edilərkən cinayət işinin tikilib-tikilməməsi, siyahıya alınıb-alınmaması göstərməmişdir. (...) 13 yanvar 2013-cü il tarixli protokolda «Azərbaycan Respublikası CM-nin 153-cü maddəsi ilə təqsirləndirilən S.T.S. oğlunu 120820062 N-li cinayət işinin materialları ilə tanış etdim» göstərilmişdir. Yəni, tanış olması məqsədi ilə cinayət işinin materialları yalnız təqsirləndirilən şəxsə təqdim olunmuş, müdafiəçi isə sonda tərtib edilmiş protokolun doğruluğunu təsdiq etmək üçün iştirak edərək imza etmişdir.»¹¹⁴ Açıq-aydın görünür ki, məhkəmə «cinayət işinin tikilib-tikilməməsi, siyahıya alınıb-alınmaması»nın protokolda göstərməməsini bir istiqamətdə – təqsirləndirilən şəxsin iş materialları ilə tanış olma hüququnun pozulması istiqamətində yozmuşdur. Bu, ehtimaldır, yekun nəticə üçün arqument ola bilməz, özü sübut edilməlidir. Qərarda isə belə sübutlar göstərməmişdir. Deməli, qərar qanunsuzdur və iş prokurora belə qərarla qaytarılmalı deyildi.

İşin prokurora qaytarılması barədə qərarını «şübhə» ilə əsaslandırın O. rayon məhkəməsinin qərarında yazılmışdır: «Zərərçəkmiş şəxs B.A., həmçinin hadisənin əsas şahidləri latın qrafikalı azərbaycanlı əlifbası ilə yazıb oxuya bilmədikləri halda iş üzrə mütəxəssis təyin edilməmiş, həmin şəxslərin ifadələri latın qrafikalı azərbaycan əlifbası ilə tərtib edilmişdir. Bu səbəbdən zərərçəkmiş şəxsin ibtidai istintaqın so-

112 Bax: Ə.Ə.İ. oğlunun CM-nin 221.3 və 228.4-cü maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(054)-6/2013 nömrəli cinayət işi üzrə Oğuz rayon məhkəməsinin 18.02.2013-cü il tarixli qərarı.

113 Bax: H.T.F. oğlunun CM-nin 234.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(022)-32/2013 nömrəli iş üzrə Biləsuvar rayon məhkəməsinin 05.03.2013-cü il tarixli qərarı.

114 məhkəməsinin 26.02.2013-cü il tarixli qərarı.

nunda cinayət işinin latın qrafikalı azərbaycan əlifbası ilə tərtib edilmiş materialları ilə tanış ola bilməsi şübhə doğurur.»¹¹⁵

Azərbaycan dilinin latın qrafikasını bilməyən cinayət prosesi iştirakçısının mütəxəssis yardımına ehtiyacı olması müddəası yanlışdır. Bu, cinayət-prosessual qanunvericiliyinin təhlilindən, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsinin mövqeyindən irəli gəlir. Zərər çəkmiş şəxsə bilavasitə aid olmasa da, bu məsələ ilə bağlı prinsipial yanaşmaya aydınlıq gətirmək üçün «Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 26 və 96-cı maddələrinin şərh edilməsinə dair» Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun 15 iyul 2011-ci il tarixli qərarına müraciət etmək olardı. Həmin qərarla qeyd edilmişdir ki, «şifahi Azərbaycan dilini bilən, lakin latın qrafikalı əlifbanı bilməyən şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin tərcüməçi və ya mütəxəssislə təmin olunmasının imperativliyi CPM ilə nəzərdə tutulmamışdır. Bunun isə obyektiv səbəbləri vardır. CPM-in 7.0.29-cu maddəsində mütəxəssis və tərcüməçi cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslər sırasında göstərilmiş və cinayət prosesində onların fərqli funksiya və təyinatı müəyyən edilmişdir. Belə ki, CPM-in 96.1-ci maddəsinə əsasən, mütəxəssis cinayət prosesində şəxsi marağı olmayan, öz razılığı əsasında istintaq və ya digər prosesual hərəkətlərin aparılmasında elm, texnika, incəsənət və digər peşə sahəsindəki xüsusi bilik və bacarığından istifadə edərək kömək göstərmək üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən təyin edilmiş şəxsdir.» Konstitusiyası Məhkəməsi hesab etmişdir ki, «Azərbaycan dilinin keçmiş kiril qrafikasından müasir latın qrafikasına keçirilməsi üçün xüsusi biliklərə ehtiyac duyulmur. Belə ki, Azərbaycan dilinin kiril əlifbasından latın əlifbasına keçildiyi zaman transliterasiya sahəsi üzrə mütəxəssislərin biliyindən artıq istifadə olunmuşdur. Azərbaycan dilinin kiril qrafikasından latın qrafikasına keçid prosesi bitib və kiril qrafikası ilə yazılan Azərbaycan sözlərinin latın qrafikası ilə yazılma qaydaları artıq mövcuddur.» Bundan başqa, Konstitusiyası Məhkəməsinin fikrincə, sənədlərin məzmunu proses iştirakçısı üçün hüquqlarının müdafiəsi baxımından önəm daşdığı üçün məsələnin həllində adekvat vasitələr seçilməlidir. Göstərilən qərarla «Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu vurğulayır ki, cinayət prosesində şifahi Azərbaycan dilini bilən, lakin bu dilin latın qrafikalı əlifbasını bilməyən şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə rəsmi dövlət dilində tərtib olunan sənədlərin məzmununun çatdırılması məsələsinə müdafiənin həyata keçirilməsi üçün faydalı vasitələr baxımından yanaşılmalıdır. Cinayət ədalət mühakiməsində şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə öz

müdafiəsini lazımı səviyyədə qurması üçün kifayət qədər vasitələr ayrılmalıdır. Bu vasitələrə aşağıdakıları aid etmək olar: işin materialları ilə tanış olmaq; şəxsin ona qarşı irəli sürülən ittihamı aydın başa düşmək; hər hansı prosesual tələbi irəli sürmək və s.» Məhkəmə mülahizələrə yekun vuraraq qərara gəlmişdir ki: «Cinayət mühakimə icraatında Azərbaycan Respublikasının dövlət dilini bilən, lakin bu dilin latın qrafikalı əlifbasını bilməyən şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs ədalət mühakiməsinin maraqları naminə müdafiəçi ilə təmin edilməlidir.»

Bunları zərər çəkmiş şəxsə də aid etmək olar. Yəni, cinayət mühakimə icraatında Azərbaycan Respublikasının dövlət dilini bilən, lakin bu dilin latın qrafikalı əlifbasını bilməyən zərər çəkmiş şəxs ədalət mühakiməsinin maraqları naminə CPM-nin 87.6.21-ci maddəsinə (nümayəndəyə malik olmaq və onun səlahiyyətlərinə xitam vermək) əsaslanaraq nümayəndənin xidmətlərindən istifadə edə bilər. Nəzərə alınmalıdır ki, təhqiqatçının, müstəntiqin və prokurorun zərər çəkmiş şəxsi nümayəndə ilə təmin etmək öhdəliyi yoxdur. Öhdəlik yalnız bu hüququ təmin etməkdən ibarətdir. Yəni, Azərbaycan dilinin latın qrafikasını bilməyən zərər çəkmiş şəxs icraat materialları ilə nümayəndənin vasitəsi ilə tanış olmaq istədiyini bildirdikdə, həmin şəxslər icraat materiallarını onlara təqdim edir, tanış olma üçün lazımı şərait yaradır.

Göründüyü kimi, O. rayon məhkəməsinin işin prokurora qaytarma barədə qərarının hüquqi əsası olmamışdır.

Eyni yanaşma N. rayon məhkəməsi tərəfindən B.R.Ə. oğlunun Azərbaycan Respublikası CM-nin 177.2.4-cü maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair cinayət işini 15.03.2013-cü il tarixdə prokurora qaytararkən nümayiş etdirilmişdir: «R.B. həm şahid kimi dindirilərkən və həm də üzləşdirmə aparılarkən latın qrafikalı əlifba ilə yazıb-oxumağı bilmədiyini halda tərcüməçi ilə təmin olunmamışdır.»

S. rayon məhkəməsi işi prokurora qaytarmaq üçün orijinal, qanunda nəzərdə tutulmayan əsas tapıb tətbiq etmişdir. Müvafiq qərardan görünür ki, zərərçəkmiş şəxsin hüquqi varisi kimi müstəntiq mərhumun faktiki nikah münasibətində olduğu qadını – həyat yoldaşını tanımış və iş materialları ilə də onu tanış etmişdir. Kəbin sənədinin olmaması faktını məhkəmə «məhkəməyədək icraat materialları ilə tanış etmə vəzifəsinə dair həmin Məcəllənin 284-286-cı maddələrinin tələblərinin pozulması» kimi interpretasiya etmişdir. Məhkəmənin məntiqinə görə, zərərçəkmiş şəxsin hüquqi varisinin şəxsiyyəti ilə bağlı mübahisəli, subyektiv mövqe belə şəxsin, ümumiyyətlə olmaması deməkdir. Qərarla məhkəmənin mövqeyi belə sərgilənmişdir: «(...) M.S.V. qızı cinayət işi üzrə mərhum

115 Bax: Ə.Ə.İ. oğlunun CM-nin 221.3 və 228.4-cü maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(054)-6/2013 nömrəli cinayət işi üzrə Oğuz rayon məhkəməsinin 18.02.2013-cü il tarixli qərarı.

zərərçəkmiş şəxsin yaxın qohumu olmadığı halda (əslində faktiki həyat yoldaşı olmuşdur – NB) o, zərərçəkmiş şəxsin hüquqi varisi kimi tanınmış və bütün istintaq hərəkətləri onun iştirakı ilə keçirilmişdir. Eləcə də, istintaqın qurtarması hüquqi varis qismində M.S.V. qızına elan edilmiş, istintaq materialları ilə o, tanış edilmiş və ittiham aktında zərərçəkmiş şəxsin hüquqi varisi qismində o, göstərilmişdir.(...) Beləliklə də, yuxarıda qeyd edilən pozuntular Azərbaycan Respublikası CPM-nin 303.3.8-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulan, yəni məhkəməyədək icraat materialları ilə tanış etmə vəzifəsinə dair həmin Məcəllənin 284-286-cı maddələrinin tələblərinin pozulmasına səbəb olmuşdur.»¹¹⁶ Göründüyü kimi, məhkəmə işi qanunda nəzərdə tutulmayan əsasla görə prokurora qaytarılmışdır. Hətta şərti olaraq qəbul olunsaydı ki, zərər çəkmiş şəxsin nümayəndəsi düzgün müəyyən edilməmişdir, bu, yalnız işin prokurora qaytarılmasına yox, onun başqa şəxslə dəyişdirilməsinə səbəb ola bilər. Əslində, cinayət-prosessual qanunvericiliyi mərhumun faktiki nikah münasibətində olduğu şəxsin onun hüquqi varisi olmasını qadağan etmir. Bu statusda çıxış etmək yalnız zərər çəkmiş şəxsə cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməllə mənəvi, fiziki və ya maddi ziyan vurmuş yaxın qohumuna yasaq olunmuşdur (CPM-nin 106.2-ci maddəsi). CPM-nin 106.1-ci və 106.3-cü maddələrində göstərilmişdir ki, «Hadisə nəticəsində ölmüş zərər çəkmiş şəxsin hüquq və vəzifələrini cinayət işi üzrə icraat zamanı həyata keçirmək istəyini bildirən yaxın qohumlarından biri zərər çəkmiş şəxsin hüquqi varisi hesab olunur. (...) Zərər çəkmiş şəxsin yaxın qohumunun onun hüquqi varisi qismində tanınması haqqında qərarı həmin qohumun xahişi olduqda, cinayət prosesini həyata keçirən orqan qəbul edir.» Yaxın qohumlar – babalar, nənələr, valideynlər, övladlığa götürənlər, doğma və ögey qardaşlar və bacılar, ər-arvad, uşaqlar, övladlığa götürülənlər, nəvələrdir (CPM-nin 7.0.32-ci maddəsi). Qohumluq münasibətlərinin sübut edilməsinin xüsusi qaydası yoxdur (CPM-nin 140-cı maddəsi – Bəzi sübutlar əsasında müəyyən edilən hallar). Cinayət-prosessual qanunvericiliyi belə münasibətlərin mümkün sübut növlərinin hamısı ilə müəyyənləşdirməyi qadağan etmir. Bu baxımdan da məhkəmənin mövqeyi qanuna əsaslanmır.

Bakı Ağır Cinayətlər məhkəməsinin qərarında işin prokurora qaytarılması əsası kimi zərərçəkmiş şəxs və onun nümayəndəsinin icraat materialları ilə tanış olma protokolunu imzalamamaları, bəzi sənədlərin icraat materiallarında olmaması çıxış etmişdir. Qərar da əsaslar belə şərh edilmişdir: «Cinayət işinin mate-

riallarından görünür ki, iş üzrə ibtidai istintaqın qurtarmasını zərər çəkmiş şəxsə və zərər çəkmiş şəxsin hüquqi varisinə elan etmə protokolları, eləcə də zərər çəkmiş şəxsin və zərər çəkmiş şəxsin hüquqi varisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olması haqqında protokollar tərtib olunsaydı da, zərər çəkmiş şəxs Z.F. və zərər çəkmiş şəxsin hüquqi varisi R.F. həmin protokollara imza etməmişdir. Müstəntiqin həmin protokollara etdiyi qeydlərdən məlum olur ki, onlar həmin protokolları səbəb göstərmədən imza etməkdən imtina etmişlər. Cinayət işinin materiallarında zərər çəkmiş şəxsə və zərər çəkmiş şəxsin hüquqi varisinə cinayət işi üzrə ibtidai istintaqın qurtarması və cinayət işinin materialları ilə tanış olma yeri və vaxtı barədə məlumat verilməsini təsdiq edən heç bir sənəd yoxdur. Qanunun tələbinə görə müstəntiq həmin şəxslərə ibtidai istintaqın qurtarması haqqında məlumat verilməsini və onlara cinayət işinin materialları ilə tanış olmaq hüququnun izah edilməsini poçtla göndərilmiş çağırış və rəqəsində, telefonoqramda, onlar müstəntiqin yanına şəxsən gəldikləri halda isə bu barədə tərtib edilmiş protokolda əks etdirməli idi. Eyni zamanda yuxarıda qeyd olunan protokolların heç birində cinayət işinin materialları ilə tanış olma yeri, o cümlədən tanış olan şəxslərin səlahiyyətlərini təsdiq edən sənədlər barədə məlumatlar öz əksini tapmamışdır.»¹¹⁷

6. Cinayət təqibi üzrə tezliyin təmin edilməsi prinsipi.

Cinayət təqibi üzrə icraat mümkün qədər tez başa çatmalıdır. CPM-nin 48.1-ci maddəsinə (Maddə 48. Cinayət təqibi üzrə icraatın tezliyinin təmin olunması) əsasən, cinayət təqibi üzrə icraat elə başlanmalı və qurtarmalıdır ki, sübutların vaxtında əldə olunması və tədqiq edilməsi təmin olunsun; şəxslər onlara ittiham elan olunmasını, işlərinə baxılmasını və pozulmuş hüquqlarının bərpasını həddən artıq uzun müddət gözləməsinlər.

Xüsusi vurğulanmalıdır ki, cinayət mühakimə icraatının müddət ölçüsü fundamental insan hüquqlarından biri olan «ədalətli məhkəmə araşdırması» hüququnun əsas elementlərindəndir.

Bu yazının əvvəlində artıq istinad edilmiş İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 6.1-ci maddəsində (Maddə 6. Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ) təsbit edilmişdir ki, «1. Hər kəs, onun mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən və ya ona qarşı hər hansı cinayət ittihamı irəli sürülərkən, qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə vasitəsi ilə,

116 Bax: N.E.S. oğlunun CM-nin 263.2 və 264-cü maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(010)-129/2013 nömrəli iş üzrə suraxanı rayon məhkəməsinin 11.06.2013-cü il tarixli qərarı.

117 Bax: S.A.Q. oğlunun və İ.E.Z. oğlunun CM-nin 120.2.4, 221.2.1-ci maddələri ilə təqsirləndirilmələrinə dair 1(101)-610/2013 nömrəli iş üzrə Bakı Ağır Cinayətlər məhkəməsinin 25.06.2013-cü il tarixli qərarı

ağlabatan müddətdə işinin ədalətli və açıq araşdırılması hüququna malikdir.»

Qeyd edilən normalar cinayət prosesini həyata keçirən subyektlərin üzərinə müvafiq öhdəlik qoyur. Onların lazımı qaydada icra edilməsi həm də tələb edir ki, cinayət təqibinin əsassız uzanmasına səbəb olan prosesual qərarlar qəbul edilməsin. İşin prokurora qaytarılması da belə qərarlar sırasına aid edilə bilər. Bu qərarların icrası, adətən, cinayət təqibinin vaxtını xeyli uzadır. Ona görə də, işin prokurora qaytarılması barədə qərarların əsaslılığı tələbi həm də cinayət təqibinin tezliyi prinsipinin təmin olunması ilə izah olunur.

Məhkəmə-istintaq təcrübəsinin təhlili göstərir ki, işin prokurora qaytarılmasına dair qərarlar bir qayda olaraq cinayət təqibini izahı olmayan müddətlərə uzadır. 2013-cü il ərzində prokurora qaytarılmış işlərin 65-i təhlil edilərkən müəyyən olunmuşdur ki, onların yalnız 5-i və ya 8% üzrə ibtidai istintaq prokurora qayıtdıqdan sonra 15 günədək müddətdə başa çatmışdır. Qalan 92% iş üzrə ibtidai istintaq daha çox vaxt aparmışdır.

Məsələn, məhkəmənin hazırlıq iclasında aşkar edilmiş kobud pozuntuların aradan qaldırılması üçün Ş. rayon məhkəməsinin qaytardığı S.T.S. oğlunun CM-nin 153-cü maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair iş 159 gün, A. rayon məhkəməsinin qaytardığı A.S.İ. oğlunun CM-nin 128-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair iş üzrə 173 gün, X. rayon məhkəməsinin prokurora qaytardığı Ə.Ə.H. oğlunun CM-nin 177.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair iş 125 gün, H.T.O. oğlunun CM-nin 314.2-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair iş 70 gün, İ.V.V. oğlunun CM-nin 128-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair cinayət işi 34 gün, S. rayon məhkəməsinin qaytardığı A.A.A. oğlunun CM-nin 29, 177.2.3. və 234.1-ci maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair iş 45 gün, B. rayon məhkəməsinin qaytardığı M.Ə.İ. oğlunun CM-nin 162.2-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair iş üzrə 96 gün, M.T.Ə. oğlunun CM-nin 128-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair cinayət işi 32 gün, Q. rayon məhkəməsinin qaytardığı M.M.M. oğlunun CM-nin 192.2 və 213-cü maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair iş üzrə 74 gün vaxt sərf edilmişdir.

Göründüyü kimi, təqsirləndirilən şəxslərə qarşı irəli sürülmüş ittiham əsasən böyük ictimai təhlükə törətməyən və az ağır cinayətlərə aiddir.

Prosesual müddətin ağlabatanlığı Avropa Məhkəməsi tərəfindən 4 meyar əsasında dəyərləndirir. Bunlar (1) işin mürəkkəbliyi, (2) şəxslərin davranışı və (3) müvafiq hakimiyyət orqanlarının davranışı, (4) işdə

həll olunan məsələnin şəxs üçün əhəmiyyəti.¹¹⁸ Bu baxımdan da qeyd edilən müddətlərə haqq qazandıрмаq çətindir.

Qaytarılmış işlər üzrə istintaq müddətlərinin əsassız uzanması səbəbləri başqa araşdırmanın predmetidir. Lakin hər bir halda bu, insanların hüquqlarının pozulması, dövlət resurslarının hədəf xərclənməsi ilə müşayiət edilir. Vəziyyəti daha da kəskinləşdirən hal isə həmin işlərin prokurora kifayət qədər faktiki və hüquqi əsas olmadan qaytarılmasıdır. Nəcə deyərlər, özümüz özümüzə problemlər yaradır, sonra da onları fədakarcasına dəf edirik.

Vəziyyəti pozitiv istiqamətə yönəltmək üçün işin prokurora qaytarılması barədə məsələ müzakirə edilərkən bütün arqumentlər, o cümlədən qanun normalarının mahiyyəti, ədalət mühakiməsinin fundamental prinsipləri mütləq nəzərə alınmalıdır.

7. Prokurora qaytarılmış iş üzrə icraata xitam verilməsi.

CPM-nin 303.1, 303.2, 303.5-ci maddələrinin mənasına görə, prokurora qaytarılan iş üzrə ibtidai istintaq aparıldıqdan sonra o, bir qayda olaraq yenidən məhkəməyə göndərilir. Məhkəməyə yalnız o işlər göndərilir ki, kobud pozuntuların aradan qaldırılması prosesinin yekununda müəyyən edilir ki, şəxsə qarşı ittiham irəli sürülməsi mümkün deyildir. CPM-nin 303.3-cü maddəsində sadalanan əsasların məzmunundan açıq görünür ki, onların əksəriyyətinin aradan qaldırılması məhkəməyədək mərhələdə icraata xitam verilməsi ilə nəticələnmə bilməz. Belə qərarlar istisna hallarda çıxarılmalıdır.

Hazırlıq iclasının qərarı ilə prokurora qaytarılmış 65 iş öyrənilmiş və müəyyən olunmuşdur ki, onların 13-ü və ya 20% yenidən məhkəməyə göndərilməmiş, icraatına xitam verilmişdir. Xitam əsaslarının təhlili dolayısı ilə işin prokurora qaytarılması qərarlarının əsassızlığı, belə qərarlar qəbul etməklə məhkəmələrin ittiham funksiyasını həyata keçirmələri tezisini təsdiqləyir. Belə ki, xitam əsaslarının əksəriyyəti cinayət hüquqi (maddi hüquqi) amillərlə bağlı olmuşdur.

Məsələn, Q. rayon məhkəməsinin qərarı ilə prokurora qaytarılmış Z.Ə.B. oğlunun CM-nin 29, 177.2.3-cü maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair cinayət işi üzrə icraata 14.06.13-cü il tarixli qərarla CPM-nin 39.2-ci maddəsinə¹¹⁹ əsasən xitam verilmişdir. S. rayon məhkəməsi tərəfindən prokurora qaytarılmış B.V.Q. oğlunun CM-nin 234.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair cinayət işinin icraatına CPM-nin 39.1.10-cu

118 Rəhimova (Rahimova) Azərbaycanca qarşı məhkəmə işi (ərizə 21674/05, 17.01.2008-ci il, §27), Abbasov (Abbasov) Azərbaycanca qarşı məhkəmə işi (ərizə 24271/05, 17.01.2008, §27).

119 Bax, CPM: «39.2. Hər hansı şəxs barəsində başlanılmış cinayət təqibinə həmçinin onun cinayət törədilməsinə aidiyyəti olmadıqda və ya təqsirliliyi sübuta yetirilmədikdə xitam verilir.»

maddəsinə¹²⁰ əsasən xitam verilmişdir. Bakı Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin qərarı ilə prokurora qaytarılmış T.E.N. oğlunun 2000-ci ilədək qüvvədə olmuş CM-nin 102-ci maddəsinin 1-ci hissəsi və 207-ci maddəsinin 3-cü hissəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair cinayət işinin icraatına CPM-nin 39.1.3 və 39.1.6-cı maddələrinə əsasən xitam verilmişdir. A.A.Ə. oğlunun CM-nin 234.1-ci maddəsi, Q.Ş.Ə. qızının 234.5-ci maddəsi ilə təqsirləndirilmələrinə dair cinayət işinin icraatına CPM-nin 39.1.2-ci maddəsinə¹²¹ əsasən xitam verilmişdir. Qalan qərarlar da belə xarakterlidir. Bunlar göstərir ki, bu işləri məhkəmə prokurora iş üzrə aparılmış ibtidai istintaqın yarımçıqlığını, natamamlığını aradan qaldırmaq məqsədi ilə qaytarmışdır. Məhkəmənin göstərişləri üzrə aparılan əlavə ibtidai istintaq, daha doğrusu təkmil cinayət təqibinin həyata keçirilməsi isə «cinayət təqibini istisna edən hallar»ın (CPM-nin 39-cu maddəsi) müəyyənlişməsi ilə nəticələnmişdir. CPM-nin 303-cü maddəsinin mənasına görə, məhkəməyədək mərhələdə belə qərarlar çıxarılmamalıdır, kobud pozuntular aradan qaldırılmalı və iş məhkəməyə göndərilməlidir. Reallığın fərqli olmasının səbəbi işin prokurora qaytarılması qərarlarının qanunsuz və əsassız olmaları, bu qərarları çıxarmış məhkəmələrin isə faktiki olaraq ittiham funksiyası həyata keçirmələri ilə izah olunur. Əgər qayıdan iş üzrə icraata cinayət təqibini istisna edən əsaslara görə xitam verilsə, bu o deməkdir ki, belə qərar iş ilk dəfə məhkəməyə göndərilənə qədər çıxarılmalı idi. Müvafiq qərarın ilkin ibtidai istintaq zamanı çıxarılmaması cinayət təqibinin prokuror, müstəntiq və təhqiqatçı tərəfindən lazımı qaydada aparılmamasının, keyfiyyətsiz, səthi aparılmasının göstəricisidir. Cinayət təqibinin qüsuru məhkəmənin «köməyi» ilə ibtidai istintaq orqanının özü tərəfindən ibtidai istintaq mərhələsində aradan qaldırılmışdır. Cinayət prosesinin qanuna əsasən normal qaydada həyata keçirildiyi təqdirdə, belə qərarlar məhkəmə baxışının yekununda məhkəmə tərəfindən çıxarılmalı idi.

Məhkəmənin hazırlıq iclasından prokurora qaytarılmış işin icraatına xitam verilməsi, həmçinin fundamental insan hüquqlarından olan «ədalətli məhkəmə araşdırması» hüququnun elementi olan «bəraət almaq» hüququnu pozur, təqsirləndirilən şəxsi bu hüququ reallaşdırmaq imkanından məhrum edir. Azərbaycan Respublikası CPM-nin 91.5.41-ci maddəsi təqsirləndirilən şəxsin «ittiham sübut olunmadığı halda bəraət almaq» hüququnu təsbit etmişdir. Bu Məcəllənin 42-ci maddəsinə görə, qeyd edilən hüquq «məhkəmə baxışı nəticəsində təqsirləndirilən şəxsə qarşı irəli sürülmüş cinayətin törədilməsində onun təqsirsizliyini təsdiq edən bəraət hökmü» formasında reallaşdırılır. Məh-

kəməyədək mərhələdə cinayət təqibinə xitam verilməsi şəxsin «bəraət alması»na bərabər tutulmur. Sözügedən qəbildən olan işlər üzrə cinayət təqibinə xitam verilməsi nəinki təqsirləndirilən şəxslərə bəraət verməmiş, əksinə, onların məhkəmə tərəfindən «bəraət hökmü» çıxarılmqla qəti şəkildə təqsirsizliyini təsbit etmək imkanının qarşısını kəsmişdir. Əgər bu işlər hazırlıq iclasından prokurora qaytarılmasaydı və məhkəmə baxışına təyin edilsəydi, çox güman ki, məhkəmə baxışı bəraət hökmü çıxarılması ilə nəticələnəcəydi. CPM-nin 41.5-ci maddəsinə əsasən, məhkəmə baxışı başlanandan sonra məhkəmə cinayət təqibini istisna edən halları aşkar edərsə, məhkəmə baxışını başa çatdırır və bəraət hökmü çıxarır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, «bəraət almaq» və cinayət təqibinə xitam vermək» barədə qərarların çəkisi təqsirləndirilən şəxs üçün eyni deyil. Birinci halda cinayətlə bağlı şəxsin statusuna qəti aydınlıq gətirilir, birdəfəlik müəyyən edilir ki, bu cinayəti həmin şəxs törətməmişdir. Bəraət hökmü qüvvəyə minəndən sonra onun ləğv edilməsi çətin işdir, faktiki olaraq mümkünsüzdür. Lakin cinayət təqibinə xitam verilməsi barədə qərarın ləğv edilməsi asan bir proseduradır. Buna səlahiyyəti çatan vəzifəli şəxslərin və ləğv qərarlarının hüquqi əsasları dairəsi isə genişdir. Barəsində belə qərar çıxarılmış şəxsin cinayətlə bağlı statusu qeyri-müəyyənliklə xarakterizə edilir, bu cinayətə görə nə vaxtsa cinayət məsuliyyətinə cəlb olunma təhlükəsi bir «damokl qılıncı» kimi daima onun başı üstündə asılmış vəziyyətdə durur. Ona görə də, bəraət almaq təqsirləndirilən şəxs üçün daha məqbul nəticə sayılır.

8. Prokurora qaytarılmış iş üzrə şəxsə daha ağır ittiham irəli sürülməsi.

Bəzi hallarda məhkəmənin hazırlıq iclasından qaytarılmış işlər üzrə təqsirləndirilən şəxsə daha ağır ittiham irəli sürülmüşdür. İş məhkəməyə göndəriləndən sonra təqsirləndirilən şəxsə daha ağır ittiham irəli sürülməsi yalnız CPM-nin 318.2-ci maddəsi çərçivəsində mümkündür. Bu maddədə göstərilmişdir ki, «məhkəmə baxışı zamanı təqsirləndirilən şəxsin hərəkətlərində daha ağır cinayətin əlamətlərinin mövcudluğu müəyyən edildikdə, (...) məhkəmə (...) cinayət işinin (...) 10 (on) gün müddətində təqsirləndirilən şəxsə başqa ittihamın irəli sürülməsi məsələsinə baxmaq üçün (...) prokurora göndərilməsi barədə əsaslandırılmış qərar çıxarır. (...) prokuror tərəfindən təqsirləndirilən şəxsə qarşı yeni ittiham irəli sürülsə, məhkəmə baxışı məhkəmə iclasında həmin ittihamın elan olunması ilə təzələnilir və məhkəmə baxışının davam etdirilməsi ümumi qaydada həyata keçirilir. Məhkəmə baxışı zamanı təqsirləndirilən

120 Bax, CPM: «39.1.10. şəxs cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli anlaşıq vəziyyətdə törətdikdə (bu şəxslərə qarşı tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi halları istisna olunmaqla);»

121 Bax, CPM: «39.1.2. əməldə cinayət tərkibi olmadıqda;»

şəxsin hərəkətlərində daha ağır cinayətlərin əlamətlərinin mövcudluğu barədə zərər çəkmiş şəxsin və ya onun qanuni nümayəndəsinin vəsatəti əsasında məhkəmə bu maddədə nəzərdə tutulmuş qaydada qərar çıxara bilər.» Hazırlıq iclasında ittihamın xarakteri müzakirə edilmir və bununla bağlı qərar çıxarılmır.

Buna baxmayaraq, bəzi hallarda prokurora hazırlıq iclasının qərarı ilə qaytarılmış iş üzrə təqsirləndirilən şəxsə başqa, daha ağır ittiham irəli sürülmüş və iş həmin ittihamla məhkəməyə göndərilmişdir.

Qanun belə qərar qəbul edilməsinə qadağa qoymamışdır. Yəni, iş prokurora qaytarıldıqdan sonra müstəntiq bu iş üzrə standart ibtidai istintaq aparır və müvafiq qərarlar, o cümlədən şəxsin təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi haqqında qərar qəbul edir. İlk və sonrakı (məhkəmə tərəfindən qaytarıldıqdan sonra) ibtidai istintaqın eyniliyini (standartlığını), vahid bir prosesin mərhələləri olmasını CPM-nin 303.5-ci maddəsinin məzmunu da təsdiqləyir. Maddədə göstərilmişdir ki, «Cinayət işinin və ya məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat materiallarının baxılmasına xitam verildikdə və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora qaytarıldıqda o, prokurorluğa daxil olduğu vaxtdan istintaq müddəti əvvəllər aparılmış məhkəməyədək icraat zamanı hesablanmış müddətə əlavə olaraq hesablanır.»

Bununla belə, CPM-nin 303-cü maddəsinin mənasına görə, prokurora qaytarılmış iş üzrə ittiham ağırlaşmamalıdır. İttihamın sərtləşdirilməsi zərurəti ortaya çıxsaydı, yəqin ki, iş məhkəmənin hazırlıq iclasının yox, məhkəmə baxışı mərhələsində, CPM-nin 318.2-ci maddəsinə əsasən çıxarılmış qərarla qaytarılardı.

Buna baxmayaraq, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, hazırlıq iclasından qaytarılmış işlər üzrə ibtidai istintaq çərçivəsində bəzi hallarda təqsirləndirilən şəxslərə qarşı daha ağır ittiham irəli sürülmüş və məhkəmələr tərəfindən həmin ittihamlara baxılmışdır.

Məsələn, A.X.M. oğlunun CM-nin 128-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair cinayət işi Q. rayon məhkəməsinin 30.08.2013-cü il tarixli qərarı ilə prokurora qaytarıldıqdan sonra təqsirləndirilən şəxsin əməli CM-nin daha ağır -178.2.4-cü maddəsinə tövsif edilmiş və ona qarşı müvafiq ittiham irəli sürülmüşdür. S.T.S. oğlunun CM-nin 153-cü maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair cinayət işi Ş. rayon məhkəməsinin qərarı ilə prokurora qaytarıldıqdan sonra təqsirləndirilən şəxsə qarşı daha ağır – CM-nin 150.3.3-cü maddəsi ilə nəzərdə tutulan ittiham irəli sürülmüşdür. H.T.F. oğlunun CM-nin 234.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair cinayət işi B. rayon məhkəməsinin qərarı ilə prokurora qaytarıldıqdan sonra təqsirləndirilən şəxsə qarşı CM-nin 234.2-ci maddəsi ilə, yəni daha ağır ittiham irəli sürülmüşdür. A.S.İ. oğlunun CM-nin 128-ci maddəsi ilə təqsirləndirilməsinə dair

cinayət işi A. rayon məhkəməsinin qərarı ilə prokurora qaytarıldıqdan sonra təqsirləndirilən şəxsə qarşı CM-nin 127.2.3-cü maddəsi ilə ittiham irəli sürülmüşdür.

Bu faktlar göstərir ki, məhkəmə tərəfindən hazırlıq iclasının qərarı ilə işin prokurora qaytarılması, əslində, ənənəvi «əlavə ibtidai istintaq» aparılması məqsədi güdmüş və cinayət təqibi orqanı bu məqsədə müvafiq olaraq fəaliyyətini təkmilləşdirmiş, əlavə ittiham sübutları toplamış və ya mövcud sübutlara yeni, ittiham yozumlu qiymət vermiş, cinayət işini bu yollarla təkmilləşdirəndən sonra yenidən məhkəməyə göndərmişdir. Bu mexanizmdə məhkəmənin rolu ittiham funksiyasını həyata keçirən prokurora, müstəntiq və təhqiqatçıya yardım etməkdən ibarət olmuşdur. Bunlar cinayət prosesində məhkəmənin yerinə, həyata keçirdiyi funksiyaya (işin həll edilməsi funksiyasına) yaddır.

9. Təkrar hazırlıq iclasında məhkəmə baxışının təyin edilməsinin mümkünlüyü tamlıqla yenidən yoxlanılır.

Adətən, təkrar hazırlıq iclası zamanı məhkəmələr əvvəlki hazırlıq iclasında müəyyən etdiyi kobud pozuntuların aradan qaldırılıb-qaldırılmamasını müzakirə etmir və prokurorun (müstəntiqin) bu istiqamətdə gördüyü işləri (və ya belə işləri görməməsinə) qiymətləndirmirlər. A.E.F. oğlunun CM-nin 126.3, 21.3-cü maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(091)-069/13 nömrəli cinayət işi üzrə Şəki Ağır Cinayətlər Məhkəməsinin 14.08.2013-cü il tarixli hazırlıq iclas qərarında bu işin əvvəllər – 10.07.2013-cü il tarixli qərarla prokurora qaytarılması, buna səbəb olmuş kobud pozuntuların aradan qaldırılıb-qaldırılmaması, ümumiyyətlə «yada düşməmişdir». Sonuncu qərara əsasən, «təqsirləndirilən şəxs tərəfindən törədilən əməl təsvir edilərkən xuliqanlıq cinayətinin tərkib əlamətləri (...), tövsif edici əlaməti (...), həmçinin qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma cinayətinin tərkib əlamətləri (...), tövsif edici əlamətləri müəyyən edilməmiş, ittiham aktının nəticəvi hissəsində cinayət tərkibinin ümumiyyətlə hər hansı əlaməti öz əksini tapmamışdır». ¹²² Qərarda işin prokurora CPM-nin hansı maddəsi ilə qaytarıldığı, yəni prosessual-hüquqi əsas göstərilməmişdir.

Əslində, CPM-nin 303.1-ci maddəsinin mənasına görə prokurora qaytarılmış iş yenidən məhkəməyə daxil olduqda məhkəmənin hazırlıq iclasında bu iş üzrə əvvəllər aparılmış ibtidai istintaq zamanı yol verilmiş «kobud pozuntuların aradan qaldırılıb-qaldırılmadığını, eləcə də işin prokurora qaytarılması əsaslarından asılı olmayaraq, ümumiyyətlə belə pozuntuların olub-olmamasını yoxlamalıdır. Cinayət-prosessual qanunvericiliyi işin prokurora qaytarılmasına miqdar həd-

122 Bax, A.E.F. oğlunun CM-nin 126.3, 21.3-cü maddələri ilə təqsirləndirilməsinə dair 1(091)-069/13 nömrəli cinayət işi üzrə Şəki Ağır Cinayətlər məhkəməsinin 10.07.2013-cü il tarixli qərarı.

di müəyyən etməmişdir. İşin bir dəfə prokurora qaytarılması onun prokurora yenidən qaytarılmasından immunitet yaratmır. Qanun tələb edir ki, hazırlıq iclasında məhkəmə üzərinə düşən prosesual vəzifələri hər dəfə eyni həcmdə yerinə yetirsin, məhkəmə baxışının təyin edilməsinin mümkünlüyünü tamlıqla yenidən yoxlasın.

10. Nəticə

Beləliklə, məhkəmənin hazırlıq iclasından işin prokurora qaytarılması institutunun hüquqi əsaslarının, məhkəmə-istintaq təcrübəsinin təhlili göstərdi ki, bu sahədə mövcud praktika cinayət prosesinin milli və beynəlxalq qanunvericiliklə təsbit edilmiş bəzi prinsip və normaların mahiyyətinə, beynəlxalq ədalətli məhkəmə araşdırması standartlarına uyğun deyildir. CPM-nin 303-cü maddəsinin konstruktiv qüsurları sözügedən prosesual institutun mahiyyəti barədə qeyri-müəyyən və yanlış təsəvvürlər formalaşmasına, ayrı-ayrı müddələrin ixtiyari qaydada təfsir edilməsinə şərait yaratmışdır. Təcrübənin düzgün istiqamətdə inkişafına ən böyük maneə müvafiq məhkəmə qərarlarından cinayət prosesi tərəflərinin apellyasiya şikayəti (protesti) vermək səlahiyyətinin nəzərdə tutulmamasıdır. Hazırlıq iclasında həll edilməli olan bu və ya digər məsələ üzrə apellyasiya və kassasiya instansiyası məhkəmələrinin prinsipial mövqeyi məlum olmadığından birinci instansiya məhkəmələrinin istənilən məzmunlu qərarları qanuni qüvvəyə minir və «düzgün təcrübə» kimi qəbul edilir. Əslində bu qərarlar məhkəmələrin bir çox hallarda öz statusuna xas olmayan ittiham funksiyası həyata keçirmələrini, bitərəfliyi itirmələrini, cinayət təqibinin təkmilləşdirilməsinə yardım etmək istiqamətində addımlar atmalarını göstərir. Bu addımlar cinayət-prosesual normalarının yolverilməz hədlərdə geniş şərh olunması ilə pərdələnir.

Konkret işlər üzrə qəbul edilmiş qərarların məzmununun təhlili onların əksəriyyətinin hüquqi cəhətdən əsassız olduğunu göstərdi.

Prokurora qaytarılmış işlərin xeyli hissəsi üzrə cinayət təqibini istisna edən hallara görə (CPM-nin 39-cu maddəsi) icraata xitam verilməsi barədə qərar qəbul olunmuş, onlar bir daha məhkəməyə göndərilməmişdir. Bununla müvafiq təqsirləndirilən şəxslərin «bərəət almaq» hüququ pozulmuşdur. Bəzi hallarda qaytarılmış iş üzrə təqsirləndirilən şəxsə başqa, daha ağır ittiham irəli sürülmüş, faktiki olaraq həlli tamamilə başqa prosedurada (CPM-nin 318.2-ci maddəsi) nəzərdə tutulmuş məsələ hazırlıq proseduraları çərçivəsində qanunsuz həll edilmişdir. Bu, yalnız formal hüquq pozuntusu deyil, həmçinin təqsirləndirilən şəxslərin ədalətli məhkəmə araşdırılması hüququnun pozulmasıdır. Qaytarılmış işlər üzrə ibtidai istintaq rəşional izahı olmadan aylarla uzanmış, cinayət təqibinin tezliyi prinsipi təmin edilməmişdir. Bununla yuxarıda gös-

tərilən fundamental hüququn daha bir aspekti – irəli sürülmüş ittihama ağılabatan müddətdə, yəni mümkün qədər qısa müddətdə baxılması hüququ pozulmuşdur.

Problemin praktiki cəhəti də nəzərdən yayınmamalıdır. İşlərin yetərli əsas olmadan prokurora qaytarılması, «kobud pozuntu»ların aradan qaldırılması üçün ibtidai istintaq aparılması dövlətin maliyyə-texniki və insan resurslarının səmərəsiz sərf olunmasına səbəb olmuşdur.

Təsvir olunan vəziyyət prokuror nəzarətinin də səmərəsinə təsirsiz ötürməmişdir. CPM-nin 84.4-cü maddəsinə əsasən, cinayət işi üzrə ibtidai istintaq aparılmış və ya ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirmiş prokuror məhkəmə baxışında dövlət ittihamçısı qismində iştirak edə bilməz. Bu müddəanın reallaşdırılması zəminində prokurorluqda ayrıca xidmət sahəsi – dövlət ittihamının müdafiəsi sahəsi, bu sahədə işin təşkilinə məsul qurum olan Dövlət ittihamının müdafiəsi üzrə idarə yaranmışdır. Bu idarədə çalışan prokurorlar cinayət işi üzrə ibtidai istintaq aparmaq və ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirmək funksiyalarını həyata keçirmir. Baxmayaraq ki, məhkəmələrdə dövlət ittihamının müdafiəsinin həyata keçirilməsi funksiyası da qeyd edilən funksiyalarla yanaşı daha ümumi – cinayət təqibinin həyata keçirilməsi funksiyasına aiddir. Prokurorluqda həyata keçirilmiş prosesual funksiyaların cinayət təqibi çərçivəsində bölünməsi, təbii ki, prokurorluğun potensialının «bölünməsi», azalması ilə nəticələnmişdir. Bununla belə, ədalət mühakiməsinin maraqları naminə prokurorluq bu addımı atmışdır. Ona görə də, prokurorluq ittiham və işin həlli funksiyalarının bölünməsi prinsipinə ardıcıl mövqe nümayiş etdirməli, məhkəmələr tərəfindən ittiham funksiyasına aid məsələlər qaldırılıb həll etməsinə razı olmamalıdır. Bu da prokurorluğun idarə maraqlarına görə deyil, ədalət mühakiməsinin fundamental prinsiplərinə hörmət mənasında edilməlidir.

Qeyd edilənlər əsasında təklif etmək olar ki, CPM-nin 300.5-ci maddəsinin məzmunu təkmilləşdirilsin, ora «300.1.5» rəqəmi əlavə olunmaqla, CPM-nin 384.1.5-ci maddəsinə əvvəlki məzmununda (384.1.5. cinayət işinin və ya məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat materiallarının baxılmasına xitam verilməsi və onun ibtidai araşdırma zamanı bu Məcəllənin 303.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş kobud pozuntuların aradan qaldırılması üçün ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora qaytarılması barədə qərar çıxarıldıqda;») bərpa edilməklə cinayət prosesi tərəflərinə işin prokurora qaytarılması barədə hazırlıq iclası qərarlarından apellyasiya şikayəti (protesti) vermək səlahiyyəti təsbit edilsin.

Nazir Bayramov,

*Elm-Tədris Mərkəzinin rəisi,
III dərəcəli dövlət ədliyyə müşaviri.*